יחיאל שטערן

חדר און בית־מדרש

ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט – ייִוואָ

יחיאל שטערן

חדר און בית־מדרש

ניו־יאָרק 1950
ביכליאָטעק פון ייוואָ
יידישער ווייסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2022

YIDISHER VISNSHAFTLEKHER INSTITUT—YIVO

Yekhiel Shtern, Kheyder un beys-medresh

YEKHIEL SHTERN

KHEYDER AND BEYS-MEDRESH

A Study in Traditional Jewish Education

Copyright, 1950, by the YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE—YIVO

Printed in the United States of America

הקדמה

דער מאַטעריאַל פֿון דער דאָזיקער ארבעט איז געדרוקט געווען אין: שרי־פֿטן פֿאַר פּסיכאָלאָגיע און פּעדאַגאָגיק, ייוואָ, ערשטער באַנד, ווילנע, 1933 („באַשרי־בונג פֿון אַ חדר אין טישעוויץ", זז׳ 327—357); צווייטער באַנד, ווילנע, 1940 („אַן איבערזעץ־חדר אין טישעוויץ", זז׳ 265—282) און אין דריטן באַנד, ד״ה אין ייוואָ־בלעטער, ב׳ XXXI—XXXII, ניו־יאָרק, 1948 („חדר און בית־מדרש", זז׳ 37—130).

כדי מיגלעך צו מאַכן פֿאַר דעם פֿאַרשער פֿון יידישן שטייגער לעבן צו האָבן דעם גאַנצן מאַטעריאַל צוזאַמענגענומען אין אײַן אָרט גיבן מיר איצט אַרויס דאָס דאָזיקע בוך. דער מחבר האָט אַרײַנגעפֿירט געוויסע שינויים און צוגעגעבן עטלעכע הוספֿות.

אין דער יידישער זכרונות־ליטעראַטור וועט דאָס דאָזיקע ווערק פֿאַרנע־מען אַ גאַנץ באַזונדערן פּלאַץ. עס פֿאַרמאַגט אין זיך די דערציילערישע גע־שפֿאַנטקייט און די נאַטאַלגישע וואַרעמקייט פֿון ביאָגראַפֿיע, דערצו נאָך אַ באַשרײַבונג פֿון אַ שטייגער וואָס איז שוין מער ניטאָ. אָבער אָחוץ זײַן רירנ־דיקער פֿאַרליבטקייט שטעלט דער מחבר קלאָר אַרויס אָביעקטיוויטע, פֿאַרשערישע צילן. אים איז אויך געגאַנגען אין אויסמאַלן אַ פֿול עטנאָגראַפֿיש בילד פֿון אַ סבֿיבֿה, פֿון אירע רעפֿרעזענטאַטיוויע געשטאַלטן, פֿון אַ רײַך אייגנאַרטיק לעבן.

די געגנויע באַשרײַבונגען פֿונעם פֿיזישן אויסזען פֿון דער גאַנצער טראַדי־ציאָנעל יידישער בעל־הבתישקייט, פֿון כּלערלייַ פּרטים וואָס זענען פֿאַרבונדן מיט חדר און בית־מדרש; די לעבעדיקע שילדערונגען פֿון פֿאַרבנרײַכע סיטו־אַציעס וואָס שיילן אַרויס אָזוי בולט די נשמה פֿון יענער וווּנדערלעכער וועלט, — שווער זיך צו באַפֿרײַען פֿון דעם אײַנדרוק וואָס דאָס אַלץ מאַכט.

די וואָס זענען פֿאַראינטערעסירט אין די מעטאָדישע דרכים פֿון טראַדי־ציאָנעלן יידישן לערנען וועלן דאָ געפֿינען אַ קוואַל פֿון סיסטעמאַטיזירטער אינ־פֿאָרמאַציע אין וועלכער אונדזער פּעדאַגאָגישע ליטעראַטור איז ניט צו רײַך. אָבער מען דאַרף גאָרנישט זײַן קיין מומחה אין שולמעטאָדיק צו ווערן פֿאַר־כאַפּט פֿונעם אופֿן אויף וועלכן יחיאל שטערן באַשרײַבט דאָס אַלץ. אין דער לופֿט פֿון זײַן דערציילערישער וואַרעמקייט און לעבעדיקן סטיל ווערט פֿון די אַלע פּרטים אַ שפּיגל פֿון אַ גרויס, אייגנאַרטיק לעבן וואָס די דורות פֿאַר אונדז האָבן געשאַפֿן.

אָבער גאָר באַזונדער פֿאַרדינט דער מחבר אונדזער דאַנקבאַרקייט פֿאַר צוויי מאָמענטן וועלכע ער האָט אַרויסגעהויבן. ראשית כל, זײַנע פֿרעטיקע שיל־דערונגען פֿון פֿערזענלעכקייטן, די טיפּישע פֿאַרשטייערס פֿון לומדות, פֿון צידקות און פֿון פֿאַלקסטימלעכער תמימות וואָס האָבן דערהויבן דאָס גאַנצע אינדיווידועלע און געזעלשאַפֿטלעכע לעבן פֿון שטעטל. צווייטנס, זײַן טיפֿע פֿאַראינטערעסירט־קייט אינעם פֿאַלקלאָר וואָס חדר און בית־מדרש און קינדער־לעבן בכלל האָבן פֿאַרמאַגט. די אַלע לידלעך, קונצן, שפּילערײַען, חידות, ווערטלעך, מעשׂיות,

ניגונים, וואָס דער מחבר האָט אַזוי זאַרגעוודיק צונויפֿגעקליבן, ווערן אַן אַר־גאַנישער טייל פֿונעם בילד פֿון אַ לעבעדיקער סבֿיבֿה.

אַזוי האָבן מיר דאָ פֿאַר זיך אַ מערקווערדיקע קאָמבינאַציע פֿונעם פֿאַר־ליבטן אָפּשאַצער און דעם אָביעקטיוון צוקוקער אין דער זעלביקער צײַט. זייער זעלטן קומען אַזעלכע קאָמבינאַציעס אַרויס געראָטן, אָבער דאָ, נאָך יעדן פֿאַראַ־גראָף, נאָך יעדן זײַטל וואָס איך האָב געלייענט האָב איך זיך אַלץ מער דער־פֿילט טיף דאַנקבאַר צום מחבר פֿאַר זײַן אויסגעצייכנטער אַרבעט.

לייבוש לעהרער

אינהאַלט:

הקדמה ..... 3 — 4

א. דאָס דרדקי־חדר ..... 7 — 32

ב. דאָס איבערזעץ־חדר ..... 32 — 76

ג. דאָס גמרא־חדר ..... 76 — 91

ד. דאָס בית־מדרש ..... 91 — 125

הוספות ..... 126—128

א. דאָס דרדקי־חדר

דאָס אויסזען פֿון חדר

מיין רביגס דרדקי־חדר, אַדער ווי מען האָט עס געפֿרופֿן „גרשון מלמדס דרדקי־חדר" (גרשון האָט געהייסן מיין רבי), איז געשטאַנען קעגן איבער דעם בית־מדרש פֿון מערב־זײַט — אַ שטיבל אַן אַלטס, אַן אײַנגעהויקערטס מיט וועגט וואָס בייגן זיך אַרײַן אינעווייניק בײַם דאַך צו.

דאָס אַלטע הײַזל פֿון חדר איז געקראָכן באַרג אַרויף פֿון צפֿון צו דרום און האָט זיך באַהאַפֿטן מיט זײַן צעפֿוילטן און מיט מעך באַוואַקסענעם שינדלדאַך מיט נאַך אַ הײַזקע וואָס איז געשטאַנען שוין אין גאַנצן אויפֿן באַרג. אַזוי אַרום פֿלעגט דער רעגן רינען משופּעדיק דאַך־אַראָפּ פֿון יענער הײַזקע אויף אונדזער חדר און פֿון דאָרטן אַראָפּשטראָמען מיט רעש, אויסגראָבנדיק פּאָזע דער צפֿון־וואַנט פֿון אונדזער חדר אַ לאַנגן גראָבן אויף דער ערד. אין אָט דעם גראָבן פֿלעגן מיר חדר־ייִנגלעך זומערצײַט אַרומטאַנצן און צוריקפּאַטשן מיט די דלאַניעס די לאַנגע שנירלעך רעגן וואָס פֿלעגן רינען פֿון דאַך.

מיר פֿלעגן אויך וואַרפֿן שטיינדלעך אויפֿן דאַך פֿון יענער הײַזקע און וואַרטן אַנגעשטרענגט ביז זיי וועלן זיך אַראָפּקײַקלען אויפֿן דאַך פֿון אונדזער חדר און מיר פֿלעגן שטיין מיט אויסגעשטרעקטע הענט גרייט זיי צו כאַפּן.

נישט איין מאָל פֿלעגט אַזאַ קונץ זיך ענדיקן מיט צעברעכן אַ קליין שײַבעלע פֿון די פֿענצטער וואָס זײַנען געווען בײַ דער צפֿון־וואַנט. מען פֿלעגט דעמאָלט כאַפּן אַ פּסק פֿון רבין, און די רביצין פֿלעגט פֿאַרשטאָפּן דאָס אָרט פֿון אויסגעבראָכענעם שײַבעלע מיט אַ שמאַטע אַדער אַ קליין קישעלע. אײַזיקל דער טויבער גלעזער האָט שטענדיק געהאַט אַרבעט צו פֿאַרלאָטן די אויסגעאַקטע שײַבעלעך מיט שטיקלעך גלאָז. אויף די פֿענצטער פֿון דרויסן זײַנען געהאַנגען שוועָרע, בלוי אָפּגעפֿאַרבטע לאַדנס, וואָס אויף זיי זײַנען געווען אויסגעקריצט פֿאַרשיידענע פֿיגורן און קווייטן און סתּם צאַצקעס אין באַראָק־סטיל. די חדר־ייִנגלעך פֿלעגן זיך שפּילן מיט זיי, — דער הויפּט זומער אין דער פֿרי, ווען דער רבי איז נאָך געווען בײַם דאַוונען, — עפֿענען און פֿאַרמאַכן און גאַנץ אָפֿט צעברעכן שויבן. זײַנען טאַקע די שויבן געווען געלאָטעט פֿון פֿאַרשיידענע שטיקלעך גלאָז, און אַ סך פֿון אונדזן פֿלעגן שטאַרק הנאה האָבן זיך אײַנצוהערן צו זייער ציטערן און קלינגען בשעת אַ געוויטער. אַן אמתן קאָנצערט פֿלעגן זיי אָפֿגעבן, בעת דער רבי פֿלעגט פּויקן אין זיי מיטן טײַטל, כדי צונויפֿצורופֿן צום לערנען די קינדער וואָס פֿלעגן זיך שפּילן אויף דער גאַס. זייער בראָזגערײַ פֿלעגט פֿאַרגרעסערן דעם פּחד וואָס מען האָט געהאַט פֿאַרן רבין.

לעבן חדר פֿון מיזרח־ און פֿון צפֿון־זײט איז געשטאַנען אַ מין צוים וואָס איז באַשטאַנען פֿון עטלעכע גאַנץ הויכע סלופיקלעך אַרײַנגעקלאַפּט אין דער ערד. אויף זיי זײַנען געלעגן אין דער לענג צוויי קײַלעכדיקע בעלקעס, וואָס זײַנען געווען צווישן אַנאַנד באַהאַפֿטן ווי אַ געדרוקטער „ד“: איין בעלקע צו מיזרח־זײט און איינע צו צפֿון. די דאָזיקע צאָם איז שטענדיק געווען באַזעצט מיט קינדער.

אין אַ שורה, איינער הינטערן אַנדערן, פֿלעגן זיך אויסזעצן די חדר־יינגלעך, געדריגעט מיט די פּיסלעך, ווי מען קיצלט אַ רײַטפֿערד בײַם בויך, געפֿאַטשט מיט די הענט אויף דער בעלקע און געשריגן: „וויאָ!“ און אַנגערופֿן דערבײַ נעמען פֿון פֿאַרשיידענע מינים פֿערד. וואָס מער די אַראָפּהענגענדיקע פֿאַלעס זײַנען זיך צעפֿלויגן אין די זײַטן, וואָס מער די לאַנגע פֿאות האָבן זיך געטרייסלט אין דער לופֿטן, אַלץ האָסטיקער האָט מען זיך געהוידעט צום טאָקט און געוויאָקעט מיט אַלע כּוחות און מען איז געווען זיכער, אַז מען פֿאָרט.

בײַ אַ צווייטן עק צוים האָבן זיך חדר־יינגלעך געקערט קאָזשלקעס, אָרומגעוויקלט זיך ווי אַ בייגל אָרום דער בעלקע און זיך געדרייט עטלעכע מאָל אָרום און אָרום.

די צוים האָט זעלטן ווען געהרוט. ניט אין מאָל פֿלעגט מען זיך צעשלאָגן פֿאַר אַ שטיקל אָרט אויף דער בעלקע און עס פֿלעגט זיך ענדיקן מיט אַן אַרײַנמישונג פֿון רבין וואָס פֿלעגט אָנהייבן קלאַפּן מיטן טײַטל אין די שויבן. חבֿרה פֿלעגט דעמאָלט מאַכן פּליטה לאַרבע פּינות עולם.

טירן זײַנען בײַ אונדז אין חדר געווען צוויי, אייניע אַ שוויבנטיר פֿון מיזרח־זײַט, וואָס איז אַ גאַנצן וויינטער געווען פֿאַרקלאַפּט מיט ברעטלעך און פֿאַר־שטאָפּט מיט שטרוי, נאָר זומער פֿלעגט מען זי עפֿענען; די צווייטע טיר פֿון דרום־זײַט איז געווען אַ בלינדע און האָט געפֿירט אין אַ פֿעדערהײַזל. די דאָזיקע טיר פֿלעגט קיין מאָל נישט רוען. זי האָט שוין די חדר־יינגלעך געהאָט אַן אַרבעט: כסדר צו עפֿענען און צו פֿאַרמאַכן די טיר און פֿרייען זיך ווען זי פֿלעגט צוטראָסקען און מאַכן ציטערן די פֿאַרלאָטעטע שײַבלעך פֿון חדר. דאָס איז אַבער געווען אַן אַרבעט נאָר אויף ווינטער. זומער, אַז מען פֿלעגט זיך שוין יאָ אפּ־שטעלן אין פֿעדערהײַזל, איז דאָס געווען גאַנץ פֿרי, ווען מיר פֿלעגן זיך צו־הערן צום פּישטשען פֿון די פֿייגעלעך וואָס האָבן געהאָט זייערע נעסטן אויפֿן בוידעם. מיר פֿלעגן דעמאָלט פֿאַררײַסן די קעפּ צום דאַך וואָס האָט זיך אַרויס־געזוען דורך דער בוידעם־עפֿענונג, צוקוקן זיך צו די לעכער זײַנע, וואָס דורך זיי פֿלעגן די פֿייגעלעך זיך דורכקריגן אויפֿן בוידעם אַרויף. געווען חדר־יינגלעך וואָס האָבן חשק געהאָט אַרויפֿצוקריכן אויפֿן בוידעם צו די פֿייגעלעך, אַבער צווישן חבֿרה זײַנעדיק האָבן זיי דאָס קיין מאָל נישט געטאָן, ווײַל בײַ זיי אַלעמען איז געווען זיכער, אַז דאָס זײַנען נישט קיין פֿייגעלעך, נאָר פֿאַרשטעלטע נשמות אַדער מלאָכים וואָס זינגען שירה צו גאָט...

פֿון קאָרידאָר האָבן געפֿירט צוויי טירן: איינע אויף מערבֿ־זײַט רעכטס און אַ צווייטע אויף מיזרח־זײַט לינקס. פֿון דער רעכטער זײַט איז, אַנשטאָט אַ טיר, געווען בלויז די עפֿענונג וואָס האָט געפֿירט אין אַ חורבֿה פֿון פֿיר וועלט אַן אַ דאַך און איז געווען באַהאַפֿטן צו דער מערבֿ־וואַנט פֿון חדר דורך אירע צוויי וועלט. די דאָזיקע חורבֿה האָט געדאַרפֿט זײַן אַ שטוב וואָס מען האָט אָנגעהויבן בויען, נאָר מען האָט זי קיין מאָל נישט פֿאַרענדיקט. דאָרט זײַנען געשטאַנען שטייגערנע און הילצערנע מצבֿות וואָס דעם רבינס זון — אַ מצבֿה־קריצער — פֿלעגט אויספֿאַרטיקן. די חורבֿה איז שטענדיק פֿול געווען מיט קליינוואָרג וואָס פֿלעגט זיך טשיקאַווע צוקוקן צו דער אַרבעט פֿון מצבֿה־קריצער און פֿרוווז אַליין נאָכצייכענען מיט קרײַד אויף די וועלט די הענט פֿון די כהנים, — ווי זיי שטייען אָנגעשפּאַנט צום דוכנען, — אָדער אַנדערע פֿיגורן וואָס האָבן זיך געפֿונען אויף די מצבֿות.

ווען דער מצבֿה־קריצער איז נישט געווען, פֿלעגן חבֿרה זיך לערנען קלעטערן אויף די שטיינער.

די נאָענטקייט פֿון די מצבֿות צום חדר האָט געגעבן אַ מעגלעכקייט, עס זאָלן זיך שאָפֿן פֿאַרשיידענע פֿאָנטאָסטישע מעשׂיות וועגן מתים און גילגולים. בײַ נאָכט האָט זיך קיינער נישט דערוועגט אַרײַנצוכאָפּן אין דער חורבֿה.

ווינטער — ווען מען פֿלעגט לערנען בײַ נאָכט — האָבן מיר, איבער די מצבֿות, מורא געהאַט דורכצוגיין דורכן קאָרידאָר. עס פֿלעגט אַ בלאָנק טאָן פֿאַר די אויגן דורך דער טיר־עפֿענונג אַ ווײַסע מיט שניי באַדעקטע מצבֿה, און מען איז געווען זיכער, אַז דאָס איז אַ מת אין ווײַסע תכריכים. דער רבי פֿלעגט דעריבער מוזן דורכפֿירן די אַהיימגייענדיקע קינדער דורכן קאָרידאָר.

ביז אַהער דאָס חדר פֿון דרויסן.

דאָס עצם חדר, וווּ מען האָט געלערנט, איז באַשטאַנען פֿון אַ גרויסן פֿיר־עקיקן צימער וואָס איז געווען צעטיילט דורך אַ שפּאַניש וועלטל אויף צוויי טיילן. הינטערן שפּאַנישן וועלטל האָבן זיך געפֿונען דעם רבינס שלאָפֿצימער און די קיך, מיר פֿלעגן דאָס רופֿן: „דעם רבינס אַלקער". די טיר־עפֿענונג פֿון אַלקער איז געווען פֿאַרהאָנגען מיט אַ רויטן לײַלעך, וואָס אויף אים זײַנען געווען צעזייט אַז אַ שיעור ווײַסע גרעשעלעך. אין דעם דאָזיקן לײַלעך פֿלעגן די חדר־ייִנגלעך זיך אײַנווייקלען בײַם שפּילן אין באַהעלטעניש.

ווינטער בין־השמשות, אַז דער רבי מיט די בעלפֿערס זײַנען געווען אין בית־מדרש צו מינחה־מעריב, און די חדר־ייִנגלעך, וואָס האָבן געלערנט בײַ נאָכט, זײַנען געווען אַליין, פֿלעגט דער לײַלעך מגולגל ווערן אין אַ טלית, וואָס חבֿרה קונצן־מאַכערס פֿלעגן זיך אײַנהילן אין אים און נאָכמאַכן דעם חזן בײַם עמוד.

דורך דער צווייטער טיר־עפֿענונג, וואָס איז געווען אין דעם זעלביקן שפּאַניש וועלטל, האָט זיך אַרויסגעזען די פֿינצטערע קיך מיט דעם פֿאַררוסטן קוימען־אויוון, וווּ עס איז געשטאַנען אָנגעשטעלט געשיר און קיכמעבל. דאָ איז אויך געשטאַנען אַ גרויסער בייכיקער בופֿעט, וואָס קליינוואָרג האָט זיך געלערנט אויף אים קלעטערן.

די קיך איז שטענדיק פֿול געווען מיט נײגעריקע קינדער וואָס פֿלעגן זיך צוקוקן ווי אַזוי די רביצין פֿאַרעט זיך.

בײַ דער מערב־וואַנט, צווישן דער טיר־עפֿענונג פֿון קיך און דער טיר פֿון קאַרידאָר, איז געשטאַנען אַ גרויסע, הילצערנע, פֿאַרמאַכטע, בלינדע שאַפֿע וואָס מיר האָבן געוווּסט אַלמער. דאָס איז געווען אַ מין בופֿעט, וואָס די רביצין פֿלעגט פֿון אים אַלע מאָל עפֿענען אַרויסנעמען און אַרײַנטראָגן אין קיך, אַדער צוריק אַרײַנשטעלן עפּעס פֿון קיך.

מחמת דעם וואָס די רביצין פֿלעגט כסדר עפֿענען די שאַפֿע און פֿאַרמאַכן, האָבן מיר געהאַט אַ געלעגנהייט זיך צוצוקוקן צו אַלץ וואָס געפֿינט זיך דאָרט, און פּמעט יעדער חדר־ייִנגל האָט געקענט דאָס קלענסטע שטיקל געפֿעס וואָס די רביצין האָט פֿאַרמאַגט.

אויף דער שאַפֿע זײַנען געלעגן אַנגעלייגט אַלטע צעריסענע סידורים און חומשים וואָס דער רבי אַדער דער בעלפֿער פֿלעגן אַלע מאָל אַראָפּנעמען צום לערנען. בײַ דער זעלביקער וואַנט נישט ווײַט פֿון דער טיר וואָס האָט געפֿירט צום קאַרידאָר, אין ווינקל, איז געשטאַנען אַ גרויסע פּאַס וואַסער און לעבן דעם, אויף אַ בענקל — אַ גרויסע מעשענע קוואַרט, און אויף דער ערד לעבן פּאַס איז געשטאַנען אַ גרויסער הילצערנער שאַף מיט צוויי אויערן.

אין דעם דאָזיקן שאַף פֿלעגן זיך אַנקלײַבן די רעשטלעך עסן פֿון די קינדער, פֿאַרשיידענע פּאַפּירן וואָס חבֿרה פֿלעגט אַרײַנוואַרפֿן אַהין, אויך דאָס וואַסער וואָס די קינדער פֿלעגן אַלע מאָל גיסן פֿון דער מעשענער קוואַרט נאָכן טרינקען. דער דאָזיקער ווינקל אין חדר איז שטענדיק געווען נאַס און בלאָטיק. לעבן דער צפֿון־וואַנט איז געשטאַנען אַ לאַנגע הילצערנע באַנק, וואָס אויף איר פֿלעגן די קינדער, וויניטערצײַט, צייכענען מענטשעלעך אַדער שפּילן איקס, מיקס, דריקס (זען ז׳ 27). נאָך דער דאָזיקער באַנק איז געשטאַנען אַ באַנקבעטל וואָס האָט געדינט בײַ טאָג פֿאַר אַ באַנק און בײַ נאַכט פֿאַר אַ בעטל. אויף דעם דאָזיקן באַנקבעטל איז געזעסן דער רבי אויף אַ קישעלע, אַנגעטאָן אין אַ שפּענצער, אָן דעם כאַלאַט, מיט אַ יאַרמלקע אויפֿן קאָפּ און געטײַטלט אין סידור אַדער אין חומש מיט אַ סענקעוואָטן טײַטל פֿאַר די קינדער וואָס זײַנען געזעסן לעבן אים בײַם טיש פֿון דער מיזרח־וואַנט אויף אַ לאַנגער באַנק. בײַם צווייטן עק פֿון דאָזיקן טיש וואָס האָט זיך געצויגן לעבן דער מיזרח־וואַנט איז געזעסן אויף אַ שטול דער בעלפֿער און געלערנט מיט אַ צווייטער כּיתה קינדער. די מיזרח־וואַנט האָט זיך פֿאַרענדיקט מיט דער שויבנטיר, וואָס דורך איר פֿלעגט מען גיין נאָר זומערצײַט.

אין חדר איז געווען אַ טומל — דער הויפּט ווינטערצײַט — ווי אויף אַ יאָריד. די קינדער האָבן זיך געדרייט פֿון איין אָרט אויפֿן אַנדערן; טייל זײַנען געזעסן אויף דער ערד און געפּאַטשט מיט די הענטלעך און צוגעזונגען: „טאַשע, טאַשע הענטלעך! די מאַמע וועט ברענגען קיכלעך, אַ—אַ!״ אַנדערע האָבן סתּם אַזוי געגאָגעט אַדער פּשוט זיך געשלאָגן און געמאַכט געוואַלדן. אויפֿן באַנקבעטל לעבן רבין פֿלעגט זיך אַלע מאָל ביטער צעווײַנען אַ נײַ „עופּעלע״

וואָס מען האָט דעם ערשטן טאָג געבראַכט אין חדר. דעם טומל פֿלעגט נאָך פֿאַרגרעסערן דאָס קלאַפֿן פֿון דער טיר וואָס די קינדער פֿלעגן אַלע מאָל עפֿענען און צומאַכן מיט אַ טראַסק. באַזונדער גרויס איז געווען דער טומל דעמאָלט, ווען אין חדר איז געקומען אַן אַרחי־פֿרחיניק (דאָס חדר האָט אויך געדינט פֿאַר אַ מין אַרטיפֿאַר־הויז פֿאַר אַלע וואַנדערנדיקע אַרעמע־לײַט). חבֿרה קליינ־ווערג פֿלעגן אים אַרומרינגלען, העלפֿן צעפּאַקן זײַן פּעקל, אַדער איבערצייגן זײַנע שטיקלעך צוקער וואָס ער פֿלעגט צונויפֿנעמען אויף דער שטאָט גייענדיק איבער די הײַזער. פֿון צווישן טומל אַרויס פֿלעגן זיך אויסטיילן עטלעכע קינ־דערשע קולעכלעך וואָס האָבן געלערנט בײַם טיש מיט אַ זיס וויינענדיקן ניגון עיבֿרי אַדער חומש: „אָ, בָּא, גָּא, ויאמר — ער האָט געזאָגט". אַז דער טומל פֿלעגט שוין ווערן צו גרויס פֿלעגט דער בעלפֿער אַ פּאָכע טאָן מיטן קאָנטשיק אין דער לופֿטן, און קליינוואַרג פֿלעגט מיט מורא און פֿאַרשטיקטן געוויין זיך אויסזעצן אויף דער ערד און זיצן אַ פּאָר מינוט רויק, כדי דערנאָך נאָך מער צו פֿאַרגרעסערן דעם האַרמידער. מיר קענען זיך שוין פֿאַרשטעלן דעם יאָריד וואָס איז געווען אין חדר, ווען מיר וועלן נעמען אין אַכט, אַז אין אַזאַ חדר האָבן געלערנט בײַ זיבעציק־אַכציק קינדער.

מדרגות פֿון לערנען אין חדר

דאָס קינד איז געווארן פֿאַרבונדן מיטן חדר נאָך פֿון ערשטן טאָג פֿון זײַן געבורט. שוין די שיר המעלות וואָס מען קלעפּט אויס בײַ אַ קימפּעטאַרין אין צימער זײַנען געקויפֿט געווארן בײַם רבין פֿון חדר. אויפֿן זיבעטן טאָג פֿון געבורט פֿלעגט דער בעלפֿער פֿירן די חדר־קינדער נאָכן לערנען צו דער קימ־פּעטאַרין אין דירה און דאָרטן מיט זיי לייענען קריאת־שמע. אויפֿן ברית האָט מען געגרייט אַ ספּעציעלן לעקעך וואָס איז געווארן רעשעטע.

די דאָזיקע רעשעטע פֿלעגט מען ברענגען צום רבין פֿאַרן באָקן אין חדר אַרײַן און דער רבי פֿלעגט אויסקריצן אויפֿן טייג מיט אַ פּינצעטל און אַנדערע קליינע פֿאַרמעלעך אַ פֿישל און די ווערטער „מזל טוב", אויך פֿלעגט ער מאָכן מיט אַ שפֿיזל איבערן גאַנצן שטח פֿון לעקעך אַ סך קליינע לעכעלעך, וואָס מחמת זיי טאָקע האָט דער לעקעך באַקומען דעם נאָמען רעשעטע (רעשעטע איז אַזאַ מין דראָטענע זיפּ). דאָס אַנגעצייכנטע פֿישל האָט געדאַרפֿט באַטײַטן, אַז יידן זאָלן זיך מערן ווי די פֿיש (אַ רמז אויף דער ברכה וואָס יעקבֿ אָבֿינו האָט געבענטשט יוסֿפֿ זין: וידגו לרוב).

ווען אַ ייִנגל איז אַלט געווארן דרײַ יאָר, האָבן אים טאַטע־מאָמע אײַנ־געהילט אין אַ טלית און אים געבראַכט צו טראָגן אַזוי אײַנגעהילטערהייט אין חדר אַרײַן. די קינדער פֿלעגן זיך אַרומשטעלן אַרום די געקומענע און טשיקאַווע זיי באַקוקן און וואָרטן אויף צוקערקעלעך אַדער לעקעכלעך וואָס טאַטע־מאָמע וועלן צעטיילן צווישן זיי. די רביצין פֿלעגט זיך דעמאָלט באַווײַזן אין חדר און צווויגטשן די עלטערן פֿון געבראַכטן קינד: „ער זאָל באַגערן צו לערנען".

דער רבי פֿלעגט צונעמען דאָס יינגעלע צום טיש און אים ווײַזן אויף אַן אַלף־בית וואָס איז געווען אָפּגעדרוקט מיט גרויסע אותיות אויפֿן ערשטן זײַטל פֿון אַ סידור.

אויפֿן דאָזיקן אַלף־בית האָט דער רבי דעם קינד געוויזן די אותיות: ש, ד, י, א, מ, ת. דערנאָך פֿלעגט ער זיי פֿאַראייניקן אין די ווערטער: „שדי אמת". דאָס יינגעלע זאָגט נאָך אַלץ וואָס דער רבי הייסט.

נאָכן לערנען פֿלעגט דער רבי אַראָפּווואַרפֿן פֿון דער הייך אויפֿן טיש אַ קאָפּיקע, וואָס איר קלונג ברעכט אַראָפּפֿאַלן פֿלעגט פֿאַרוווונדערן דאָס נײַ געקומענע קינד. דער רבי זאָגט דעמאָלט צום יינגעלע: „דאָס האָט דיר אַראָפּגעווואַרפֿן אַ מלאך, כּדי זאָלסט באָגערן צו לערנען".

די אויבן דערמאָנטע אותיות האָט דאָס קינד געלערנט אין משך פֿון צוויי וואָכן אָלע טאָג. נאָך די צוויי וואָכן האָט דאָס קינד אָנגעהויבן לערנען לויטן סדר דעם אַלף־בית. פֿון אַלף ביז תּיו. דערבײַ פֿלעגט מען ברעכן און ווײַזן די אותיות נישט לערנען זייערע קלאָנגען, נאָר די נעמען פֿון אַלף־בית. שפּעטער האָט מען דעם קינד געלערנט אונטערשיידן אותיות מיט אַ דגש און אָן אַ דגש, ווי כ, כ; ב, ב; ת, ת אאַז"וו.

ברעם באָקומען די קינדער מיט די אותיות פֿלעגט דער רבי זיך באַמיִען נעענטער צו מאַכן יעדער אות דורך דעם וואָס ער האָט אים צוגעגליכן צו זאָכן וואָס זײַנען דעם קינד באָקאַנט. אַזוי למשל איז אָן אַלף פֿאַרגליכן געווארן צו אַ וואָסער־טרעגער מיט קראָמעסלעך, אַ בית איז פֿאַרגעשטעלט געווארן ווי אַ שטיבעלע מיט אָן אָפֿענער וואַנט, אַ גימל — ווי אַ זעלנער וואָס האָט אויס־געשטעלט אין פֿוס צו מאַרשירן; אַ דלת — ווי אַ האָמער מיט אַ הענטל, אַ הי — ווי אַ מענטש וואָס הינקט אויף אַ פֿוס אאַז"וו.

ברעם ווײַזן אָן אות פֿלעגט דער רבי איבערגיין מיטן זײַטל איבער די קאָנטורן זײַנע (וועג עס רעדט זיך וועגן אותיות מיינט מען נאָר די געדרוקטע, וואָרעם שרײַבן האָט מען אין דרדקי־חדר ניט געלערנט). די צווייטע מדרגה פֿון לער־נען עיבֿרי איז געווען דער אַזוי גערופֿענער „קמץ אַלף". דער אַלף־בית איז געלערנט געווארן אינדיווידועל, מיט יעדן קינד באַזונדער, דעם „קמץ אַלף" אָבער פֿלעגט מען לערנען גרופּעסווײַז, צו צוויי אָדער מער קינדער אין אַ גרופּע.

דער רבי האָט געזאָגט אין סידור און פֿירגעזאָגט די נעמען פֿון די נקודות: קמץ, פּתח, סגול אאַז"וו און די קינדער פֿלעגן נאָכזאָגן.

די נקודות זײַנען פֿאַרגעשטעלט געווארן פֿאַר די קינדער אויפֿן זעלביקן אופֿן ווי די אותיות. אַ קמץ למשל איז פֿאַרגעשטעלט געווארן ווי אַ שטעקל מיט אַ בערדעלע, אַ סגול — ווי דרײַ געטרײַע חבֿרים וואָס זײַנען שטענדיק צוזאַמען, אַ חולם — אַ זעלנער וואָס קוקט אַראָפּ פֿון אַ מויער אאַז"וו.

נאָך דעם ווי די קינדער האָבן שוין געווווסט די נעמען פֿון די נקודות האָט מען גלעלערנט פֿאַראייניקן די אותיות מיט די נקודות צוזאַמען, ד"ה שאָפֿן איינפֿאַכע טראָפֿן. דער רבי פֿלעגט פֿירלייענען טײַטלענדיק אין סידור און די קינדער האָבן נאָכגעזאָגט: קמץ אַלף אַ, קמץ בית בא אאַז"וו.

אַ ווײַטערדיקע מדרגה איז געווען דער אַזוי גערופֿענער האַלבטראָף וואָס האָט זיך אונטערגעשיידט פֿון „קמץ אַלף" מיט דעם וואָס די קינדער פֿלעגן אַליין לייענען די איינפֿאַכע טראָפֿן נישט אַנצורופֿן פֿריִער די נעמען פֿון די אותיות און נקודות. נאָכן האַלבטראָף איז מען אַריבער צו גאַנצטראָף. בײַ דער דאָזיקער מדרגה האָבן זיך די קינדער אויסגעלערנט די נישט געפֿינטלטע אותיות צום סוף וואָרט ווי למשל דעם ד און ת פֿון אמת, עבד. דעמאָלט האָט מען די קינדער באַקענט מיט די שפֿאָס־אותיות ד, ם, ן, ף, ץ. אָט איז אַ מוסטער פֿון אַ טראָף לערנען:

רבי: זאָגט אַ ייִנגעלע מיט חשק — פּתח שין ווי מאָכט?

תּלמיד: ש (שאָ).

רבי: ווײַטער, גיכער!

תלמיד: ד.

רבי: ד אַ יוד (ד״ה אויסריידן דעם יוד).

תלמיד: די (דאָי).

רבי: מאָכט עס אין איינעם — שדי.

תלמיד: שדי.

רבי: דערונטער מיט דעם? (דאָס באַטײַט: אויסריידן דעם אות מיט דער נקודה, וואָס שטייט פֿון אונטן.)

תלמיד: א.

רבי: סגול מם?

תּלמיד: מ (מע).

רבי: מ־א־תיו? (ד״ה אויסריידן דעם ת פֿון וואָרט אמת.)
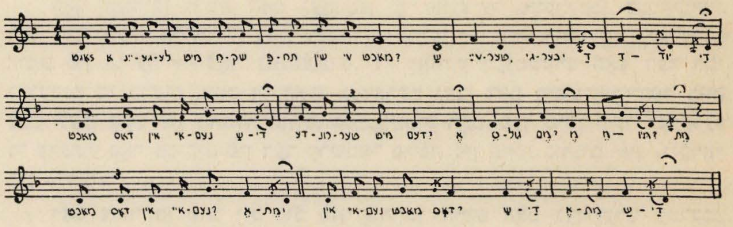
תלמיד: מת.

רבי: מאָכט עס אין איינעם?

תלמיד: אמת!

רבי: אין איינעם מאָכט דאָס?

תלמיד: שדי אמת.

ניגון פֿון לערנען עיִבְּרי אין דרדקי־חדר [1]

[1] די נעמען פֿון די פֿאַרשיִבערס פֿון די נאָטן וואָס ווערן געדרוקט אין דער דאָזיקער אַרבעט ווערן געגעבן צום סוף פֿון בוך.

כ׳האָב געבראַכט פֿאַר אַ בײַשפּיל פֿון טראָף לערנען די וועדטער „שדי אמת״, ווײַל זיי זײַנען געוואָרן מיטן קינד בײַ יעדן אַנהייב פֿון אַ נײַער מדרגה פֿון עיבֿרי. אַז די תלמידים האָבן זיך שוין געהאַט אײַנגעניט אין טעכניק פֿון לייענען, פֿלעגן זיי שוין אַליין לייענען אין סידור אָן דעם פֿירזאָג פֿון רבין: דער רבי פֿלעגט נאָר טײַטלען אין סידור און אַרויסהעלפֿן בײַ אַ שוועריקייט. די לעצטע מדרגה פֿון לערנען עיבֿרי איז געווען דאָס אויסרײַדן דעם שוואָ אין מיטן וואָרט. אין חדר האָט זיך דאָס גערופֿן: אויסזאָגן דעם שיווי. בײַם לערנען טראָף איז דער „שוואָ״ אין מיטן וואָרט אויסגערעדט געוואָרן ווי אַ צרה (איי).

פֿאַרן אַנהייבן לערנען — בײַ דער דאָזיקער מדרגה פֿון עיבֿרי — פֿלעגט דער רבי יעדער מאָל מאַכן אָט די הקדמה: „אַז עס שטייט אַ שיווי אין אַנהייב וואָרט וואָס טוט מען מיט אים?״

— מען דאַרף אים צוכאַפּן.

— אַז עס שטייט אַ שיווי אין מיטן וואָרט, וואָס טוט מען מיט אים?

— מען דאַרף אים אַריבערשפּרינגען.

אין חדר האָבן זיך אויף דעם געשאַפֿן פֿאַרשיידענע פֿאַראַדיעס ווי למשל: „אַז עס שטייט אַ שייגעץ אין אַנהייב דאָרף, וואָס טוט מען מיט אים?״ אאַז״וו. מיט דעם האָט זיך בעצם פֿאַרענדיקט דער פֿראָצעס פֿון לערנען עיבֿרי וואָס האָט געדויערט בערך דרײַ זמנים. פֿון דעמאָלט אָן און ווײַטער האָט מען שוין דעם יינגל געלערנט דעם סדר התּפֿילות. גלײַכצײַטיק איז מען צוגעטראָגן צום אַזוי גערופֿענעם אַנהייב חומש, וואָס איז געלערנט געוואָרן בלויז מיט יינגלעך.

די מיידלעך פֿלעגן נאָכן באַהערשן די טעכניק פֿון לייענען עיבֿרי אַנהייבן לייענען עיבֿרי־טײַטש פֿון טײַטש־חומש (צאינה וראינה). אין חדר צוזאַמען מיט יינגלעך האָבן געלערנט אַ קליינער טייל מיידלעך. די מערהייט מיידלעך האָט געלערנט אין אַ באַזונדערן מיידל־חדר, ווו אַנשטאָט אַ רבין האָט געלערנט אַ רביצין.

דאָס אַנהייבן חומש האָט געטראָגן אַ ספּעציעל פֿײַערלעכן כאַראַקטער. דער רבי פֿלעגט אויסטיילן דרײַ עלטערע יינגלעך — וואָס האָבן שוין געלערנט חומש פֿון פֿריִער — פֿאַר בענטשערס. די דאָזיקע בענטשערס האָט דער רבי געלערנט די ברכות וואָס זיי האָבן געדאַרפֿט געבן דעם חומש־אַנהייבער בײַם פֿײַערלעכן אָקט פֿון התּחלת־חומש. גלײַכצײַטיק האָט מען מיטן קינד געלערנט די ערשטע פּאָר פּסוקים פֿון דער ערשטער פּרשה פֿון תּורת כּוהנים, פֿון „ויקרא״ ביז „לרצונו״.

דאָס צוגרייטן צום יום־טובֿ פֿון אַנהייבן חומש האָט געדויערט עטלעכע וואָכן און געפֿײַערט האָט מען אים אויף אַזאַ אופֿן: בײַ אַ געדעקטן טיש מיט לעקעך, משקה, ניס און צוקערקעס איז געזעסן דער רבי. לעבן אים רעכטס דער פֿאָטער פֿון יינגל און אַרום געסט וואָס זײַנען פֿאַרבעטן געוואָרן צו דער שימחה.

די ווײַבער מיט דעם ייִנגלס מוטער זײַנען געשטאַנען פֿון ווײַטן און געשעפּט נחת. אויפֿן טיש אין סאָמע מיטן איז געשטאַנען דער בעל־שׂימחה אַנגעטאָן אין יום־טובֿדיקע קליידער, באַהאַנגען מיט זייגערס און אַנדערע צירונג וואָס מען פֿלעגט לײַען צוליב דעם צווועק וועגן. לעבן בעל־שׂימחה זײַנען געשטאַנען די דרײַ בענטשערס און געהאַלטן די הענט אויף זײַן קאָפּ. די אַלע דרײַ ייִנגלעך זײַנען געווען איבערגעדעקט מיט אַ טלית (דער טלית האָט געדאַרפֿט זײַן אַ סימבאָל פֿון דעם „כּפּה עליהם הר כּגיגית" בײַ קבלת התּורה).

רבי: ייִנגעלע, וואָס טוען איצטער דײַן טאַטע און דײַן מאַמע?

ייִנגעלע: מײַן טאַטע און מײַן מאַמע מאַכן איצטער אַ פֿײַנע שׂימחה.

רבי: אפֿשר הייבסטו אָן איצטער לערנען חומש, דעריבער מאַכן דײַן טאַטע און דײַן מאַמע אַ גרויסע שׂימחה?

ייִנגעלע: יאָ, רבי, ס׳איז אמת, איר האָט געטראָפֿן.

רבי: אפֿשר וואָלטסטו געוואָלט זאָגן פֿרײַער אַ ביסעלע תּורה?

ייִנגעלע: בוודאי, אויף דעם בין איך דאָך באַשאַפֿן געוואָרן. כאָטש איך בין נישט ראָוי צו זאָגן פֿאַר אײַך תּורה, פֿון דעסט וועגן וועל איך זאָגן אַ פּאָר ווערטער:

מורי ורבותי! פֿאַר וואָס הייבט זיך אָן די תּורה מיט אַ בית — בראשית, נישט מיט קיין אָלף? ווײַל ווען דער אייבערשטער האָט באַשאַפֿן די וועלט, האָט ער זי געבענטשט, זי זאָל האָבן אַ קיום. ווײַל בית איז טאַאָמשס[2] ברוך און אָלף איז טאַאָמשס אָרור. ווען דער אייבערשטער וואָלט באַשאַפֿן די וועלט מיט אָן אָלף וואָלט נישט געווען דאָס פֿאָלק ישׂראל (ווײַל יידן וועלן אָנגערופֿן ברוך).

מורי ורבותי! כ׳וויל נאָך זאָגן אַ פּאָר ווערטער. פֿאַר וואָס האָט גאָט געגעבן די תּורה צו משהן און נישט צו אַבֿרהמען?

בענטשערס: ווײַל דעמאָלט איז געווען ווינציק יידן און אין משהס צײַטן זײַנען געווען אַ סך יידן.

ייִנגעלע: עץ האָט געזאָגט דעם תּירוץ פֿון דער תּורה, איך וועל אײַך זאָגן דעם תּירוץ פֿון דרשה לתּינוק: אין אַבֿרהמס צײַטן האָט מען נאָך נישט געדאַרפֿט געבן די תּורה, ווײַל דעמאָלט איז נישט געווען קיין שלעכטער דור. נאָך אַ תּירוץ: ווען דער אייבערשטער וואָלט געווען געגעבן די תּורה דורך אַבֿרהמען וואָלטן די יידן געווען זי פֿאַרגעסן אין מצרים.

ערשטער בענטשער: בייַ אַראָפּ דײַן קעפּעלע וועל איך דיך בענטשן: זאָלסט האָבן אַ ווײַב מיט צוועלף לאָקן און יעדער לאָק זאָל האָבן אין זיך די קדושה פֿון שבֿטים.

צווייטער בענטשער: כאָטשע ווען יעקבֿ האָט געבענטשט אפֿרים און מנשה איז האָלב אַנגעאַנגען און האָלב נישט, ווײַל מ׳ציילט נישט אַרײַן אפֿרים און מנשה צווישן די צוועלף שבֿטים, דיר זאָלן אַנגיין אַלע ברכות וואָס מיר וועלן

[2] דאָס דאָזיקע וואָרט האָב איך קיין מאָל ניט געהערט אין טעגלעכן לשון. איך האָב עס געהערט בלויז אין חדר פֿונעם דרדקי־מלמד, אין זינען פֿון ראָשי תּיבֿות. די עטימאָלאָגיע פֿונעם וואָרט איז מיר אויך ניט באַקאַנט.

דיך בענטשן. אזוי ווי דו גייסט אנגעטאן די זייגערס אויפן ארצן און אזוי ווי מיר האלטן די הענט אויף דיין קאפ, אזוי זאלן דיר אנגיין די ברכות.

דריטער בענטשער: דאס וואס די ביידע האבן דיר געווונטשן זאל דיר אנגיין, נאר איך וועל דיך בענטשן מיט אן אנדער ברכה: אזוי ווי א בוים, וואס עס וואקסן אויף אים שיינע פרות און לעבן אים שטייט א קווא וואסער זיבענען די דאזיקע פרות זייער זיס, אזוי זאל זיין דיר זיס און דיין גאנצער משפחה.

דער עולם וואס איז ביז איצט געזעסן שטיל שרייט אויס: „מזל טוב!"

די וויבער באוואנדן די ינגלעך וואס שטייען אויפן טיש מיט צוקערקעס און ניס. די בענטשערס גייען ארא פון טיש און דער חומש־אנהייבער זעצט זיך לעבן רבין בי אן אפענעם חומש, און עס הייבט זיך אן א שמועס צווישן זיי ביידע.

רבי: וואס לערנסטו, ינגעלע?

ינגעלע: חומש!

רבי: וואס טייטש חומש?

ינגעלע: פינף!

רבי: וואס פאר א פינף?

ינגעלע: פינף ספרים זיבענען דא אין דער הייליקער תורה!

רבי: ווי הייסן זיי?

ינגעלע: בראשית איז איינס, שמות איז צוויי, ויקרא איז דרייי, במדבר איז פיר, דברים איז פינף!

רבי: וועלכן ספר לערנסטו, ינגעלע?

ינגעלע: דעם דריטן ספר לערן איך.

רבי: ווי הייסט דער דריטער ספר?

ינגעלע: ויקרא!

רבי: וואס טייטש ויקרא?

ינגעלע: ער האט גערופן!

רבי: ווער האט גערופן, דער האן אויפן פיעקעליק?

ינגעלע: ניין, גאט האט גערופן צו משהן, ער זאל אים זאגן דעם דין פון קרבנות.

רבי: וואס איז דער דין פון קרבנות?

ינגעלע: אז א שעפעלע וואס האט א מום טאר מען נישט מקריב זיין אויפן מזבח.

רבי: וואס הייסט א מום?

ינגעלע: א שעפעלע וואס האט א בלינד אויג אדער א צעבראכענעם פוס האט א מום.

רבי: אז א שעפעלע האט א בלינדן פוס און א צעבראכן אויג הייסט אויך א מום?

ינגעלע: ניין!

דעמאָלט הייבט דאָס יינגל אָן לייענען אין חומש ויקרא, לייענען און טײַטשן וואָרט בײַ וואָרט פֿון אָנהייב ביז „לרצונו".

דער שמועס צווישן די בענטשערס און אויך צווישן דעם רבין מיטן חומש־אָנהייבער איז געגאַנגען מיט אַן אײַנגעשטעלטן ניגון (חדר־קינדער פֿלעגן פֿאַראַ־דירן די טײַטשן פֿון ויקרא אָזוי: „ויקרא — ער האָט געפֿרופֿן, משה — דער האָן, אַהרן — אויפֿן פּיעקעלע־ניק, קוקוריקו!").

מיט דעם פֿלעגט זיך פֿאַרענדיקן די פֿײַערלעכע צערעמאָניע פֿון אָנהייבן חומש.

דער עולם געסט פֿלעגט זיך דערנאָך משמח זײַן מיט דער משקה און מיט ספּעציעלע קאָנפֿיטורן וואָס מען האָט צוגעגרייט צו דעם צוועק.

נאָכן דערמאָנטן פֿײַערלעכן „חומש־אָנהייבן" האָט מען דעם תּלמיד גערופֿן חומש־יינגל און מען האָט שוין געלערנט מיט אים יעדע וואָך די ערשטע פּרשה פֿון דער סדרה פֿון דער געגעבענער וואָך. טײַטשן פֿלעגט מען די וועכטער אייניציקווײַז, ווי למשל: וישבֿ — ער איז געזעסן, יעקבֿ — אייניער האָט געהייסן יעקבֿ, בארץ — אין לאַנד אַז״ו.

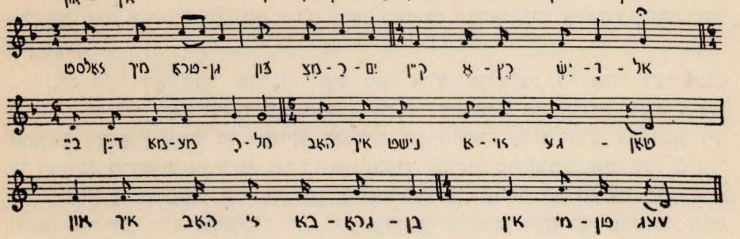
חומש־יינגלעך האָבן געלערנט כּיתות־ווײַז. יעדער כּיתה איז באַשטאַנען פֿון פֿיר־פֿינף יינגלעך.

אַז דאָס חומש־יינגל איז שוין געווען אײַנגעניט אין אַ געוויסער מאָס אין טײַטשוועכטער, האָט מען אים געלערנט טײַטשן זאָגן און דעמאָלט איז מען אַריבער צום אַזוי גערופֿענעם חיבור וואָס באַטײַט פֿאַראייניקן אייניציקע וועכטער אין זאָגן.

בײַ דער דאָזיקער מדרגה האָט מען אויך געלערנט די אַזוי גערופֿענע אויסריידעניש, וואָס זײַנען באַשטאַנען פֿון די מדרשים און אַגדות, וואָס זײַנען געזאָגט געווארן אויף די דאָזיקע פּסוקים פֿון חומש. על־פּי־רובֿ געפֿינען זיך די דאָזיקע דרושים אין רשי, בײַ די געגעבענע פּסוקים פֿון חומש. איך וועל ברענ־גען עטלעכע מוסטערן פֿון אַזעלכע אויסריידעניש. ארדה נא וארא הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה (בראשית, יח, 21). נאָכן אויסטײַטשן דעם זאָץ כּפשוטו, האָט מען זיך אומגעקערט צום וואָרט „הכּצעקתה" און אויסגערעדט אַזאַ דרש: „הכּצעקתה — איר געשריי, וועמענס געשריי מיינט מען דאָס? — אַזוי ווי דאָס געשריי פֿון דעם מיידל, לוטס טאָכטער, וואָס האָט געגעבן אַן ארעמאַן א שטיקל ברויט, האָבן איר דערפֿאָר די סדום־לײַט אויסגעטאָן נאַקעט און אויס־געשמירט מיט האָניק און אַרויפֿגעלייגט אויפֿן דאַך; זײַנען געקומען די בינען און זי צעביסן, איז זי געשטאָרבן, ווײַל אין סדום האָט מען נישט געטאָרט געבן קיין נדבֿה. זאָגט דער אייבערשטער: הכּצעקתה — אַזוי ווי איר געשריי, הבאָה — וואָס איז געקומען, אלי — צו מיר, — עשׂו — האָבן זיי געטאָן, כּלה — וועל איך זיי פֿאַרענדן.

אַ צווייטער מוסטער פֿון אַזאַ אויסריידעניש איז דער מדרש אויפֿן פּסוק „ואני בבואי מפּדן ארם" (בראשית, מח, 7). דאָס אויסריידעניש איז אַזאַ:

ואני — און איך, כאָטש איך בין דיך מטריח מיט מײַן קבֿורה, זאָלסט מיך טראָגן פֿון מצרים קיין ארץ־ישׂראל — בײַ דײַן מאמע רחל האָב איך נישט אזוי געטאָן און איך האָב זי באגראָבן אין מיטן וועג, כאָטש עס איז נאָך געווען א שטיקל וועג אין שטאָט אַרײַן, ווי אין פּסוק שטייט: „עוד כברת ארץ לבא אפרתה" — עס איז נאָך געווען א שטיקל וועג צו קומען קיין אפֿרת, ווײַל עס איז געווען על פּי הדיבור. בשעת נבֿוזראדן וועט פֿאַרטרײַבן די יידן אין גלות אַרײַן, וועלן זיי דורכגיין דורך דער מאמע רחלס קבֿר און ווײַנען און קלאָגן, וועט ארויסגיין די מאמע רחל פֿון איר קבֿר און שרײַען און בעטן צו גאָט, ווי אין פּסוק שטייט: „רחל מבכה על בניה". וועט ארויסגיין א בת־קול פֿון הימל און זאָגן: „רחל מנעי קולך מבכי — רחל, הער אויף צו ווײַנען, יש — ס'איז דאָ, שׂכר — נעצאָלטס, לפֿעולתך — צו דײַן געווערק, יבֿוא יום — עס וועט קומען א טאָג, ושׂבו בנים לגבֿולם — עס וועלן זיך אומקערן קינדער צו זייערע געמאַרקן. עס וועט קומען א טאָג און די יידן וועלן זיך אומקערן קיין ארץ־ישׂראל, דערום בעט איך דיך, זאָלסט נישט האָבן אויף מיר קיין תּרעומות. ונשׂאתני — זאָלסט מיך טראָגן, וקברתני — זאָלסט מיך באגראָבן, בארץ — אין לאַנד כּנען, כּדי איך זאָל נישט דאַרפֿן לײַדן קיין גילגול מחילות פֿון מצרים קיין ארץ־ישׂראל, ווען משיח וועט קומען וועלן אַלע מתים פֿון חוץ־לאָרץ זיך קאָטשען אונטער דער ערד קיין ארץ־ישׂראל אויפֿצושטיין תּחית־המתים.

ניגון פֿון דער אויסרײַדענישׂ: „ואני בבואי מפדן ארם"

באַזונדער אינטערעסאַנט זײַנען די אויסרײַדענישן פֿון שיר־השירים ווײַל איז געלערנט געווארן פֿאַר פּסח און פֿון אַקדמות ווײַל איז געלערנט געווארן פֿאַר שבֿועות.

די ליבע־דיאַלאָגן פֿון שיר־השירים זײַנען געטײַטשט געווארן לויטן דרש ווי שמועסן צווישן רבונו־של־עולם — דעם געליבטן פֿאַסטעך פֿון די יידן, און דער כּנסת־ישׂראל — דער געליבטער אויסדערווײַלטער אומה. דער פּשוטער פּשט פֿון די ווערטער איז אין גאַנצן געווארן איגנאָרירט. אין דרדקי־חדר זײַנען געלערנט געווארן פֿון שיר־השירים בלויז די ערשטע צווי קאַפּיטלען. אַט איז א מוסטער פֿון אַזאַ אויסטײַטשונג פֿון די ערשטע פסוקים:

שיר — א נעזאנג, השירים — פֿון אלע נעזאנגען. דאָס נעזאנג וואָס שלמה המלך האָט נעזונגען איז נעווען שענער און בעסער און גרעסער פֿון אלע נעזאנגען. אָן אנדער נעזאנג איז קודש — הייליק, דאָס נעזאנג איז קודש־קדשים — נאָנץ הייליק [נאָנץ הייליק באַטײַט מער ווי הייליק. פֿאַראַן שטעטלעך אין פּאָלעסיע, ווו נאָנץ גוט באַטײַט בעסער ווי גוט]. אָן אנדער נעזאנג האָט נעזונגען א נביא, דאָס נעזאנג האָט נעזונגען א נביא בן נביא, מלך בן מלך, א חכם בן חכם, א משורר בן משורר, א צדיק בן צדיק. אשר — וואָס, דאָס נעזאנג וואָס שלמה המלך האָט נעזונגען, לשלמה — צו נאָט ברוך הוא וואָס הייסט שלמה, וואַרעם שלמה מאַכט: מלך שהשלום שלו — דער שלום פֿון דער נאַנצער וועלט איז זײַן. זאָגט די פּנסת ישׂראל אין גלות: הלוואי ישקני, הלוואי זאָל ער מיך טאָן קושן, מנשיקות — פֿון די קושן, פֿיהו — פֿון זײַן מויל, זאָל ער מיט מיר רעדן פּה אל פּה, אזוי ווי ער האָט מיט מיר נערעדט בשעת מתּן־תּורה. כי — וואַרעם, טובים — זײַנען בעסער, דודיך — דײַן פֿרײַנדשאַפֿט, מיין — פֿון גוטן ווײַן, דײַן פֿרײַנדשאַפֿט פֿון מתּן־תּורה איז בעסער מער פֿון גוטן ווײַן [זען נאָטן אויף ז׳ 52].

אָט איז נאָך א בײַשפּיל:

שמן תּורק — אזוי ווי מע לערט אויס בוימל פֿון איין פּלי אין דער אנדערער, שמעקט דאָך זייער ווײַט, אזוי — שמך, אזוי טוט שמעקן דײַן נאָמען אויף דער נאַנצער וועלט. דײַן שם טוב איז בעסער ווי שמן טוב.

איך האָלט פֿאַר איבעריק צו געבן אַלע אויסרײַדענישן פֿון שיר־השירים, ווײַל דאָס זײַנען מדרשים וואָס רשי ברענגט על־פּי־רוב אויפֿן אָרט בײַם אויסטײַטשן די געגעבענע פּסוקים.

דער זעלביקער אופֿן פֿון אויסטײַטשן עס־פּי דרש איז אויך אָנגעוואַנדט געוואָרן בײַם לערנען אַקדמות. איך גיב דאָ עטלעכע כאַראַקטעריסטישע אויס־רײַדענישן:

עס איז נעווען א רבי מאיר חזן, האָט ער נעוואָלט זאָגן א שבח צו נאָט, האָט ער מורא געהאַט, די מלאָכים זאָלן אים נישט מקנא זײַן, האָט ער נעזאָגט דעם לויב אויף תּרגום־לשון. ווײַל מלאָכים פֿאַרשטייען נישט קיין תּרגום־לשון. און אונטערגעהתמעט האָט ער זיך: רבי מאיר ברבי יצחק, יגדיל תּורה ויאדיר, חזק ואמץ. זעקס טעג אין חודש סיוון האָט דער אייבערשטער נעגעבן די תּורה צו די יידן און ער האָט אזוי נעזאָגט: אקדמות — איידער כ׳הייב אָן, מלין — צו רעדן, — ושריות — און כ׳באַנער, שותא — צו שפּרעכן, אולא — צום ערשטן, שקילנא — טו איך נעמען, הרמן — א דערלויבעניש, ורשותא — א באַווילקומנונג [זען נאָטן צו דער אויסרײַדעניש אויף ז׳ 53].

אָדער א צווייטער מוסטער פֿון אַזא אויסרײַדעניש פֿון אַקדמות:

מנאן ומאן הוא רחימך — ווער איז דײַן פֿרײַנד? זאָגן די גויים צו די יידן: אַיה נא אלוהיכם? — ווו איז אײַער גאָט, ער זאָל אײַך מציל זײַן פֿון אונדזערע הענט? איר זענט דאָך ווי א שעפּסלעך צווישן זיבעציק וועלף, די זיבעציק אומות, טו אויס דאָס היטלעך, דרויי איבער דאָס קאַפּאָטקעלע און עס טרפֿות און קום צו אונדז [די ווײַטערדיקע פּסוקים ווערן שוין געטײַטשט על־פּי פּשט]. ענטפֿערן די יידן צו די גויים: חמר מרת דמבראשית — נאָר אלטער ווײַן, נטיר — איז אָפּגעהיטן, בי נעותא

— אין קעלער: נאָך פֿון פֿאַר ששת ימי בראשית איז אָפֿהיטן דער יין המשומר פֿאַר די צדיקים אין גן־עדן; איר ווילט אונדז געבן עולם־הזה און מיר ווילן בעסער עולם־הבא, ווײַל ס׳איז בעסער איין שעה עולם־הבא פֿון דער גאַנצער עולם־הזה.

די לעצטע מדרגה פֿון לערנען אין דרדקי־חדר איז געווען דאָס לערנען רשי. פֿרײַער האָט מען זיך געלערנט איינציקע אותיות און דערנאָך גאַנצע ווערטער, און ווען דער תלמיד האָט שוין באַהערשט די טעכניק פֿון לייענען רשי־אותיות האָט מען מיט אים געלערנט עטלעכע פסוקים רשי פֿון אַנהייב פֿון יעדער וואָך־סדרה.

צום מאַטעריאַל וואָס איז געלערנט געוואָרן אין חדר דאַרפֿן נאָך צוגעגעבן ווערן די ברכות איבער די פֿאַרשיידענע מינים עסנוואַרג און נאַטור־געשעענישן. דער אייבערבעלפֿער האָט געלערנט די דאָזיקע ברכות מיט די קינדער זומערצײַט יעדן פֿאַרנאַכט פֿאַרן אַהיימשיקן די קינדער פֿון חדר. ער פֿלעגט דעמאָלט אויסשטעלן זיי אין אַ קופּקע אַרום זיך און קאַמאַנדעוואָן אַזוי:

בעלפֿער: ווי מאַכט מען איבער אַ דונערן?

קינדער: ברוך אתה ד׳ אלוהינו מלך העולם שכחו וגבורתו מלא עולם!

בעלפֿער: וואָסער ברכה מאַכט מען איבער אַן עפּל?

קינדער: — — — — — — בורא פרי העץ!

און אַזוי אַלע אַיבעריקע ברכות.

אַלע שבת פֿלעגן די בעלפֿערס פֿירן די קינדער אין שול אַרײַן, זיי אויסזעצן דאָרט לעבן עמוד, ווו דער חזן דאַוונט, אויף די טרעפּלעך פֿון אָרון־קודש און נאָך יעדער ברכה פֿלעגן די קינדער לויטן בעלפֿערס קאַמאַנדע נאָכזאָגן: ברוך הוא וברוך שמו, אמן. אויב מען זאָל נאָך צוערעכענען צו דער פֿראָגראַם פֿון חדר דעם „מודה אני״ וואָס דער בעלפֿער פֿלעגט זאָגן מיט יעדן יינגל אַלע אינדערפֿרי, האָבן מיר אַ פֿולע פֿראָגראַם פֿון חדר, וואָס האָט זיך געשטעלט פֿאַר אַ ציל צוצוגרייטן דאָס יידישע קינד צום יידישן רעליגיעזן לעבן־שטייגער.

ימים־טובֿים בײַ די חדר־קינדער

חדר־קינדער האָבן געיום־טובֿט צוזאַמען מיט די דערוואַקסענע אַלע נאַציאָנאַל־רעליגיעזע ימים־טובֿים, מערנישט אין חדר פֿלעגט מען די קינדער צוגרייטן צו די דאָזיקע ימים־טובֿים.

פֿאַר פּסח האָט מען געלערנט מיט די קינדער די פֿיר קשיות — אַן אי־בערזעצונג פֿון מה נשתנה אויף יידיש און די „סימנים״ וואָס ווײַזן ווי מען דאַרף מאַכן דעם סדר און וואָס שטייען אין אַנהייב פֿון דער הגדה (דאָס וואָרט „סימנים״ ווערט דאָ באָנוצט אין דעם זעלביקן באָגריף וואָס אין תלמוד בײַם אָנגעבן מנעמאָנישע מיטלען אין אַנהייב פֿון יעדער סוגיא).

און דאָס זײַנען די סימנים: קדש — אַז דער טאַטע קומט אַהיים פּסח בײַ נאַכט פֿון דאַוונען, דאַרף ער תיכף מאַכן קידוש, כּדי די קליינע קינדער זאָלן נישט דערשלאָפֿן ווערן און קענען פֿרעגן די פֿיר קשיות.

ורחץ — מען זאָל זיך וואָשן די הענט און נישט מאַכן קיין „נטילת־ידים״.

יחץ — מען זאָל נעמען פֿון מצה־טאָש די מיטלסטע מצה וואָס זי הייסט לוי און צעברעכן אויף צוויי העלפֿטן; איין העלפֿט זאָל בלײַבן אין מצה־טאָש און די צווייטע העלפֿט זאָל מען אונטערלייגן אונטערן דעם קישן פֿון הסב־בעט, עס זאָל זײַן פֿאַר אַן אֶפּיקומן.

כּרפּס — מען זאָל נעמען גרינס און אײַנטונקען אין זאָלצוואַסער און מאַכן א „בורא פּרי האדמה".

מגיד — מען זאָל זאָגן די הגדה.

רחצה — מען זאָל זיך וואַשן די הענט און מאַכן א „נטילת ידים".

מוציא — מען זאָל מאַכן א מוציא.

מצה — מען זאָל מאַכן אַן „אַכילת מצה".

מרור — מען זאָל מאַכן אַן „אַכילת מרור".

כּורך — מען זאָל נעמען צוויי שטיקלעך מצה און אַרײַנלייגן צווישן זיי אַנגעריבענעם כריין און זאָגן: „זכר למקדש כּהלל".

שולחן ערוך — מען זאָל געבן צום טיש און עסן און טרינקען און זיך לאָזן ווויילגיין.

צפֿון — מען זאָל אַרויסנעמען די האַלבע מצה וואָס איז געלעגן באַהאַלטן אונטערן קישן און עסן אַן אֶפּיקומן.

ברוך — מען זאָל בענטשן ברכת המזון.

הלל — מע זאָל זאָגן הלל.

נרצה — אויב דו האָסט זיך אַזוי נוהג געווען און געמאַכט דעם סדר ווי דער דין איז — נרצה, איז עס געווען באַוויליקט בײַ גאָט, ווי דו וואַלסט מקריב געווען דעם קרבן פּסח אין בית־המיקדש.

דער וועריטערלעכער טעקסט פֿון די פֿיר קשיות איז אַזאַ:

טאַטע, כ'וועל דיך פֿרעגן פֿיר קשיות. פֿאַר וואָס אַלע נעכט פֿון א גאַנץ יאָר וויילן מיר, עסן מיר חמץ, ווילן מיר, עסן מיר מצה, אָבער די נאַכט פֿון פּסח עסן מיר נאָר מצה? האָב איך דיך שוין געפֿרעגט איין קשיא. נאָך א קשיא וועל איך דיך פֿרעגן: פֿאַר וואָס אַלע נעכט פֿון א גאַנץ יאָר וויילן מיר, עסן מיר זיסע קרײַטעכצער, ווילן מיר, עסן מיר ביטערע קרײַטעכצער, אָבער די נאַכט פֿון פּסח עסן מיר נאָר ביטערע קרײַ־ טעכצער? האָב איך דיך שוין געפֿרעגט צוויי קשיות. נאָך איין קשיא וועל איך דיך פֿרעגן: פֿאַר וואָס אַלע נעכט פֿון א גאַנץ יאָר טונקען מיר ניט אײַנמאָל קיין איין מאָל, אָבער די נאַכט פֿון פּסח טונקען מיר אײַן צוויי מאָל: איין מאָל גרינס פֿון פֿיעטערישקע אין זאָלצוואַסער און איין מאָל — כריין אין חרוסת? האָב איך דיך שוין געפֿרעגט דרײַ קשיות. נאָך א קשיא וועל איך דיך פֿרעגן: פֿאַר וואָס אַלע נעכט פֿון א גאַנץ יאָר ווילן מיר, עסן מיר זיצנדיק, ווילן מיר, עסן מיר אָנגעלעגנט, אָבער די נאַכט פֿון פּסח עסן מיר נאָר אָנגעלעגנט?

האָב איך דיך שוין געפֿרעגט פֿיר קשיות. איצטער, טאַטע, ענטפֿער מיר א תּירוץ אויף אַלע פֿיר קשיות.

דער פּסח איז חדר האָט זיך שוין געפֿילט מיט וואָכן פֿרײַער מחמת דעם לערנען די סימנים און די פֿיר קשיות.

אַ פּאָר טעג פֿאַר פּסח פֿלעגן זיך אָנהייבן די בין־הזמנים־טעג וואָס האָבן זיך געצויגן ביז חול־המועד־פּסח, וועו עס הייבט זיך אָן דער נײַער זומערדיקער זמן.

חול־המועד־פּסח און חול־המועד־סוכות איז געווען די צײַט פֿון אויפֿנעמען נײַע קינדער (דער זמן — איז די לערנצײַט אין חדר וואָס געדויערט אַ האַלב יאָר). אַ וויכטיקער יום־טובֿ אין חדר איז געווען לג בעומר וואָס צו אים פֿלעגט מען זיך גרייטן פֿון נאָך פּסח אָן. דער בעלפֿער צוזאַמען מיט די עלטערע ייִנגלעך פֿון חדר, וואָס האָבן געקענט שניצן, האָבן געמאַכט פֿײַל־און־בויגנס פֿון עלאַס־טישע שטעקעלעך וואָס זײַנען געשפּאַנט געווארן פֿון ביידע עקן מיט אַ שטריקל. בײַם שיסן איז דאָס שטריקל געווארן אַנגעצויגן דורך אַ פֿײַל און בײַם האַסטיקן אָפּלאָזן פֿלעגט די פֿײַל אַוועקפֿליען אויף אַ ווײַטן מהלך. די פֿײַל איז געווען געמאַכט פֿון אַ הילצערנעם ריטל און האָט געהאַט דעם אויסזען פֿון אַ האַטשיק. די קינדער פֿלעגן אָפּקויפֿן די פֿײַל־און־בויגנס בײַ די בעלפֿערס. לג בעומר האָט מען געלערנט בלויז אַ האַלבן טאָג. דעם צווייטן האַלבן טאָג זײַנען די קינדער אַרומגעלאָפֿן איבערן שטעטל און פֿול געמאַכט די גאַס מיט טומלעניש און געוידער, און יעדער איינער פֿלעגט זיך באַמיִען איבערצושטעגן דעם צווייטן אין שיסן אין דער ווײַט אַדער אין דער הייך.

עטלעכע טעג פֿאַר שבֿועות איז שוין חבֿרה קליינוואַרג פֿאַר נאַכט נאָכן לערנען געלעגן אויף דער לאָנקע און געשניטן שאָוערן אויף שבֿועות. דעם ערבֿ־שבֿועותדיקן טאָג האָט מען נישט געלערנט, איז ער אין גאַנצן פֿאַרנוצט געווארן צו דעם צווועק. די בינטלעך אָפּגעריסענע שאָוערן האָט מען מיט גדלות געטראָגן אַהיים און מיט זיי אויסגעצירט די פֿאַדלאָגעס יעדער בײַ זיך אין דער היים, אויסגעלייגט זיי אין קוואַדראַטן, דרײַעקן און מגן־דודס.

אויף שימחת־תורה זײַנען געגרייט געווארן אין חדר פֿענער, אויף חנוכה — דרײַדלעך און אויף פּורים — גרעגערס.

די שפּיל אין דרײַדלעך איז געווען אין חדר אין מאָדע אַ גאַנצן ווינטער.

אויך די תּעניתים זײַנען פֿאַר די חדר־קינדער געווען ימים־טובֿים, וואָרעם אין די דאָזיקע טעג האָט מען אין חדר נישט געלערנט.

ספּעציעל אינטערעסאַנט איז געווען פֿאַר די קינדער דער „יום־טובֿ" תּישעה־באָבֿ, וועו מען לערנט נישט, און דערצו איז נאָך פֿאַראַן אַזאָ שיינע שפּיל, ווי וואַרפֿן זיך מיט בערעלעך (באָדזשאָקעס). צו תּישעה־באָבֿ פֿלעגט מען גרייטן אין חדר פֿאַר די קינדער הילצערנע ביקסלעך און שווערדלעך. די ביקסלעך פֿלעגן שיסן אויף פּולווער און געמאַכט זײַנען זיי געווארן אויף אַזאָ אופֿן: אויף אַ ווענטל פֿון אַ פּירקאָנטיקן שטיקל האָלץ האָט מען אויסגעקריצט אַ פֿאַרטיפֿונג און דערבײַ געלאָזן אַ קעפּל נישט קיין אויסגעהוילטס, אַזוי עס זאָל זיך שאָפֿן אַן אייבערקלאָפּער איבער דער פֿאַרטיפֿונג. אין דער דאָזיקער פֿאַרטיפֿונג האָט מען אַרײַנגעפּאָסט אַ קאָנטיק שטעקעלע וואָס איז געווארן באָהאָפֿטן צום אייגנט־לעכן ביקסל דורך אַ גומע אויף אַזאָ אופֿן: פֿון בײַדע זײַטן ביקסל איז די גומע געווען באָהאָפֿטן דורך שטיפֿטלעך אַזוי, אַז זי האָט געשאָפֿן איבער דער

פֿאַרטיפֿונג אַ בויגן. די דאָזיקע גומע איז געווען אַנגעצויגן דורך דעם הענטל וואָס האָט געשטעקט אין דער פֿאַרטיפֿונג פֿון ביקסל. סײַ דער אייבערקלאַפּער, סײַ דאָס קעפּל פֿון הענטל זײַנען געווען באַנאַגלט מיט ברייטקעפּיקע טשוועקעלעך. בײַם שיסן פֿלעגט מען אַריינלייגן צווישן דעם הענטל און אייבערקלאַפּער פֿער פֿולווער און אַנצינען מיטן הענטל די גומע פֿון ביקסל און אָפּלאָזן. דאָס צוריקשפּרינגענדיקע הענטל פֿלעגט מיט האָסט אַנקלאָפּן אין אייבערקלאַפּער און אויסשיסן דעם פֿולווער.

שפּילערײַען אין אַרום חדר

דעם גרעסטן טייל פֿון טאָג איז דעם חדר־ייִנגל אויסגעקומען צו פֿאַרברענגען צווישן די קינדער אָן דעם אָנטייל פֿון בעל־פּאָער אַדער רבין, וואָרעם געלערנט האָט יעדער קינד צו צוויי אַדער דרײַ מאָל אַ טאָג בײַם רבינס טיש צו עטלעכע מינוט יעדער מאָל. די איבעריקע פֿרײַע צײַט איז דערײַבער פֿאַרניצט געוואָרן אויף שפּילן זיך.

די גאַנצע לעבעדיקייט פֿון די קינדער, זייער שעפֿערישע פֿאַנטאַזיע, וואָס האָט געקראָגן וויניציק אויסלעבונג בײַ די לימודים און וואָס איז נאָך אונטערגעדריקט געוואָרן דורך דער שטרענגער חדר־דיסציפּלין, איז געקומען צום אויסדרוק אין די דאָזיקע שפּילן.

אָלע וועגן, אָלע בענק, און בכלל אָלע זאַכן וואָס האָבן זיך געפֿונען אין אַרום חדר און מען האָט געקענט אויף זיי שרײַבן מיט קרײַד, זײַנען געווען באַמאָלט מיט צאַצקעלעך, מענטשעלעך, פֿאַרשיידענע פֿיגורן וואָס די קינדער פֿלעגן כּסדר אויף זיי צייכענען. די חורבֿה וואָס איז געשטאַנען לעבן חדר האָט זומערצײַט געווימלט מיט קינדער וואָס האָבן געקלעטערט אויף די וועגן, געריטן אויף די שטיינערנע מצבֿות, געבריקעווען, געליאַרעמט, געהירזשעט ווי פֿערדלעך און פֿול געמאַכט די לופֿט מיט קינדערשע קולות.

אויך דער פּלאַץ וואָס איז געווען צווישן חדר און בית־מדרש איז פֿול געווען מיט זיך שפּילנדיקע קינדער.

דאָ האָט מען געקענט טרעפֿן אַ חבֿרה חדר־ייִנגלעך שפּילן אין שלי־שלך אויף אַזאַ אופֿן: אַ גרופּע קינדער שטעלט זיך אויס אין אַ לאַנגער שורה זײַט בײַ זײַט און האַלט זיך בײַ די הענט. איינער פֿון די שפּילערס שטעלט זיך פֿון פֿאַרנט מיטן פּנים צו דער שורה, דאָס איז דער אַזוי גערופֿענער פֿרינץ. צווישן פֿרינץ און דער שורה קומט פֿאָר אַזאַ שמועס:

שורה קינדער: וואָס פֿאַרלאַנגט דער פֿרינץ?

פֿרינץ: דער פֿרינץ וויל צו דער בת־מלכּה אין פֿאַלאַץ אַריין!

קינדער: מיר זײַנען די שומרים פֿון פֿאַלאַץ, מיר לאָזן קיינעם נישט אַדורך!

פֿרינץ: אָבער איך, דער העלדישער פֿרינץ, נעם אַרויס די שווערד פֿון שייד און גיי אַדורך.

קינדער: מיר וועלן מלחמה האַלטן ביזן לעצטן טראָפֿן בלוט.

פֿרינץ (שפּרינגט אַן אין די הענט און גרייט זיך צום אָנפֿאַל): אָט גייט דער פֿרינץ צום ערשטן מאָל!

קינדער (איינער צום אַנדערן): האַלט זיך שטאַרק, האַלט זיך פֿעסט! (דער פֿרינץ לויפֿט צו מיט אימפּעט צו דער געשלאָסענער שורה פֿון די קינדערשע הענט, שפּאַרט זיך דורכצורײַסן, און אַז מען קען נישט, לויפֿט ער אויף צוריק אויף זײַן פֿרײַערדיקן אָרט).

קינדער: אָבער מיר האָבן אויסגעפֿירט!

פֿרינץ: אָט לויפֿט דער פֿרינץ צום צווייטן מאָל! (די קינדער חזרן איבער די זעלביקע ווערטער וואָס זיי האָבן געזאָגט בײַם ערשטן מאָל לויפֿן פֿון פֿרינץ, אויך דער לעצטער חזרט איבער די זעלביקע באַוועגונגען וואָס פֿרײַער און קערט זיך אום).

פֿרינץ: אָט לויפֿט דער פֿרינץ צום דריטן מאָל און צום לעצטן מאָל! (דאָס מאָל לאָזן די קינדער דורכרײַסן די קייט פֿון די געשלאָסענע הענט, דער פֿרינץ אַנטלויפֿט, אָבער יאָגן זיך נאָך אים, און ווער עס כאַפּט אים, ווערט פֿרינץ אויף זײַן אָרט און אַזוי גייט די שפּיל ווײַטער).

אין אַ צווייטן עק פֿון פּלאַץ האָט מען געקענט זען קינדער שפּילן זאַלבע־פֿינפֿט אין בעקנבערויט.

פֿיר קינדער שטעלן זיך אויס אין אַ קוואַדראַט און איינער אין מיטן גייט אַרום מיט אַן אויפֿגעשטעלטער פּאָלע פֿון איין קינד צום אַנדערן און בעטלט: „בעקנבערויט". דאָס קינד, צו ווען מען ער וועגדט זיך, ענטפֿערט: „אין יענער צײַט? אַרײַן!" דערבײ ווײַזט ער אים אַן אויף אַ צווייט קינד וואָס שטייט אין אַן אַנדער ווינקל פֿון קוואַדראַט. אַז דער וואָס שטייט אין מיטן קוואַדראַט גייט צום צווייטן, שיקט אים יענער צו אַ דריטן און אַזוי שיקט מען אים אַרום איינער צום אַנדערן. אין דער צײַט וואָס דער וואָס שטייט אין קוואַדראַט גייט אַרום פֿון ווינקל צו ווינקל, בײַטן זיך די איבעריקע מיט זייערע ערטער. אויב דער מיטלסטער באַווײַזט צו פֿאַרכאַפּן איינעם פֿון די ווינקלען וואָס ווערט פֿרײַ בעתן בײַטן זיך מיט די ערטער, פֿאַרנעמט זײַן אָרט אין קוואַדראַט דער וואָס איז געבליבן אויסן און האָט נישט באַווײַזן צו פֿאַרכאַפּן קיין ווינקל. די שפּיל איז אויסגערעכנט אויף פֿלינקייט.

אין וואָלין האָט מען די דאָזיקע שפּיל געפֿונען הירזשענע קאַשע. אין קויל (אויף פּויליש קאָלאָ), גרויס־פּוילן, האָט מען זי געפֿונען הירזש־גאָס. דערבײ איז די שפּיל דאָרט אַ סך דראַמאַטישער. דער וואָס גייט אַרום בעטלען זינגט פֿרײַער דאָס ווײַטערדיקע לידל:

קום איך אַרײַן צו שפּרינגען	נפֿשי ישובֿת [ישובֿב?]
מיט די פֿיסעלעך בלויז,	באַצאָל מיר מײַנע חובֿות.
הייב איך אָן צו זינגען,	לאָזט מיך ניט שטיין,
דער דלות איז מיר גרויס.	איך מוז שוין ווײַטער גיין.[3]

[3] עס איז אינטערעסאַנט וואָס די ערשטע פֿיר שורות באַגעגענען מיר אויך אין אַ באַקאַנט פּורים־ליד, כאָטש עס האָט דורכויס אַ בעטלער־כאַראַקטער. איך האָב דעם אײַנדרוק אַז די דאָזיקע שורות שטאַמען לכתחילה פֿון אַ בעטלערליד.

אויך די שפּיל גופֿא איז דאָ אַ ביסל אַנדערש. אַנשטאָט דעם וואָס דער בעט־לער זאָל זיך באַמיִען צו פֿאַרכאַפּן איינעם פֿון די פֿלעצער פֿון זײַנע מיטשפּילערס, באַמיִען זיך די מיטשפּילערס צו פֿאַרכאַפּן זײַן פֿלאַץ.

דער באַשטימטער פֿלאַץ פֿונעם בעטלער רופֿט זיך מערטע. די שפּילערס ווילן דעם בעטלער אַרויסנאַרן פֿון זײַן אָרט. זיי לייגן אים פֿאָר פֿאַרשיידענע צאַצקעס און נאַשוואַרג, ווי למשל: ווילסט אַ צוקערל? ווילסט אַ פֿערדעלע? ווען ער לאָזט זיך גיין צו איינעם באַמיִען זיך די איבעריקע צו פֿאַרכאַפּן די מערטע. אויב זיי קענען אים ניט אַרויסנאַרן מיט גוטן הייבן זיי אים אַן שלעפּן פֿון אָלע זײַטן. ווען ער נעמט זיך יאָגן נאָך עמעצן פֿאַרכאַפּט דערווײַל אַן אַנדערער די מערטע און ער וועט דער בעטלער.

דאָ אויפֿן פּלאַץ האָט מען אויך געקענט זען קינדער וואָס שפּילן זאָלבעצווייט קיטשקע־פּאָלע (אין פּאָלעסיע רופֿט מען די דאָזיקע שפּיל טשיזשעקעס). די קיטשקע איז אַ שטעקעלע פֿאַרשפּיצט פֿון בוידע עקן, די פּאָלע איז אַ לענגערער שטעקעלע וואָס מען האָלט אין האַנט בײַם שפּילן. די קיטשקע לייגט מען אָוועק אויף אַ העכערן אָרט לעבן אַ רעדל וואָס וועט אויסגעקריצט אין דער ערד. דער שפּילער וואָס האָלט די פּאָלע אין דער האַנט קלאַפּט מיט איר אין פֿאַר־שפּיצטן עק פֿון דער קיטשקע, וועלכע פֿליט — פֿון דעם קלאַפּ — אָוועק אויף אַ ווײַטן שטח פֿון רעדל. אין דער צײַט וואָס די קיטשקע פֿליט אין דער לופֿטן באַמיט זיך דער אַרויסקלאַפּער אונטערצולויפֿן און געבן איר נאָך קלעפּ, כדי דורך דעם צו שטויסן זי אָלץ ווײַטער פֿון רעדל; וואָס מער קלעפּ איינער באַ־ווײַזט צו געבן אין דער קיטשקע בײַם אַרויסקלאַפֿן, אָלץ פֿאָר אַ בעסערן שפּילער רעכנט ער זיך.

דער צווייטער שפּילער לויפֿט כאַפּן די קיטשקע פֿון אָרט וווּ זי איז אַראָפּ־געפֿאַלן, און פֿון דאָרט באַמיט ער זיך אַרײַנצוווּאַרפֿן זי אין רעדל. בײַם פֿליען צוריק טאָר מען אין דער קיטשקע נישט קלאַפּן אין דער לופֿטן. אויב דער וואַרפֿער טרעפֿט נישט אַרײַן אין ראָד, האָט דער ערשטער דאָס רעכט ווײַטער צו קלאַפּן אין דער קיטשקע פֿון דעם אָרט, וווּ זי איז אַראָפּגעפֿאַלן, דערבײַ אָבער טאָר מען נישט פֿאָרן קלאַפּן בײַטן איר לאַנג. דאָס געדויערט אַזוי לאַנג, ביז דער וואַרפֿער טרעפֿט אַרײַן אין רעדל; דעמאָלט נעמט ער איבער די פּאָלע און זײַן מיטשפּילער וועט דער וואַרפֿער. די שפּיל וועט געפֿירט ביז וואַנעט איינער פֿון די צוויי דערגרייכט אַ באַשטימטע צאָל קלעפּ אין דער קיטשקע וואָס איז אָפּגערעדט געוואָרן פֿאַרן שפּילן. די גרייס פֿון דער דאָזיקער צאָל איז געווען על־פּי־רובּ פֿון 20 ביז 30. דער פֿאַרשפּילטער מוז דעמאָלט אָפּגעבן דעם געווינער אַ יאַרש. דער יאַרש באַשטייט אין דעם וואָס דער געווינער קלאַפּט כסדר אַרויס די קיטשקע און האָט רעכט צו שלאָגן אין איר אָפּילו, ווען זי פֿליט צוריקווענדט. ער באַמיט זיך דעריבער נישט אַרײַנצולאָזן די קיטשקע אין רעדל אַרײַן. צוליב דעם באַוועגט ער די פּאָלע איבערן רעדל און ווען די קיטשקע דער־נענטערט זיך קלאַפּט ער זי אָפּ אויף צוריק. דער יאַרש ענדיקט זיך דעמאָלט ווען די קיטשקע פֿאַלט אַרײַן אין רעדל. אָפּגעבן אַ יאַרש האָט זיך גערעכנט פֿאָר אַ גרויסער באַלייַדיקונג.

די שפּילן האָבן זיך געהאַט זייער מאַראַל. אויב איינער פֿלעגט שפּילן פֿאַ֫ש, האָבן אים אַלע מיטשפּילערס ארומגערינגלט און געזופֿט: „שקרניק, שקרניק". דאָס האָט געהייסן מען פֿערעט אים, מע דריקט אים די גאַל (אין אַנדערע געגנטן רופֿט מען דאָס יאָדען). אַ שקרניק פֿלעגט מען אויסמיידן ביים שפּילן.

פֿאַרבונדן מיטן שפּילן זײַנען געווען די פֿאַרשיידענע שבֿועות און באַשווע־רונגען, ווי: „כ'זאָל אַזוי לעבן", „אויף מײַנע נאמנות", „חי־אַדוישעם־אַדוני־גאָט"; „אָקן, באָקן, בראָטן, ברענען, ווער עס וועט אָפּנאַרן, דער וועט ליגן אין גיהנום". דערבײַ פֿלעגט מען האַלטן די ציצית אין האַנט פֿאַר אַן עדות. פֿאַרן אָנהייבן אַ באָוועגלעכע שפּיל האָט מען אויסגעוואַרפֿן אַ גורל, ווער עס זאָל אָנהייבן, אַדער — ווען נייטיק — אָנפֿירן די שפּיל. די דאָזיקע אויסוואַרפֿענישן — וואָס זײַנען געווען אין חדר זייער אַ סך — זײַנען אַזעלכע שפּראָכן וואָס באַשטייען פֿון ווער־טער וואָס האָבן זעלטן צווישן אָנאַנד אַ צוזאַמענהאָנג. די ווערטער ווערן אויס־געציילט צווישן די קינדער וואָס נעמען אָנטייל אין דער שפּיל, און אויף וועמען עס פֿאַלט אויס דאָס לעצטע וואָרט פֿון דער אויסוואַרפֿענישן, דער הייבט אָן, אַדער פֿירט אָן די שפּיל.

פֿון די פֿאַרשפּרייטסטע גורלות זײַנען די ווײַטערדיקע צוויי: „איינס, צוויי, דרײַ, לאָזער, לאָזער, לײַ, אָקן, באָקן, ביינער־שטאָקן, אָנק, באָנק, שטאָנק". דאָס צווייטע אויסוואַרפֿענישן איז זייער פֿאַרשפּרייט כּמעט אין אַלע געגנטן פֿון פוילן און קליינגט אזוי: „אַ גוי איז געפֿאָרן אין וואַלד, האָט ער צעבראָכן אָן אָקס, וויפֿל טשוועקעס דאַרף ער האָבן צו פֿאַרריכטן דעם אָקס?!!" דאָס קינד אויף וועמען עס פֿאַלט אויס דאָס לעצטע וואָרט אָקס, רופֿט אויס אַ געוויסע צאָל, דעמאָלט ציילט מען די דאָזיקע צאָל אויס צווישן די קינדער און אויף וועמען עס פֿאַלט די לעצטע צאָל, דער הייבט אָן די שפּיל.

אין חדר זײַנען אויך געווען רויקע שפּילן. קליינוואַרג פֿלעגט זיצן אויף דער ערד און מאַכן פֿון ליים אַדער בלאָטע ברייטלעך און לייגן זיי באָקן אויף דער זון; אַנדערע וויידער פֿלעגן אויסקנעטן פֿון ווייכן ברויט פֿאַרשיידענע פֿיגורן פֿון בעלי־חיים ווי: קעצעלע, הינטעלעך וכדומה. אַ טייל קינדער פֿלעגט זיך מאַכן אַ גערטעלע: ארומצאַמען אַ שטיקל פּלאַץ מיט קליינע שטעקעלעך, אויסגראָבן אין אים בייטעלעך און אין מיטן יעדן בייטעלע מאַכן אַ גריבעלע און דאָרט אַרײַנגיסן וואַסער (אַז עס האָט אויסגעפֿעלט וואַסער האָבן זיך עטלעכע יינגלעך ארומגעשטעלט ארום די גריבעלעך און אָפּגעטאָן אין זיי אַ קליינע זאַך... בײַ דער דאָזיקער „עבֿודה" איז מען געווען מלא שימחה... מערנישט, אַז דער רבי פֿלעגט דאָס באַמערקן דורכן פֿענצטער, פֿלעגט שוין דער קאַנטשיק צעשטערן די פֿרייד.

צווישן די רויקע שפּילן דאַרף מען אויך צורעכענען דאָס באַגראָבן אין דער ערד משה רבינוס קיעלע. די דאָזיקע באַבעלעך פֿלעגט מען באַגראָבן אין דער ערד צוזאַמען מיט גראָשנס, כּדי עס זאָל אויסווּקסן אַן אוצר.

צום מערסטן זײַנען די רויקע שפּילן געווען אין גאַנג ווינטערצײַט, ווען די גרעסטע צאָל קינדער איז געווען געצוונגען צו זיצן אין חדר, ווו קיין באַ־

וועגלעכע שפּילן איז נישט געווען מעגלעך דורכצופֿירן. אויפֿן ערשטן אָרט איז דעמאָלט געגאַנגען די שפּיל אין קנעפּלעך, וועלכע מען פֿלעגט אַראָפּרײַסן פֿון די אייגענע מלבושים.

זייער פֿאַרשפּרייט איז אויך געווען די שפּיל אין מעסערלעך. מען האָט געעפֿנט אַ קליינגל פֿון אַ קניפּיקל און מיטן שפּיץ דאָס געלאָזט פֿאַלן אויף דער פֿאָדלאָגע. בײַ דער דאָזיקער שפּיל פֿלעגט מען אויספֿרווון, ווער עס איז וועמען אַ שׂונא... פֿאַרן אַראָפּלאָזן דאָס מעסערל פֿלעגט מען שטעלן אַ פֿראָגע, צי דער און דער איז אַ שׂונא, למשל: „צי דער רבי איז מיר אַ שׂונא?" און אויב דער שפּיץ פֿון קלינגל איז געבליבן שטעקן אין פֿאָדלאָגע האָט עס געהייסן, אַז דער וואָס מען האָט וועגן אים געפֿרעגט איז אַ שׂונא. און אויב דאָס מעסערל איז געפֿאַלן מיטן רוקן אויף דער פֿאָדלאָגע האָט עס געהייסן, אַז יענער איז נישט קיין שׂונא. דערבײַ זײַנען געווען פֿאַרשיידענע גראָדאַציעס פֿון שׂונאים: אויב דאָס קלינגל איז געבליבן שטעקן אין דער פֿאָדלאָגע גלײַך וועראטיקאַל, האָט עס באַטײַט, אַז יענער איז אַ גלײַכער שׂונא און אויב דאָס קלינגל איז געבליבן שטעקן אַ ביסל אָנגעבויגן האָט עס באַטײַט, אַז יענער איז אַ קרומער שׂונא, ד״ה נישט קיין גאַנצער שׂונא...

ווינטערצײַט איז אויך געווען אין גאַנג די שפּיל איקס, מיקס, דריקס, וואָס וועלכע געשפּילט זאָלבעצווייט אויף אַזאַ אופֿן: מען צייכנט אַן אויף אַ ברעטל מיט קרײַד צוויי וועראטיקאַל שטייענדיקע צווישן אַנאַנד פֿאַראַלעלע ליניעס, וואָס וועלן געשניטן דורך אָנדערע צוויי האָריזאָנטאַל ליגנדיקע פֿאַראַלעלע ליניעס און עס שאַפֿן זיך אָזוי אָרום נײַן קעסטעלעך וואָס יעדער איינציקער פֿון זיי האָט נישט וויניציקער ווי צוויי וועגט. אין די עקסטע דרײַ קעסטעלעך פֿון איין זײַט וועלן אָנגעשריבן דרײַ וועראטיקאַלע פֿאַסיקלעך, אין יעדן קעסטעלע אַ פֿאַסיקל, און אין די עקסטע דרײַ קעסטעלעך פֿון דער קעגנאיבערדיקער זײַט צייכנט מען אַן דרײַ רינגלעך, אין יעדן קעסטעלע אַ רינגלע. איין שפּילער נעמט איבער די רינגלעך און דער צווייטער די פֿאַסיקלעך און די שפּיל הייבט זיך אָן. יעדער שפּילער מעקט זײַנע רינגלעך אָדער פֿאַסיקלעך פֿון איין קעסטעלע און שטעלט זיי אין אַ צווייטן פֿרײַען קעסטעלע. יעדער איינער באַמיט זיך אויסצושטעלן זײַנע פֿאַסיקלעך אָדער רינגלעך אָזוי, אַז זיי זאָלן שאַפֿן אַ גלײַכע שורה: האָריזאָנטאַל צי וועראטיקאַל אָדער באַלכסון, דיאָגאָנאַל. יעדער שפּילער באַמיט זיך צו שטעלן דעם צווייטן צו שאַפֿן די שורה דורך דעם וואָס ער שטעלט אָרײַן בײַ צײַטנס צווישן יענעמס צוויי פֿאַסיקלעך אָדער רינגלעך זײַנען אַ רינגלע אָדער פֿאַסיקל. ווער עס באַווײַזט פֿרײַער צו שאַפֿן אַ שורה, דער געווינט. דער געווינער רײַבט אָן אַ מאָרד דעם פֿאַרשפּילטן; דאָס קומט פֿאָר אויף אָזאַ אופֿן: ער מעקט אָפּ מיט דער האָנטפֿלאַך דאָס געמעלטע פֿון ברעטל און מיט דער אויסגעשמירטער האָנט רײַבט ער אָן דעם פֿאַרשפּילטן די מאָרד, דערבײַ רייצט ער זיך מיט אים: „איקס מיקס דריקס, פֿאַניע מיט דער ביקס". בײַם רייצן זיך פֿלעגן שוין שטענדיק צושטיין זײַטיקע וואָס האָבן זיך מיט אַ פֿאַרשפּילטן. ניט איין

מאָל פֿלעגט אַרויס אַ געשלעג און דער בעלפֿער האָט שלום געמאַכט מיטן קאָנ־טשיק. פֿאַרשפרייט איז אויך געווען אין דרדקי־חדר די שפּיל אין ציג און וואָלף (זען ז׳ 51).

חנוכּה־צייט זיצנען אַלע שפּילן אַרויסגעשטופט געוואָרן דורך דער שפּיל אין דרײדל (זען ז׳ 50), וואָס אַלע פֿלעגן זיך צו איר כאָפּן. אויך די מיידלעך אין חדר האָבן געהאָט זייערע שפּילן. זיי זיצנען עס געווען די וואָס האָבן געמאַכט די בריי־טעלעך און חלות פֿון בלאָטע; זיי פֿלעגן שפּילן אין בעל־הביתטעס, אין קיכנס, אין חתן־כּלה, אין טשייכן; זיי פֿלעגן זיך אויך אַרומדרייען שהענוויז אין אַ קאַראַוואַן, זינגענדיק דאָס אומעטום באַקאַנטע פֿאָלקסלידער: „האָק־מעסער, בראָקמעסער, מיר איז גוט, דיר איז נאָך בעסער". די מיידלעך פֿלעגן זיך אויך פֿאַרקלײַבן קופּקעס־עכווײַז און זינגען כּלערליי פֿאָלקסלידער (וועגן די שפּילן אין מיידל־חדר זען זז׳ 64—71). באַטראַכטנדיק די קינדערשע שפּילן אין חדר, וואָס זיצנען געשאַפֿן געוואָרן דורך די קינדער גופֿא, מוזן מיר קומען צום אויספֿיר, אַז עס איז ווײַט ניט ריכטיק דער אַנגענומענער נוסח, אַז אין חדר זיצנען די קינדער געווען קליינע דערוואַקסענע יידעלעך.

די קינדערשע פֿאַנטאַזיע איז געקומען צום אויסדרוק נישט נאָר אין זייערע שפּילן, נײַערט אויך אין די פֿאַרשיידענע אײַבערגלייבענישן און באָבע־מעשׂיות וואָס האָבן קורסירט צווישן זיי, ווי למשל: אַז מען ווײַזט מיט די פֿינגער צו די שטערן אין הימל, דאַרף מען זיך אַ ביס טאָן אין דאָזיקן פֿינגער; אַז מען שפּיגלט זיך צו פֿיל אין שפּיגל בײַ טאָג קומט דער מענטש פֿון שפּיגל בײַ נאַכט ווערגן; דאָס זעלביקע טוט דער שאָטן פֿון מענטשן, אויב מען שפּילט זיך מיט אים בײַ טאָג; אויב מען טשעפּעט אַ יתום, קומען זיצנע געשטאַרבענע עלטערן און שלעפּן אַוועק בײַ נאַכט צו זיך אין קבֿר. אַ יתום איז דעריבער אין חדר געווען אַ גאָנ־צער מיוחס, אַ ליאַדע וואָס פֿלעגט ער סטראָשען מיט זיצנע געשטאַרבענע עלטערן. אַזעלכע און ענלעכע אײַבערגלייבענישן זיצנען אַרומגעגאַנגען אין חדר זייער אַ סך.

די קינדערשע פֿאַנטאַזיע האָט אויך געפֿונען אַ סך שפּיזן אין דעם שלל מעשׂיות וואָס האָבן קורסירט אין חדר און זיצנען אײַבערגעבן געוואָרן פֿון איינעם צום אַנדערן בעל פֿה; דערבײַ פֿלעגט יעדערער עפּעס צולייגן פֿון זיין פֿאַנטאַזיע.

אין די מעשׂיות האָט זיך געריבן וועגן גאָט, וועגן גיהנום, גן־עדן, גזלנים, בת־מלכות, פּרינצן און וואָסערמענטשן. זייער באַליבט זיצנען געווען די מעשׂיות וועגן די אונטערערדישע פֿאַרבאָרגענע אוצרות וואָס מען קען אַרויסבאַקומען דורך כּישוף אַדער קבלה, אַדער דורך באַגראָבן אין דער ערד אַ גראָשן מיט משה רבינוס קיעלע, דאָס לעצטע זוכט אַפֿ דעם אוצר אונטער דער ערד און יענער וואָקסט אַרויס פֿון זיך אַליין.

דיסציפּלין אין חדר

די דיסציפּלין אין חדר איז געווען אַ שטרענגע, אַפֿילו אַ ברוטאַלע. קער־פּערלעכע שטראָף איז אַנגעוועגדט געוואָרן אין כּלערליי פֿאָרמען. דער קאַנטשיק

איז כסדר געווען אין גאַנג. זעלטן וועט האָט ער געהרט אויף דער וואַנט לעבן רבין. צו די קלעפּ פֿון קאַנטשיק זיצנען די קינדער שוין געווען אַזוי צוגעווויינט, אַז קיינער פֿלעגט שוין נישט וויינען פֿון זיי. וועט אין חדר פֿלעגט ווערן אַ צו גרויסער טומל, פֿלעגט דער בעלפֿער אַריינפֿאַלן מיטן קאַנטשיק צווישן די קינ־ דער און שלאָגן אויף רעכטס און לינקס, נישט צו לייגן קיין אָכט וועמען און ווו ער טרעפֿט. אויך ביים לערנען האָט דער קאַנטשיק געגעבן צו פֿילן דעם טעם פֿון זיצנע לעדערנע ריטלעך. דער רבי און דער בעלפֿער האָבן אויך נישט געזשאַלעווועט קיין קלעפּ מיט די הענט. ביי יעדן פֿעלער פֿלעגט דער תלמיד כאָפּן אַ שטויס אין זיט. דער רבי האָט געהאַט אַ מינהג אַריינצושטופּן זיין טאַבעק־פּושקע אין מויל פֿון תלמיד וואָס האָט געגענעצט אין מיטן לערנען. פֿאַר אַ שווערער שטראָף האָט זיך געריכטן דאָס אָפּשמיסן: דער בעלפֿער, עוועטועל דער רבי, פֿלעגט דעם פֿאַרשולדיקטן אַריבערלייגן ביי זיך אויף די קני און אַריינשמיסן אים אין געזעסל. פֿאַר אַ גרעסערן פֿאַרברעכן זיצנען געווען באַשטימט ספּעציעלע שטראָפֿן וואָס דאָס בלויזן דערמאָנען זייער נאָמען האָט געמאַכט ציטערן די קינדער. צווישן זיי זיצנען די שרעקלעכסטע געווען די וויי־ טערדיקע דרייַ: 1) שמיסן מיט געזאַלצענע נאָסע ריטלעך אויפֿן נאַקעטן קינ־ דערשן געזעסל. 2) אָנשפּאָנען דאָס מויל מיט די קאַרבן פֿון אַ שפּאָנהעלצל (מען האָט עס אויך גערופֿן שפּינהעלצל). די דאָזיקע שטראָף האָט זיך געריכטן פֿאַר דער שווערסטער. 3) מאַכן אַ פּעקל; אויך די דאָזיקע שטראָף האָט זיך גערעכנט פֿאַר אַ שרעקלעכער. צווישן די קינדער איז אַרומגעגאַנגען אַ לעגענדע, אַז אַ קינד איז אַ מאָל געשטאָרבן ביים אויספֿירן אויף אים די דאָזיקע שטראָף. אַ פּעקל פֿלעגט מען מאַכן אויף אַזאַ אופֿן: דעם פֿאַרשולדיקטן האָט מען איבער־ געקערט דעם אייבערשטן בגד ווי אויך דאָס היטל אויף דער לינקער זיצט, אַזוי האָט מען אים אַרונטערגעשטעלט אונטער דער קאַפּע פֿון באַקאויוון און אויסגעשמירט אים דאָס פּנים מיט סאַזשע. דערנאָך האָט מען אים פֿאַרבונדן די הענט און אונטער איין אָרעם האָט מען אים אַרונטערגעשטעקט אַ בעזעם און אונטערן צוויטן אַ לאָפּעטע; אויף דער פּלייצע האָט מען אים אָנגעבונדן אַ פּעקל מיט אַלטע שמאַטעס, וואָס מחמת דעם האָט עס געמאַכט אַן אינדרוק, אַז דאָס ינגל איז האַרבאַטע. אָט אין אַזאַ פּאָזע פֿלעגט מען דעם פֿאַרשולדיקטן אַרומטראָגן איבערן חדר, אים אָנועקשטעלן אויף יעדן הויכן אָרט, ווי למשל: אויף דער שאַפֿע, אויפֿן טיש אאז"ו. אָלע קינדער פֿלעגן זיך אַרומשטעלן אָרום אים און שרייַען און פּאָטשן מיט די הענט: „פּעקל־מאַכער, פּעקל־מאַכער!" דאָס קינד פֿלעגט שוין בלייבן ביי דעם נאָמען אויף שטענדיק. די דערמאָנטע דרייַ שטראָפֿן זיצנען אין מיצנע צייטן שוין נישט אָנגעוווענדט געוואָרן, דער בעלפֿער פֿלעגט נאָר פֿון צייט צו צייט סטראָשען מיט זיי די קינדער.[4]

[4] דעם פֿראָצעס פֿון מאַכן אַ פּעקל האָבן פֿאַר מיר אָפּגעשילדערט עלטערע מענטשן. מיצנער אַ חבֿר פֿון שטעטל וואָס האָט זיך געלערנט אין צווייטן דרדקי־חדר האָט מיר דערציילט, אַז ביי אים אין חדר האָט מען יאָ אַ מאָל דורכגעפֿירט אַ פּעקל ענלעך ווי דאָ איז באַשריבן.

דער פערסאָנאַל פֿון דרדקי־חדר

דער אייגנטימער און אויך דער פֿאַרוואַלטער פֿון חדר איז געווען דער רבי. יעדן בין־הזמנים האָט ער געדאַרפֿט זאָרגן וועגן צונויפֿשטעלן אַ קאָמפּלעקט תּלמידים פֿאַר זײַן חדר. ער פֿלעגט דעמאָלט צוליב דעם באַזוכן די הײַזער, וווּ עס זײַנען געווען קינדער צום לערנען, כּדי צו באַשטעלן תּלמידים צום קומענדיקן זמן. באַזוכן פֿלעגט ער סײַ די עלטערן וואָס זייערע קינדער האָבן שוין געלערנט אין חדר פֿון פֿריִער, סײַ די עלטערן וואָס זייערע קינדער האָבן ערשט געדאַרפֿט אַנהייבן לערנען צום נײַעם זמן. ער האָט אויך געדאַרפֿט זאָרגן וועגן בעלפֿערס און אַ לאָקאַל פֿאַר זײַן חדר.

הכנסות האָט דער רבי געהאַט פֿון שכר־לימוד וואָס איז געצאָלט געוואָרן ראָטעסווײַז פֿאַרן גאַנצן זמן (נישט ווי הײַנט אויפֿן חודש), און פֿון יום־טובֿ־געלט וואָס ער פֿלעגט באַקומען פֿון די עלטערן בתּור מתּנה. אויך פֿון יעדן ברית און חומש־אַנהייבן פֿלעגט דער רבי קריגן אַ געוויסן סכום געלט. דער סכום פֿון די אַלע מתּנה־געלטער איז געווען זייער אַ קלייַנער און איז געווען אַפֿהענגיק פֿון גוטן האַרץ ווי אויך פֿון דער פֿאַרמעגלעכקייט פֿון געבער.

אַרעמע קינדער וואָס האָבן נישט געקענט צאָלן קיין שכר־לימוד האָבן גע־לערנט אין חדר גלײַך מיט אַלע פֿאַרמעגלעכע קינדער. פֿאַר די דאָזיקע קינדער פֿלעגט דער רבי קריגן געצאָלט פֿון די תּלמוד־תּורה־גבאים וואָס פֿלעגן זאָמלען נדבֿות לטובֿת דעם דאָזיקן צוועק. די דאָזיקע קינדער האָבן זיך געוווּנדן תּלמוד־תּורה־קינדער, כאָטש קיין ספּעציעלע תּלמוד־תּורה פֿאַר אַרעמע קינדער איז בײַ אונדז אין שטעטל נישט געווען. דער רבי פֿלעגט אויך צוהאָנדלען מיט ציצית און שיר־המעלות־קוויטלעך פֿאַר געווינערינס. בײַ דעם אַלעמען איז דער רבי געווען אַ גאָנץ היפּשער אַרעמאַן און פֿלעגט טאָקע אַלע פֿרײַטאָג זיך דורכשפּאַצירן איבערן שטעטל מיט אַ רויטער פּאַטשיילע אין האָנט און קלײַבן נדבֿות. געהייסן האָט עס, אַז ער זאָמלט נדבֿות פֿאַר אַרעמע־לײַט, נאָר אין דער אמתן פֿלעגט ער דאָס קלײַבן פֿאַר זיך אַליין.

צו הילף האָט דער רבי געהאַט צוויי בעלפֿערס: אַן אייבערבעלפֿער, אַן אונטערבעלפֿער און אַ שיקינגל.

דער אייבערבעלפֿער פֿלעגט אין חדר לערנען מיט די קינדער גלײַך מיטן רבין. צוזאַמען מיטן אונטערבעלפֿער פֿלעגט ער פֿירן די קינדער יעדן שבת און יום־טובֿ אין דער פֿרי אין שול אַרײַן צום דאָוונען און דאָרט זיי לערנען נאָכ־זאָגן „ב״ה־וב״ש־אָמן״. צוזאַמען מיט די איבעריקע בעלפֿערס פֿלעגט ער אויך פֿירן די קינדער צו יעדער געווינערין אַ טאָג פֿאַרן ברית, כּדי דאָרט צו לייענען מיט זיי קריאת־שמע. דער אייבערבעלפֿער פֿלעגט זיך אויפֿהאַלטן בײַם רבין אויף פֿולע קעסט, דערצו פֿלעגט ער נאָך קריגן אַ געוויסע שכירות אין געלט נאָך יעדן זמן. זײַטיקע הכנסות האָט דער בעלפֿער געהאַט פֿון פֿאַרשיידענע שפּיל־געצײַג וואָס ער פֿלעגט מאַכן פֿאַר די קינדער, ווי: ביקסלעך, דריידלעך, גרע־גערס אדג״ל.

אין אונדזער געגנט איז געווען אַ מינהג, אַז צו יעדער חתונה האָט דער אייבערבעלפֿער געדאַרפֿט צוגרייטן די פֿיש. גאָנץ אָפֿט פֿלעגט ער אויך זײַן דער סאַרווער אויף דער חתונה. צו די מעלות וואָס אַ בעלפֿער האָט געדאַרפֿט פֿאַרמאָגן האָבן דעריבער אויך געהערט: דאָס קענען גוט קאָכן פֿיש און גוט סערווירן בײַ אַ חתונה. פֿאַר די דערמאָנטע אַרבעטן פֿלעגט דער בעלפֿער קריגן באַצאָלט. אַ בעלפֿער האָט זיך אין שטעטל געוויכנט פֿאַר אַ קנאַפּן אָדם־חשובֿ. דאָס וואָרט בעלפֿער איז אָפֿילו אַרײַן אין דער פֿאָלקסשפּראַך ווי אַ זידלוואָרט. דערפֿאַר אָבער איז דאָס געווען אַ סינאָנים אויפֿן וואָרט פֿאָצעט, פֿראָנט, וואָרעם דער בעלפֿער פֿלעגט זיך זייער שטאַרק פּוצן, גיין אָנגעטאָן ײַאָלדיש (בײַ אונדז אין געגנט ווערט דאָס וואָרט פֿראָנטיש פֿאַרביטן אויף ײַאָלדיש). ער איז געווען פֿון די געציילטע אין שטעטל וואָס האָבן געטראָגן אַ האַרטן קאָלנער מיט אַ שלייפֿל, אַ קירצערע קאָפּאָטע, אַ קליין היטעלע אויפֿן קאָפּ, געהיטן דעם קנייטש אין די הויזן, צוגעשווירן די פּאות, געפּוצט די פֿריזורע און נישט דערלאָזט וואָקסן דאָס יונגע בערדל. מיט איין וואָרט — אַ פֿראָנט. בכלל האָט מען אין שטעטל געהאָלטן דעם בעלפֿער פֿאַר אַ קל אין פּרט פֿון היטן ײדישקייט. אַ בעלפֿער האָט זיך געמעגט דערלויבן לײַכטע עבֿרהלעך.

די הויפּט־אויפֿגאַבע פֿון אונטערבעלפֿער איז באַשטאַנען אין דעם וואָס ער האָט געדאַרפֿט יעדן אינדערפֿרי גיין אַהיים צו יעדן חדר־ײַנגל אים העלפֿן זיך אָנטאָן און זאָגן מיט אים מודה־אַני, קריאת־שמע און קושן די ציצית. אין חדר גופֿא פֿלעגט ער אַ מאָל פֿאַרטרעטן דעם אייבערבעלפֿער בײַם לערנען און בכלל אים העלפֿן בײַ יעדער אַרבעט, ווי: פֿירן מיט אים צוזאָמען די קינ־דער אויף אַ קריאת־שמע־ליינען צו אַ געווינערין, פֿירן די קינדער אין שול אַרײַן שבת און יום־טובֿ צום דאָוונען; העלפֿן אויסאַרבעטן די אַלע שפּילגעצײַג וואָס זײַנען געמאַכט געווארן אין חדר צו די ימים־טובֿים. דער אונטערבעלפֿער פֿלעגט אויך ברענגען צו טראָגן אויף די פֿלייצעס די קינדער וואָס האָבן נישט געקענט אַדער נישט געוואָלט גיין מיטן גוטן ווילן אין חדר אַרײַן. ער איז דע־ריבער געווען פֿאַרהאַסט בײַם קליינוואָרג מחמת דעם וואָס ער פֿלעגט זיי שלעפּן אויף די פֿלייצעס בגוואָלד, נישט געקוקט אויף זייערע געווײַנען. פֿאַר נאָכט נאָכן לערנען פֿלעגט ער צוזאַמען מיטן דריטן בעלפֿער, דעם שיקינגל, פֿירן די קינדער פֿון חדר אַהיים (די קינדער זײַנען געווען אין דרדקי־חדר אַ גאַנצן טאָג).

דער אונטערבעלפֿער האָט געקריגן חודשדיקע שכירות פֿון יעדן בעל־הבית וואָס מיט זײַן קינד פֿלעגט ער זאָגן אַלע אינדערפֿרי מודי־אַני. אָחוץ דעם פֿלעגט ער עסן טעג בײַ די רײַכערע בעלי־בתים וואָס האָבן געהאָט קינדער אין חדר.

סײַ דער אייבערבעלפֿער סײַ דער אונטערבעלפֿער זײַנען על־פּי־רובֿ נישט געווען פֿון זעלביקן שטעטל ווו זיי האָבן געלערנט. זיי פֿלעגן אויך זעלטן ווען זיצן עטלעכע זמנים אין דעם זעלביקן חדר. על־פּי־רובֿ פֿלעגן זיי נאָך יעדן זמן בײַטן די פּאָסטנס און איבערוואַנדערן אין אַ צווייטן שטעטל. דאָס שיקינגל,

פֿאַרקערט, איז געווען אַן אָרעם שטעטל־דיק יינגל וואָס האָט אויסגעפֿירט די אָרבעטן פֿון אַ משרת אין חדר און דערפֿאַר פֿלעגט ער קריגן אַ גראָשנדיקן לוין. זײַן הויפּטאַרבעט אין חדר איז געווען ברענגען עסן די קינדער צווישן מאָל אין טאָג אין אַ גרויסן קויבער (האַנטקאָרב). אויך די בעל־הביתטעס וואָס ער פֿלעגט קומען צו זיי נאָך עסן האָבן זיך מיט אים געשאָפֿט ווי מיט אַ משרת. זיי פֿלעגן אים פֿאַר יעדער אָרבעט באַצאָלן, על־פּי־רוב מיט עסן.

ב. דאָס איבערזעץ־חדר

דאָס איבערזעץ־חדר איז געווען די צווייטע מדרגה נאָכן דרדקי־חדר. דער נאָמען איבערזעץ־חדר שטאַמט מסתּם פֿון דעם, וואָס אַלע תּנך־ און גמרא־טעקסטן, וואָס זײַנען דאָרט געלערנט געוואָרן, האָט דער מלמד, אָדער ווי די קינדער פֿלעגן אים רופֿן רבי, איבערגעטײַטשט וואָרט אין וואָרט אויף ייִדיש.

דער ייִדישער טײַטש איז אָזוי צונויפֿגעגאָסן געוואָרן מיטן טעקסט, אַז אין זפֿרון פֿון די תּלמידים האָט זיך באַקומען איין גאַנצע זאַך. לעבן יעדן העב־רעיִשן וואָרט פֿון חומש־ אָדער תּנך־טעקסט האָט זיך אַוועקגעשטעלט דער ייִדי־שער טײַטש ווי צווילינג־ברידער נישט צום אָפּטיילן: כּי—דאָס, שוהם—אַן אָניקל, שפֿיפֿון—אַ פּיפּערנאָטער וכדומה.

דער ייִדישער טײַטש איז צוזאַמען מיטן העברעיִשן אָדער אַרמיישן טעקסט געלערנט געוואָרן מיט אַ טראַדיציאָנעלן ניגון. וואָס האָט פֿאַרפֿעסטיקט די צו־נויפֿגעוואָקסנקייט פֿון ביידע עלעמענטן אינעם באַוווסטזײַן פֿון די קינדער: ויאמר —און ער האָט געזאָגט, ד׳—גאָט, אל—צו, משה—איינער האָט געהייסן משה, לאמר—אַזוי צו זאָגן.

דער טײַטש איז געווען אַ קאָנאָניזירטער, וואָס איז איבערגעגאַנגען בירושה פֿון מלמד צו מלמד מסורהדיק בעל־פֿה. די שפּראַך זײַנען האָט דעריבער פֿאַר־מאָגט אַ היפֿש ביסל אָלטפֿרענקישע ווערטער, וואָס האָבן געקלונגען אין די אויערן פֿון די תּלמידים נישט ווייניקער פֿרעמד און סינידיק טראַדיציאָנעל ווי דער העברעיִשער אָדער אַרמישער אָריגינאַל. למשל: איש—אַ מאַנצנאַמען, אשה—אַ ווײַבספֿאַרשוין, אשה—אַ בראָנדאָפּער, יקריב—וועט מאַכן געגענען, והנה — און נון וכדומה. נישט קיין ווונדער, וואָס מיט דער צײַט איז דער ייִדישער טײַטש אין זײַן טראַדיציאָנעל פֿעסטגעשטעלטער פֿאָרעם פֿאַרהייליקט געוואָרן. יעדער פֿרוי פֿון מאָדערניזירטע מלמדים אין די צײַטן פֿון חדר מתוקן אָפּצו־נייגן פֿונעם אָנגענומענעם טײַטש, איז באַטראַכט געוואָרן ווי אַ סימן פֿון אָפּי־קורסות.

דער נאָמען איבערזעץ־חדר ווײַזט אויך אַן אויפֿן מעטאָד פֿון לערנען צום אונטערשייד פֿון דרדקי־ און גמרא־חדר.[5]

---

[5] איך גלייב, אַז אויך דאָס וואָרט „איבערזעץ" שטאַמט פֿון גאַנץ לאַנג און געהערט צו דער מסורהדיקער גרופּע חדר־אויסדרוקן. עלטערע ייִדן פֿון אונדזער שטעטל האָבן מיר

אין דרדקי־חדר זײַנען די געלערנטע העברעיִשע טעקסטן נישט געטײַטשט געוואָרן. ערשט אין לעצטן לערניאָר האָט מען אָנגעהויבן טײַטשן דעם חומש ווי אַ צוגרייטונג צום איבערזעץ־חדר. אין גמרא־חדר ווידער, ווו עס האָבן גע־לערנט יינגלעך וואָס האָבן שוין דורכגעמאַכט אַן איבערזעץ־חדר, האָט מען געטײַטשט בלויז איינציקע שוערע ווערטער פֿון די תנך־טעקסטן, וואָס זײַנען גע־לערנט געוואָרן. דער רבי פֿלעגט זיך נאָר אָפּשטעלן דערקלערן אויף ייִדיש בײַ באָזונדער שוועריקע שטעלעס, אָדער בײַם מסביר זײַן אַ שטיקל רשי. אויב אַ קינד האָט נישט פֿאַרשטאַנען אַ געוויס וואָרט, פֿלעגט ער איבערפֿרעגן און דער רבי פֿלעגט אים פֿאַרטײַטשן. אין איבערזעץ־חדר אָבער איז יעדער וואָרט פֿון אַ געוויסן פּסוק אָדער מאמר־חזל איבערגעזעצט געוואָרן אויף ייִדיש, און דעמאָלט איז דער דאָזיקער זאַץ איבערגעלייענט געוואָרן נאָך אַ מאָל גאַנצערהייט, און אַזוי אויך נאָך אַ מאָל איבערגעזאָגט געוואָרן אויף ייִדיש.

אַזוי ווי יעדער מלמד האָט געלערנט מיט זײַנע תלמידים אין זײַן פֿריוואָטער דירה, און קיין ספּעציעלער חדר־בנין איז נישט געווען, האָט מען דעריבער זיך אויסגעדריקט אַזוי: דאָס יינגל׳ לערנט שוין בײַם דרדקי־מלמד, ער לערנט שוין בײַם איבערזעץ־מלמד, אָדער גמרא־מלמד, אַנשטאָט צו זאָגן, ער לערנט אין אי־בערזעץ־חדר אָדער גמ׳ו.

אין דרדקי־חדר האָבן געלערנט לעבן דעם זעלביקן טיש בײַם רבין אָדער בעלפֿער אי יינגלעך, אי מיידלעך. דער לימוד איז דאָרט געפֿירט געוואָרן על־פּי־רוב אינדיווידועל, מיט יעדן קינד באַזונדער. אין איבערזעץ־חדר אָבער זײַנען אָנגעקומען בלויז יינגלעך וואָס האָבן פֿאַרענדיקט אַ דרדקי־חדר. דער עלטער פֿון די קינדער איז געווען בערך פֿון זיבן ביז צען יאָר. דער קורס איז דאָ געווען אויסגעשטעלט אויף דרײַ יאָר.

באָזונדער פֿעיִקע קינדער האָבן געלערנט אין איבערזעץ־חדר בלויז צוויי יאָר. אָנדערע קינדער פֿלעגן זיך פֿאַרהאַלטן דאָ אַפֿילו אויפֿן פֿערטן יאָר. איבערגיין פֿון חדר צו חדר פֿלעגט מען חול־המועד סוכות אָדער חול־המועד פּסח, ווען דער מלמד פֿלעגט אַרומגיין צווישן די בעלי־בתים, קריגן כּיבוד פֿון אײַנגעמאַכטס און באַשטעלן תלמידים פֿאַר זײַן חדר. די שכירות זײַנען געווען זעקס קערבלעך אַ זמן. די אָרעמע קינדער האָבן גאָרניט געצאָלט. פֿאַר זיי פֿלעגט זאָרגן קהל. אַ ספּעציעלע צדקה־חברה מיטן נאָמען תלמוד־תורה, ווי שוין

איבערגעגעבן, אַז ווען זיי האָבן געלערנט אין חדר, האָבן זיי אין דרדקי־חדר מער נישט גע־לערנט ווי סידור און ברכות און די ערשטע פּאָר פּסוקים פֿון ויקרא. דאָס ביסל חומש מיט חיבור מיט די אויסריידענישן האָבן זיי אָנגעהויבן לערנען ערשט בײַם איבערזעץ־מלמד. מיט דער צײַט אָבער האָבן וויניקער קינדער אָנגעהויבן באַזוכן די חדרים, האָבן די דרדקי־חדרים אָנגעהויבן אַרײַנצונעמען אין זייער פּראָגראַם טיילן פֿון איבערזעץ־חדר, פּדי אַזוי אַרום אײַנצוהאַלטן די עלטערע קינדער אויף נאָך אַ זמן בײַ זיך. די איבערזעץ־חדרים האָבן מחמת דעם זעלבן טעם אָנגעהויבן אַרײַנצונעמען אין זייער פּראָגראַם מער גמרא צוליב קאָנקורענץ מיט די גמרא־מלמדים. פֿון דעסט וועגן האָב איך נאָך אין מײַן חדר־צײַט גע־קענט אַ פּינקי־זעקס איבערזעץ־מלמדים. דער לעצטער איבערזעץ־מלמד בײַ אונדז אין שטעטל איז געשטאָרבן מיט עטלעכע יאָר צוריק, אַ בן שמונים.

דערמאַנט, האָט געצאָלט פֿאַר זיי שׂכר־לימוד. די קינדער, על־פּי רובֿ יתומים, וואָס פֿאַר זיי האָט שטאָט געצאָלט, האָבן זיך דעריבער געדרוקט תּלמוד־תּורה־קינדער.

לערנען בייַ בטלנים (באָטלעז) האָט געהייסן אין גאַנצן נישט לערנען אין קיין חדר און האָט זיך גערעכנט פֿאַר אַ גרויסער חרפּה. אין איבערזעץ־חדר האָבן געלערנט בערך צוויי צענדלינג קינדער. פֿאַר מיידלעך אין זעלביקן עלטער איז געווען אַ באַזונדער מיידל־חדר.

אין מיידל־חדר האָט אַ רביצין געלערנט מיט די מיידלעך דאַוונען, לייענען און שרייבן ייִדיש, רעכענען און אַנשרייבן אַן אַדרעס אויף רוסיש. די טעקסט־ביכער זענען געווען דער סידור, די תּחינה, צאינה וראינה און נחלת צבי. אין מיידל־חדר האָט מען אויך גלעלערנט אויסנייַען, העפֿטן און שטריקן, ווי אויך מאַכן אַ מערזשקע (פֿאַרצירעוועט אַ זאַק) און לייגן אַ לאַטע אויף אַ צעריסענעם בגד. דער מעטאָד פֿון לערנען איז דאָ געווען אַ געמישטער: מען האָט גלעלערנט אי מיט אַלע קינדער צוזאַמען, אי כּיתות־ווייז, צו צוויי־דריי מיידלעך אין אַ כּיתה, אי אינדיווידועל. דאָ, ווי אין איבערזעץ־חדר פֿאַר ייִנגלעך, איז געלייגט געוואָרן ספּעציעל אַכט אויפֿן זעלבשטענדיקן לערנען פֿון יעדן קינד.

דאָס מיידל־חדר

דאָס מיידל־חדר האָט זיך געפֿונען אין דער זעלבער דירה ווו אונדזער רבי האָט געווויינט. די דירה איז געווען אויף אַ גאַרן. דער אַריינגאַנג צו דער דירה האָט געפֿירט פֿון פֿינצטערע טרעפּ דורך אַ בלינדער טיר, וואָס האָט זיך געפֿונען אין דער מערב־וואַנט פֿון חדר. אַ קליין שווארץ פֿענצטערל האָט אַרויס־געקוקט איבערקאָפּער פֿון דער טיר אין אַ פֿינצטער פֿעדערהיזל אַריין, וואָס איז געווען איבער די טרעפּ. די גאַנצע ווויינונג איז באַשטאַנען פֿון צוויי צימערן: אַ קיך און אַן אַלקער, וואָס זענען געווען לענגער ווי ברייטער. אַ דין שפּאַניש וועגטל מיט אַ טירל אין מיטן האָט אָפּגעטיילט אין צימער פֿון צווייטן לענג אויס דער גאַנצער ווויינונג פֿון מערב צו מיזרח. יעדער צימער האָט געהאַט אין פֿענצטער אין דער מיזרח־וואַנט. דער אַריינגאַנג פֿון פֿינצטערן פֿעדער־היזל האָט געפֿירט אין קיך אַריין. אַ גרויסער קוימען־אויוון האָט פֿאַרנומען כּמעט אַ העלפֿט פֿון קיכצימער. אויף דער דרום־וואַנט פונקט אַנטקעגן דעם קוימען־אויוון איז געהאַנגען אַ געפֿעסשענקל מיט פּאַליצעס. פֿון דאָנען האָבן אַראָפּגעבאָנקט מיט אַ שפּיגלדיקער בלישטשענדיקייט פֿאַרשיידענע טעלערס און שיסעלעך, טעפּעלעך און גלעזער. לעבן דעם געפֿעסשענקל, אויף דער הוילער וואַנט, האָבן פֿון טשוועקעס אַראָפּ זויבערדיק געגלאַנצט מיט שפּיזלדיקע שטראַלן פֿאַרשיידענע קופּערנע כּלים: פֿאַנען און פֿענדלעך, טעפּלעך און קוואַרטן. אין דעם שמאָלן דורכגאַנג צווישן דעם קוימען־אויוון און דעם שויבנשענקל האָט פֿייגע צירל, אונדזער רבינס טאָכטער, תּמיד זיך געפּאַרעט, געבאַקן און געקאָכט, געוואַשן און געריניקט. פֿון דאָנען אַ האָט זי געקערעוועט מיט דער גאַנצער מלוכה אירער, צוויי צימערלעך די גרייס. פֿון דאָנען אַ האָט זי געהאַלטן אַן אויג אויף דער גאַנצער ווויינונג, ווו עס האָבן זיך געפֿונען צוויי חדרים: אַ מיידל־חדר און אַ ייִנגל־חדר.

אין ביידע צימערלעך האָט ממש געפֿעכלט פֿון רייניקייט. ווי אַ געטרייַע מאַמע אַ ברירה האָט זי אַכטונג געגעבן, אַז קיין קינד זאָל חלילה נישט אַרויסגיין ווינ־טערצײַט אין דרויסן מיט אַן אויפֿגעקנעפּלט קאַפּאָטקעלע, אָדער מיט אַן אָפֿענעם האַלדז נישט געהעריק פֿאַרבונדן מיטן שאָליקל, אָדער האָלדזטיכל, עס זאָל זיך חס ושלום נישט פֿאַרקילן. זי פֿלעגט אויך אַרויסראָטעוונען פֿון רבֿינס הענט די קינדער וואָס דער רבי האָט אַ מאָל מכבד געווען מיט אַן איבעריקן פּאָטש. די גוטע, שטענדיק פֿאַרפֿאַרעטע פֿייגע צירל — מיר האָבן זי ליב געהאַט דאָס לעבן.

אין דער צווייטער, מיזרחדיקער, העלפֿט פֿון קיכצימער אין סאָמע מיטן איז געשטאַנען אַ לאַנגער טיש מיט אַן אויסגעבעטער שטול בײַם אויבנאָן. לעבן טיש פֿון דרום־זײַט איז געשטאַנען אַ באַנקבעטל, וואָס בײַ נאַכט האָט עס גע־דינט פֿאַר אַ בעט און בײַ טאָג פֿאַר אַ זיצבאַנק. פֿון דער אַנדערער זײַט טיש איז געשטאַנען אַ לאַנגע באַנק און נאָך איר — אין צפֿון־מיזרח־ווינקל — אַ גרויסער שווערער קופּערט. דאָ אין דער צווייטער העלפֿט פֿון קיכצימער האָט בינעלע די רביצין, אַן עלטערע יידענע, אַן אַלמנה, אָנגעפֿירט איר חדר פֿאַר מיידלעך. אין שטעטל האָט מען זי גערופֿן בינעלע די צדיקת און ס׳איז געווען פֿאַר וואָס. אָלע פֿרײַטאָג נאָך צוועלף פֿלעגט זי דורכשפּאַנען דאָס שטעטל פֿון הויז צו הויז און צונויפֿזאַמלען חלה פֿון פֿיש פֿאַר אָרעמע־לײַט אויף שבת. פֿאַר אָרעמע קראָנקע האָט זי געקאָכט יײַכעלעך, אײַנגעלייגט ווישניאָק און געפֿרעגלט מאַלינעס צו דערקווייקן זיי דאָס פֿאַרשמאַכטע האָרץ. זי האָט שוין געהאַט אירע גבאיטעס, נשים צדקניות, וואָס פֿלעגן פֿאַר איר זאַמלען געלט אויף הלבשה פֿאַר אָרעמע תּלמוד־תּורה־קינדער. אין יעדער נויט האָט מען זיך געוועגדט צו בינעלען און זי האָט געווּסט פֿון אָלע שווערע הערצער. יונגע ווײַבלעך, אירע געוועזענע תּלמידות, פֿלעגן קומען צו איר נאָך עצות, ווי צו לעבן מיט זייערע מאַנען און זי, בינעלע די רביצין, פֿלעגט זיי לערנען ווי צו האָבן שלום־בית. אַ מאָן איז ווי אַ קליין קינד, מען דאַרף נאָר וויסן ווי אַרומצוגיין מיט אים — האָט בינעלע געלערנט. זי פֿלעגט אויך אָפּשפּרעכן אַן עין־הרע, אָפּבלאָזן, געבן סגולות און נאָראַיזן פֿאַרשיידענע רפֿואות צו כּלערליי מחלות. צו איר פֿלעגט מען אויך קומען אי־בערלייענען אַ בריוול און אָנשרײַבן אַן אָדרעס. אָפֿילו ווינטערצײַט פֿלעגט זי גיין צום טײַך וואָשן און רײַבן די הענט בײַ דער אָפּענער פֿאָליאָנקע.

אָלע מאָנטאָג און דאָנערשטאָג האָט זי געפֿאָסט, און פֿלייש פֿלעגט זי עסן נאָר משבת לשבת. אין שוּ איז זי געווען אַ פֿירזאָגערין פֿאַר די ווײַבער וואָס קענען נישט דאָוונען. אין די זומערדיקע שבת נאָכמיטאָגן פֿלעגט זי אויף דער פֿריזבע לעבן הויז, וווּ אונדזער חדר איז געווען, פֿאַרלייענען די מעשׂיות פֿון גדולת משה און יהודית. תּשעה באָבֿ פֿלעגט זי זיצן אויף אַן איבערגעקערטער באַליע, און די ווײַבער אַרום איר אויף דער ערד, און אויסקלאָגן פֿאַר אירע צוהערערינס די מעשׂיות פֿון חורבן ירושלים. זי איז געווען אַ רביצין פֿון יונג און אָלט, און שטעטל האָט זי ממש פֿאַרהייליקט.

פֿלעגט זי, בינעלע, אַ נידעריטשקע יידענע, זיצן אויבן אַן אויף דער ווייכער

שטול, מיט אַ ציכטיק ווײַס טשיפּיקל אויפֿן קאָפּ און מיט מעשענע ברילן אויף איר אײַנגעפּלאַטשטער נאָז און מיט אַ ניגון אויסזינגען פֿאַר אירע תּלמידות פֿון צאינה־וראינה: „דער רבונו בחיי שרײַבט...“ פֿאַר יעדן טעקסט האָט זי געהאַט אַן אַנדערן ניגון. אַ באַזונדערן ניגון פֿאַר צאינה וראינה און אַ באַזונדערן ניגון פֿאַר תּחינות אאַז״וו.

מיט מיידלעך אַנפֿאַנגערינס האָט זי געלערנט מיט יעדערער באַזונדער. די וואָס האָבן שוין געהאַט זיך אויסגעלערנט לייענען פֿלעגט זי גרופּירן כּיתות־ווײַז, צו צוויי־דרײַ אין אַ כּיתה. די קינדער פֿלעגן דעריבער ווארטן אויף זייער ריי צום לערנען. אין דער פֿרײַער צײַט פֿלעגן זיי זיצן און שרײַבן, אַדער העפֿטן אויסנייען. אַלע מאָל פֿלעגט אַן אַנדער מיידל צוקומען צו דער רביצין אי־בערפֿרעגן וועגן איר ארבעט, זי פֿלעגט דעמאָלט מפֿסיק זײַן און דערקלערן וואָס מען דאַרף טאָן אויך וויײַטער נעמען צום לערנען.

זומערצײַט פֿלעגן די מיידלעך על פּי רוב זיך שפּילן אין דרויסן לעבן חדר ביז ס׳פֿלעגט קומען זייער צײַט צו לערנען. יעדער מיידל פֿלעגט אַפּלערנען לויט דער ריי אַ באַשטימטע פּאַרציע פֿון די פּאַרשיידענע אויבן דערמאָנטע ספֿרים, ווי אויך אַפּשרײַבן אַדער אַפּטאָן איר האָנטאַרבעט און גיין אַהיים. האָנטאַרבעט פֿלעגן די מיידלעך אויך נעמען צו טאָן אין דער היים.

די צײַטפֿלענג פֿון לערנען אין מיידל־חדר איז נישט געווען קיין באַשטימטע. אַ קינד פֿלעגט לערנען אַזוי לאַנג ביז עס האָט דורכגעמאַכט דעם קורס. אַנדערע פֿלעגן אַפֿילו לערנען ביז כּלהוויז. דער דורכשניטלעכער עלטער פֿון די קינדער איז געווען בערך פֿון 7 ביז 13 יאָר. מעשׂיות פֿלעגט בינעלע דערציילן פֿון צײַט צו צײַט פֿאַר אַלע מיידלעך צוזאַמען. אַלע אירע מעשׂיות האָבן געהאַט איין מוסר השׂכל: ווי מען דאַרף זײַן גוט און פֿרום און שטאַרק אין דער אמונה.

בינעלע פֿלעגט שילדערן פֿאַר די מיידלעך, ווי מען שטראָפֿט די רשעים אין גהינום. די ווײַבער וואָס רעדן רכילות אַדער לשון הרע הענגט מען אויף די צינגער. די פֿרויען וואָס טראָגן אייגענע האָר, נעמען נישט קיין חלה, בענטשן נישט קיין ליכט אוו, חס ושלום, היטן נישט ווי געהעריק קיין טהרת נשים, די אַ ווײַבער הענגט מען דאַרט בײַ די אייגענע האָר, מען בראָט זיי אין הייסע קעסלען מיט סמאָלע, אַדער זיי שווימען אַרום אין אַ פֿײַערדיקן טײַך גאַנצע צוועלף חדשים. אַז בינעלע פֿלעגט שוין גוט איבערשרעקן אירע תּלמידות, און טייל פֿון זיי פֿלעגן זיך שוין צעווײַנען, פֿלעגט זי איבערגיין צו שילדערן ווי גוט עס איז די צדיקים אין גן־עדן, ווי גרויס און געאַכפּערט עס זײַנען די וואָס גיבן צדקה. נאָך גרעסער זײַנען די וואָס זאַמלען צדקה, נישט נאָר טוען זיי אַליין אַ מיצווה, נאָר זיי מאַכן נאָך יענעם אויך טאָן אַ מיצווה. אַ יידישע טאָכטער דארף האָבן אַ יידיש האַרץ — האָט בינעלע געלערנט אירע תּלמידות.

אַרײַנקומענדיק אין חדר פֿלעגן מיר, די חדר־ייִנגלעך, דורככאַפּן זיך אויף גיך דורכן קיכצימער און אַרײַנלויפֿן אין אַלקער אַרײַן, ווו אונדזער חדר האָט זיך געפֿונען. פֿאַרבײַלויפֿנדיק פֿלעגן מיר זיך שעמען אויסצודרייען דעם קאָפּ צו די מיידלעך וואָס זײַנען געזעסן לעבן טיש. תּלמידים פֿון אַנדערע איבערזעץ־

חדרים פֿלעגן אונדז סײַ ווי רופֿן „חמור־אייזלעך", צוליב דעם, וואָס דאָס מיידל־חדר איז געווען אין דער זעלבער דירה וואָס אונדזער ייִנגל־חדר.

מיר פֿלעגן אָבער שטיין ווי צוגעקלעפּט צום שפּאַנישן וועלט אין אונדזער חדר און מיט האַרצקלאָפּעניש זיך צוהערן צו בינעלע דער רביצינס מעשׂיות. בינעלע האָט, משמעות, געווווסט דערפֿון און פֿלעגט אויסקלײַבן צו דערציילן אירע מעשׂיות אין אַזאַ צײַט, וועלן דער רבי אונדזערער איז אַוועק ערגעץ אויף אַ סעודת מיצווה: אַ ברית, אַ חסידישן רבינס יאָרצײַט וכדומה; אָדער וועלן דער רבי האָט געכאָפּט נאָך מיטאָג אַ דרעמל, און מיר זײַנען געווען פֿרײַ פֿון לערנען. מיט אָנגעשפּיצטע אויערן פֿלעגן מיר אין גרויס שרעק מיטגיין מיט בינעלעס מעשׂיות אין גהינום אַרײַן און אָפּאָטעמען פֿרײַער בײַ די צדיקים אין גן־עדן. צום מערסטן באַליבט זײַנען געווען בײַ אונדז בינעלעס מעשׂיות וועגן משיחן. אונדז האָט זייער באַנג געטאָן, פֿאַר וואָס משיח, וואָס איז שוין געווען געקומען, האָט זיך צוריקגעקערט אין מידבר אַרײַן, וועלן ער האָט דערזען איבער אַ פֿלויט ווי אַ יִד האָקט האָלץ אום שבת. — מיר וואָלטן יענעם האָלצהעקער צעריסן אויף שטיקער פֿאַר אָפּטאָן אַזאַ זאַך. אונדז האָט אויך זייער פֿאַרדראָסן אויף יוסף דילה רינה, וואָס האָט זיך געלאָזט אָפּנאַרן פֿונעם שׂטן און געגעבן אים צו שמעקן ווײַרעך, וועלן יענער איז שוין געלעגן פֿאַרשפּאַרט אין קאָסטן. דער שׂטן האָט געקראָגן פֿרישע כוחות, זיך אַרויסגעריסן פֿון זײַנע פּענטעס און איז אָנטלאָפֿן, און משיח איז ווײַטער נישט געקומען. ממש גליקלעך זײַנען מיר געווען וואָס מיר זײַנען ייִדן, וועלן בינעלע פֿלעגט שילדערן די גרויסע טובֿות וואָס הקדוש ברוך הוא וועט טאָן מיט די ייִדן, וועלן משיח וועט קומען צו רײַטן אויפֿן ווײַסן אייזלע. אליהו הנביא וועט בלאָזן אויפֿן שופֿר של משיח און ס׳וועט זײַן תחית המתים. בײַ די שטעקעלעך, וואָס מען גיט זיי מיט אין קבֿר אַרײַן, וועלן זיך די טויטע אויפֿשטעלן פֿון זייערע אויפֿגעעפֿנטע קבֿרים. דערנאָך וועט פֿאַרקומען די גרויסע סעודה, וואָס זײַן ליבער נאָמען אַליין וועט מאַכן פֿאַר די ייִדן פֿון שור הבר מיטן לוויתן. קוילעטשן און זײַדענע קליידער וועלן וואָקסן אויף די ביימער, און די צדיקים וועלן זיך באָדן אין טײַכן פֿון אָפּרסמון, שמעקנדיקן בוימל און זאָפֿערן. די גאַנצע וועלט וועט זײַן אָנגעפֿילט מיט די ריחות פֿון גן־עדן וואָס זײַנען לויטער בשׂמים. די גאַנצע עולם־הזה האָט בײַ אונדז אין די אויגן נישט געהאַט די ווערט דעמאָלט קיין שישקע פּולוועך, אָנטקעגן די פֿאַרגעניגנס פֿון משיחס צײַטן.

נישט נאָר האָט בינעלע מחיה געווען מיט איר צדקה די אָרעמע־לײַט פֿון שטעטל, זי האָט אויך מיט אירע מעשׂיות דערקוויקט די נשמות פֿון די קינדער. נישט אומזיסט האָט מען זי גערופֿן בינעלע די צדיקת. אַ ליכטיקן גן־עדן זאָל זי האָבן.

דאָס ייִנגל־חדר

אונדזער ייִנגל־חדר, דאָס אייגנטלעכע איבערזעץ־חדר, האָט זיך געפֿונען, ווי געזאָגט, אין צווייטן, צפֿונדיקן, צימער פֿון אונדזער רבינס דירה. אין דער מערב־דיקער העלפֿט פֿון צימער זײַנען געשטאַנען צוויי גרויסע בעטן הויך אָנגעלייגט

מיט קישנס און איבערבעטן איבערגעצויגענע מיט געבלימלטע דעקעס. די בעטן זײנען געשטאַנען איינס אַנטקעגן דעם צווייטן מיט אַ שמאָל דורכגאַנג צווישן זיי. דאָ אין דעם דורכגאַנג פֿלעגט אונדזער רבי, יעקבֿ יאָשע, אַ הויכער ריזשעווער ייִד מיט ברייטע פּלייצעס און אַ גראָער באָרד, ליב האָבן זיך דורכשפּאַצירן אַהין און צוריק און רעדן צו זיך אַליין. אַז מיר האָבן אים אַ מאָל געפֿרעגט: „רבי, וואָס רעדט איר עפּעס צו זיך אַליין, איר קענט דאָך רעדן מיט אונדז?“ האָט ער געענטפֿערט: „דאָרף איך רעדן מיט אַזעלכע שקצים און לאָבוסעס ווי איר זענט, אַז איך קען בעסער רעדן מיט אַ ייִד פֿון קרובֿ צו זיבעציק יאָר“. אונדזער רבי יעקבֿ יאָשע, זאָל ער מיר מוחל זײַן, איז געווען אַ כּעסן אַ ייִד, אָבער אַ גרויסער וועלט־זאָגער און הלצהניק. זײַנע הכמהלעך האָבן געהאָט אַ שם אין שטעטל. אַז אַ תּלמיד פֿלעגט נישט אַרויסווײַזן קיין זעלבשטענדיקייט און לאָזן זיך פֿירן בײַ דער נאָז פֿון אַנדערע פֿלעגט ער זאָגן צו אים: „אַז דו וועסט נאָכגיין זײַן קאָפּ, וואָס וועסטו טאָן מיט דײַן קאָפּ?“ ווען ער פֿלעגט ווערן אין כּעס אויף אַ תּלמיד, וואָס האָט נישט געקענט דעם שיעור, אָדער נישט געוווסט וווּ מען האָלט, פֿלעגט ער פֿאַרמאַכן די גמרא און אַנהייבן רעדן דײַטשמעריש וואָס האָט געמיינט ייִדיש מיט פּתחן: „דו הונטאָ, זאָג אָוסנוויניק“, מיר פֿלעגן זיך דאָן צעלאָכן און דער רבי מיט אונדז.

אין דער מיזרחדיקער העלפֿט פֿון אונדזער חדר־צימער לעבן שפּאַנישן וועגטל פֿון דרום־זײַט איז געשטאַנען אַ גרויסער שפּײַזאָלמער, וואָס האָט זיך געצויגן מיט זײַן גאַנצער מאָסיוועך ברייט ביז צום דרום־מיזרחדיקן ווינקל פֿון צימער. דאָ זײַנען געשטאַנען אַנגעשטעלט סלאָוקלעך מיט בוטלען אַנגעפּילטע מיט אײַנגעמאַכטס און אײַנגעלייגטע יאָגעדעס און סאָק פֿון פֿאַרשיידענע מינים בערעלעך און פֿרוכט. אויף דער אײַבערשטער פּאָליצע פֿונעם אָלמער זײַנען געלעגן לעבלעך ברויט און פֿאַרדאָרטע שטיקלעך אָלט געבאַקענע חלה וואָס זײַנען איבערגעבליבן פֿון שבת. מיט די דאָזיקע שטיקלעך דאָרע חלה פֿלעגט דער רבי זיך קוויקן די ערשטע טעג פֿון דער וואָך בײַם איבערבײַס. ער פֿלעגט דעמאָלט אויפֿעפֿענען אויף האָלב די ברוין געפֿאַרבטע טיר פֿון שפּײַזאָלמער, אַרויסנעמען די סקאָרינקעס חלה, זיי גוט אויסקלאָפּן אויפֿן טיש צו זען צי עס פֿאָלן נישט אַרויס קיין מילבן, און דערנאָך זיי טונקען פּאָמעלעך אין הייסער געוואָלענער מילך. נאָך יעדן אָזאַ ברײַענדיקן בײַס, פֿלעגט דער רבי צוזאָגן: „אײַ, אײַ, ס׳בריט!“

פֿונקט אַנטקעגן דעם שפּײַזאָלמער בײַ דער צפֿונדיקער וואַנט איז געשטאַנען אַ שויבן־שאַפֿע מיט פּסחדיק געפֿעס. דורך דער שטענדיק פֿאַרמאַכטער שויבנטיר האָבן פֿון דער שאַפֿע אַרויסגעפֿינקלט פֿיל קאָלירטע כּוסות און כּוסלעך און גלעזער מיט שפּרענקעלעך, שיסלעך און טעלערלעך פֿון פֿאַרשיידענער גרייס און קאָליר.

להיפוך צו דעם טונקל ברוינעם שפּײַזאָלמער, וואָס האָט מיט זײַן מגושמדיקן פֿאַרנעם פֿאַרגעשטעלט מיט זיך די שוואַרע פּראָסטע וואַכעדיקייט, האָט די שויבן־שאַפֿע פֿאַרמאָגט אין זיך עפּעס יום־טובֿדיקס, גרינגס און לופֿטיקס. —

העל־רויט געפֿאַרבט, אין גאַנצן שויבנדיק, האָט איר ליכטיקע דורכזיכטיקייט צוציענדיק געריצט דאָס אויג מיט די פֿסחדיקע כלים וואָס האָבן געבלינצלט קעגן דער זון.

צוליב דעם וואָס די צוויי שאָפֿעס האָבן אַזוי איינע קעגן דער אַנדערער זיך איבערגעקוקט פֿון וואַנט צו וואַנט, האָבן מיר חדר־יינגלעך זיי אַ נאָמען געגעבן „קדמאָ ואַזלאָ" און מיר פֿלעגן אויסזינגען דעם צונאָמען מיטן ניגון פֿון טראָפּ: „קדמאָ ואַזלאָ, טאָנץ מיר אָקעגן".

אויף ביידע שאָפֿעס זײַנען געלעגן אָנגעלייגט ספֿרים פֿון וועלכע מיר האָבן געלערנט: סידורים, חומשלעך, ספֿאַרבעלעך (עשׂרים ואַרבע) און גמרות. לערנען נך האָט אויך געהייסן לערנען פּסוק — מסתמא אַ רמז אויפֿן מאמר פֿון „פּסוק לי פּסוקך".

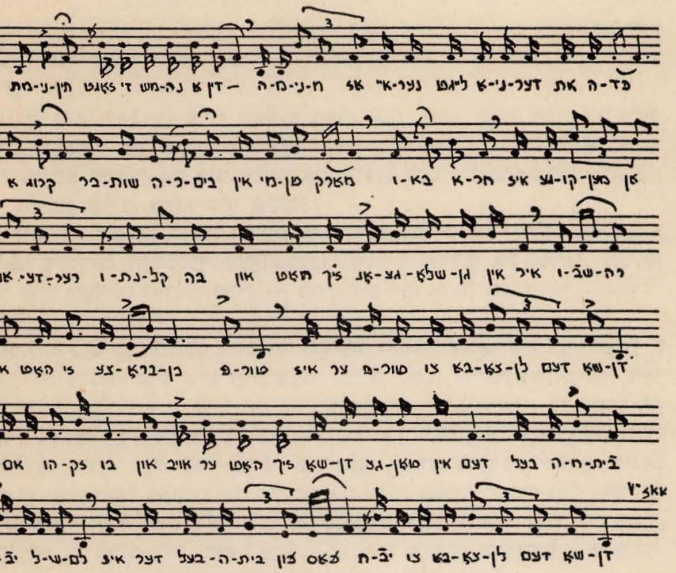
פֿונקט אין מיטן, צווישן די צוויי שאָפֿעס קדמאָ ואַזלאָ, איז געשטאַנען אַ לאָנגער הילצערנער טיש מיט דרײַ בענק בײַ די זײַטן אויסגעשטעלט אין דער פֿאָרעם פֿון אַ געדרוקטן ח. אויבן אָן בײַ דער מיזרח־וואַנט צווישן פֿענצטער און טיש איז געשטאַנען דעם רבינס פֿאָטערשטול פֿון וואַנען עס האָבן אַרויסגעסטאַרטשעט, דורך דער צעריסענער צעראַסעווערטע פֿאַרזאַוועקט ספֿראַנזשינעס און דראָטן. כּדי ס׳זאָל מעגלעך זײַן פֿון דעסט וועגן צו זעצן זיך אויף דער דאָזיקער צעלעכערטער שטול האָט דער רבי אויסגעבעט דאָס געזעס מיט קישעלעך. אויסגעזעצט זיך אָרום טיש, האָט דער רבי און נאָך אים די תּלמידים אויף אַ קול אויסגעזונגען מיט אַ גמרא־ניגון דעם שיעור פֿון דער וואָך:

המניח — אז איינער לייגט אַנידער, את הפּר — אַ קרוג, ברשות הרבים — אין מיטן מאַרק, ובא אחר — איז געקומען אַן אַנדערער, ונתקל בה — און האָט זיך אָנגעשלאָגן אין איר, ושברה — און האָט זי צעבראָכן — פּטור, איז דער אַנדערער פּטור צו באַצאָלן דעם שאָדן פֿון דער קרוג. ואם הוזק בה — און אויב דער וואָס האָט זיך אָנגעשלאָגן אין דער קרוג האָט זיך שאָדן געטאָן, דהיינו: ער האָט זיך אײַנגעריבט זײַנע קלײדער, אָדער ער איז געפֿאַלן און זיך צעקלאַפּט, בעל החבית חיב לשלם, איז דער בעל־הבית פֿון פֿאַס מחויב צו באַצאָלן דעם שאָדן. למשל: צוויי מענטשן, איינער האָט געהייסן ראובֿן און דער אַנדערער האָט געהייסן שמעון. האָט ראובֿן אַנידערגעלייגט אַ פּלי אין רשות הרבים, וווּ אַלע גייען אַרײַן און אַרויס, איז געקומען שמעון און האָט זיך אָנגעשלאָגן אין דער פּלי און איז ניזוק געוואָרן, דאַרף ראובֿן באַצאָלן שמעונען דעם נאַנצן שאָדן. וואָרעם ער האָט ניט געטאָרט איבערלאָזן זײַן פּלי אין רשות הרבים.

אויך דער יידישער טײַטש איז אויסגעזונגען געוואָרן מיטן זעלביקן גמרא־ניגון, ווי דער טעקסט אין אָריגינאַל (זען די נאָטן אויף ז׳ 40).

פֿראַגראַם, סדר און אופֿן פֿון לערנען

די יינגלעך פֿלעגן זיך אָנהייבן צונויפֿקומען אין חדר פֿון אָרום נײַן אַ זייגער אין דער פֿרי, איינער פֿריִער און איינער שפּעטער. אָריענטירומענדיק אין חדר פֿלעגט יעדער יינגל אויפֿעפֿענען זײַן סידור און זיך שטעלן דאָוונען מיטן געהעריקן ניגון דאָס וואָכעדיקע דאָוונען פֿון מה טובו ביז עלינו. דער רבי פֿלעגט זיך

גמרא־ניגון אין איבערזעץ־חדר

צוהערן און פֿאַרריכטן די עיבֿרי, אויך אַנוויזן אויפֿן סדר התּפֿילה און געניט מאַכן די יונגע דאָונערס אינעם אינטשטעל פֿון סידורל. די עלטערע תּלמידים וואָס האָבן שוין געלערנט אין חדר דאָס צווייטע אָדער דריטע יאָר, און דער רבי איז געווען זיכער מיט זייער עיבֿרי, פֿלעגן קומען אין חדר שוין אַפֿגעדאָונטע. אין דער צייט וועז די יינגערע תּלמידים האָבן געדאָונט פֿלעגן די עלטערע כיתות־וויזן איבערחזרן דעם שיעור פֿון דער וואָך. די כיתות פֿלעגט דער רבי גרופּירן אַזוי, עס זאָל אויסקומען דעם יינגל מיט אַ שאַרפֿערן קאָפּ צו לערנען מיט אַ יינגל פֿון שוואַכערע פֿעיקייטן. אויב מען פֿלעגט ניט וויסן עפּעס פֿלעגט דאָס פֿעיקע יינגל צוגיין איבערפֿרעגן דעם רבין און דערנאָך דערקלערן דעם ענין צו זיין שותף. ווי נאָר עמעץ פֿון די יינגלעך האָט פֿאַרענדיקט זיין דאָוונען פֿלעגט ער אויך זיך נעמען איבערחזרן דעם שיעור מיט זיין שותף פֿון דער כיתה. די עלטערע קינדער פֿון צווייטן און דריטן לערניאָר פֿלעגן אויך דאָרפֿן צוגרייטן אַ לייענען. צוגרייטן אַ לייענען האָט געהייסן לערנען פֿאַר זיך אַ מישנה מיט אַ שטיקל גמרא פֿון אַן אַנדער פּרק, נאָר פֿון דער זעלביקער מסכתא, וואָס מען האָט געלערנט דעם שיעור פֿון דער וואָך.

אַז עטלעכע מער אָדער ווייניקער גלייכע כיתות זיינען פֿאַרטיק געוואָרן מיטן איבערחזרן דעם שיעור אָדער צוגרייטן דאָס לייענען, האָט דער רבי מיט זיי געגומען לערנען דעם שיעור פֿון דער וואָך. דער שיעור איז באַשטאַנען פֿון אַ

מישנה מיט אַ שטיקל גמרא מיט רשי. די טעקסטן זײַנען געזומען געוואָרן פֿון בבֿא קמא און בבֿא מציעא. אין ערשטן יאָר האָט מען געלערנט די פּרקים „המניח את הפּד", „אלו מציאות שלו", „המפקיד". דעם צווייטן יאָר האָט מען געלערנט: „שנים אוחזין בטלית", „השׂוכר את הפּועלים", „איזהו נשׁך", „מרובה" און „הפּונס צאן לדיר". טייל תּלמידים פֿון דריטן לערניאָר פֿלעגן אויך לערנען דעם ערשטן פּרק פֿון גיטין, „המבֿיא גט" און פֿון קדושין „אשה נקנית" און „המקדש". ווען געוויסע כּיתּות האָבן געלערנט מיטן רבין, האָבן די אָנדערע געחזרט דעם שיעור אָדער צוגעגרייט דאָס לייענען. אַ שיעור פֿון דער וואָך איז געלערנט געוואָרן פֿון זונטיק ביז מיטוואָך. דאָנערשטיק פֿלעגט דער רבי אויסהערן ווי די קינדער זאָגן דעם שיעור אָדער דאָס לייענען. אַ שוועכן שיעור האָט מען געלערנט צוויי וואָכן. אַרום צוועלף אַ זייגער פֿלעגן די קינדער גיין אַהיים אויף אָנבײַסן (מיטאָג).

די קינדער וואָס האָבן זיך געלערנט שרײַבן אין חדר פֿלעגן גלײַך נאָך מיטאָג צוריקקומען. אַ גרויסער טייל פֿון די חדר־קינדער, סײַ ינגלעך, סײַ מיידלעך, האָט זיך געלערנט שרײַבן בײַ אַ ספּעציעלן לערער, וואָס האָט געהאָט דעם טיטל: שרײַבער. סײַ אין ינגל־חדר, סײַ אין מיידל־חדר און סײַ בײַם שרײַבער איז די פּראָגראַם און אופֿן פֿון לערנען שרײַבן געווען דער זעלביקער.

אין אָנהייב פֿלעגט מען זיך געניטן אין שרײַבן מיט בלײַפּעדער אויף אַ העפֿט מיט ברייטע לינייעס ס און ו. מען האָט עס געוווּפֿן שרײַבן רינגעלעך און פֿאָסיקלעך. דערנאָך פֿלעגט מען איבערגיין צו קריץ. דאָס איז באָשטאָנען אין דעם, וואָס דער שרײַבער (אָדער דער רבי צי די רביצין) פֿלעגט אָנשרײַבן מיט אַ בלײַפּעדער אינעם קינדס העפֿט אויף ברייטע לינייעס דעם אָלף־בית, און דער תּלמיד פֿלעגט די אותיות איבערגיין מיט טינט.

די צווייטע מדרגה פֿון קריץ איז געווען דאָס לערנען שרײַבן תּשׁרק, וואָס האָט געהייסן איבערגיין מיט טינט דעם אָלף־בית וואָס איז געווען אָנגעצייכנט מיט בלײַפּעדער נאָר אין אַ פֿאַרקערטער אָרדענונג: אָנגעהויבן פֿון ת און גענדיקט מיט א. די דריטע מדרגה פֿון קריץ איז באָשטאָנען אין לערנען זיך שרײַבן די שלוס־אותיות מנצפּך. דער רבי פֿלעגט דערקלערן אַז מנצפּך צופֿיס אָמרו — די שלוס־אותיות האָבן די נביאים צוגעגעבן צום אָלף־בית על פּי רוח הקודש.

די פּען מיט וועלכער די קינדער פֿלעגן שרײַבן איז געווען אַ געניזענע, וואָס די קינדער פֿלעגן זיך אַליין מאַכן פֿון אַ פֿעדער פֿון אַ גענדזענעם פֿליגל, פֿאַרשניצט און אײַנגעשפּאָלטן בײַם שפּיץ. מען פֿלעגט אויך שרײַבן מיט אַן אײַזערנער פּען אַרײַנגעשטעקט אין אַ הילצערנעם אָדער ביינערנעם האָלטער. גבֿירישע קינדער פֿלעגן מיטברענגען ביינערנע הענטלעך, וואָס האָבן געהאָט בײַם צווייטן עק אַרײַנגעפּאָסט אַ גלעזעלע אין וועלכן מען האָט געקענט זען מיט אײַן אויג, צומאָכנדיק דאָס צווייטע, דאָס בילד פֿון דער מערת המכפּלה, כּותל־מערבֿי, אָדער דער מאָמע רחלס קבֿר.

דער רבי פֿלעגט דערקלערן אַז דערפֿאַר דאַרף מען שרײַבן מיט אַ ענזדזענער פֿעדער, ווײַל די אותיות זײַנען הייליק ווי דער מזבח, און בײַ די שטייגער

פֿון מזבח שטייט: „לֹא תניף עליהם ברזל.“ איז ספֿר־תּורות, תּפֿילין און מזוזות מוז מען שרײַבן מיט אַ געדזענער פֿעדער, און צו אַנדערע שרײַבעכצן מעג מען אויך באַנוצן אַן אײַזערנע פֿון, אַבער גלײַכער איז צו שרײַבן מיט אַ געדזענער פֿעדער.

אויפֿן מוסטער פֿון געדזענע פֿעדער האָט מען אַלע שרײַבגעצײַג באַצייכנט מיטן נאָמען פֿעדער, ווי למשל: בלײַפֿעדער, אַנשטאָט שרײַבפֿעדל; הענטל־פֿעדער, אַנשטאָט האַלטערפֿון.

וועַן אַ תּלמיד האָט זיך שוין אויסגעלערנט קאָרעקט איבערגיין אַלע אותיות מיט טינט און נישט מאַכן קיין פֿלעקן, האָט מען אים אַנגעהויבן צו לערנען אַ שורה־גריזל: דער שרײַבער (אַדער דער רבי צי די רביצין) פֿלעגט פֿאָרשרײַבן מיט טינט אין אַ העפֿט מיט שמאָלע ליניעס אויף דער ערשטער שורה אַ זאַך, און דער תּלמיד פֿלעגט דעם דאָזיקן זאַך נאָכשרײַבן וואָרט בײַ וואָרט אויפֿן גאַנצן זײַטל. די פֿאַרגעשרײַבענע זאַצן פֿון שורה־גריזל זײַנען געווען על פּי רוב פֿאַלקס־וועַרטלעך אין ייִדיש אַדער העברעיש, פּסוקים פֿון תּנך און מאַמרי חז"ל מיט אַ מאָראַל, ווי למשל: „ואהבת לרעך כמוך“, „טו ניט דעם צווייטן וואָס דיר איז ניט ליב“; „דער אמת קומט אַרויס ווי בוימל אויפֿן וואַסער“; „געבראָטענע טויבן פֿליִען ניט אין מויל אַרײַן“; „בן פּסיל, תּוגת אמו“; „החכם עיניו בראשו“; „איניש באיניש פּגע, טורא בטורא לא פּגע“. די דאָזיקע שורה־גריזלעך זײַנען געווען די פֿאָפּולערסטע. עס זײַנען אויך געווען שורה־גריזלעך אין וועלכע עס זײַנען געקומען צום אויסדרוק די באַשעפֿטיקונגען פֿון די עלטערן, ווי למשל: „דער טאַטע איז געפֿאָרן קיין לובלין קויפֿן סחורה“; „דער טאַטע איז געגאַנגען אויפֿן דאָרף“; „אַ שוסטער מאַכט שיך“; „אַ סטאָליער מאַכט מעבל“ אאַז"וו. דערנאָך פֿלעגט מען אַריבערגיין צו לערנען שרײַבן באַזונדער די אַליינהילכערס און די קלאַנגען וואָס ווערן געשריבן דורך צוויי אותיות, ווי זש און טש. דאָס פֿאָפּולערסטע וואָרט אויף וועלכן מען פֿלעגט זיך לערנען שרײַבן דעם טש איז געווען: שטשעלעשטשעס (טירלעך פֿון אַ באַקאויון). דערנאָך פֿלעגט מען איבערגיין צו לערנען אַ גריזל, וואָס איז אייגנטלעך געווען אַ נוסח פֿון אַ סוחריש בריוו: אַדער פֿון משפּחה־לעבן. דער שרײַבער האָט אַזאַ גריזל געגעבן צום תּלמיד און דער תּלמיד פֿלעגט עס נאָכקאָפּירן אין אַ העפֿט אויף אייניציקע ליניעס. דאָס גריזל פֿלעגט זיך אַנהייבן מיט אַ העברעישן טיטל: „לכבוד אבי היקר התורני החסיד המופלג כקש"ת [כּבוד קדוש שמו תּפֿאַרתו] נ"י [נרו יאיר]“ אַדער „לכבוד אמי היקרה המפֿורסמת, הצנועה נ"י.“ דער „לכבוד“ איז געשריבן געציקלט מיט געגרײַזלטע אותיות אייגנס באַהאַפֿטן מיטן אַנדערן. דערנאָך איז געגאַנגען דער נוסח אַזוי: „ראשית באתי להודיעכם אחדש"ה [אחר דרישת שלומו הטוב] שהנני בעזרת הש"י [השם יתברך] בקו החיים והבריאות, כּזאת לשמע מפּם בשורות טובות ישועות ונחמות עד עולם אמן ואמן סלה ועד. והשנית קום איך דיר שרײַבן...“ דאָ פֿלעגט שוין אַוועק־גיין דער בריוו אין ייִדיש. חתמענען פֿלעגט מען זיך אַזוי: „ממני בנך אוהבך, מורקירך תּלמידך להועיל, פֿלוני בן פֿלוני“. פֿאַר מיידלעך איז דער נוסח פֿון גריזל געווען אין גאַנצן אין ייִדיש, ווי למשל: „צו מײַן ליבן פֿאָטער זאָל לעבן און

געזונט זײַן. ערשטנס קום איך דיר צו מעלדן פֿון מײַן ליבן געזונט, גיב גאָט דאָס נעמלעכע פֿון דיר צו הערן ביז אייביק. אָמן סלה. און צווייטנס ...״ אאַז״ו. אונטערשרײַבן פֿלעגט מען זיך: „פֿון מיר דײַן טאָכטער פֿלונית בת פֿלונית״. אויך דער נאָמען פֿון תּלמיד פֿלעגט געחתמעט ווערן מיט געציקלטער שריפֿט לויטן נוסח פֿון לכבוד. יעדער וואָרט פֿון גריזל איז געשריבן געוואָרן מיט קטלעכדיקע אותיות, יעדער אות באַזונדער. עס האָט זיך געפֿונען שרײַבן קאַליגראַפֿיש. בכלל האָט מען בײַם שרײַבן זייער שטאַרק מקפּיד געווען אויף דער שיינער האַנטשריפֿט.

א ייִנגל מיט אַ שיינער קאַליגראַפֿיע, אַדער פּאַטשעריק, האָט זיך געפֿונען אַ כּתּבֿא־רבֿא. די ייִנגלעך פֿלעגן זיך אויך לערנען שרײַבן דרוק־אותיות, וואָס האָט זיך געפֿונען שרײַבן געפּתי׳הט. עס זײַנען געווען ספּעציעלע יום־טובֿ־גריזלעך, אין וועלכע עס האָט זיך דערציילט וועגן דעם באַטײַט פֿון געגעבענעם יום־טובֿ און מיט וועלכער געשעניש דער יום־טובֿ איז פֿאַרבונדן. באַזונדער אינטערעסאַנט איז געווען דאָס פֿורים־גריזל וואָס איז געשריבן געוואָרן אין גראַמען מיט רויטן טינט. פֿאַרענדיקן פֿלעגט זיך אַזאַ גריזל מיט אַ פֿאַלקסליד, למשל: „אין המן הרשעה צײַטן, זײַנען די זיידעס געקומען צו רײַטן, אויף די ווײַסע פֿערד, מיט די גרויע בערד״ אאַז״ו, אַדער „המן הרשע ליגט אין דר׳ערד, מרדכי הצדיק רײַט אויפֿן פֿערד״ וכדומה. אַנדערע פֿלעגן זיך פֿאַרענדיקן מיטן העברעיִשן לידל: „שושנת יעקבֿ״. די פֿורים־גריזלעך זײַנען אויך באַפֿוצט געוואָרן מיט געמעלן אויף די מאַרגינעסן.

נאָכן גריזל אי״ז געקומען אַן אַפֿאָר [9] (אַדער דיקטאַנדע). דער שרײַבער פֿלעגט דיקטירן די תּלמידים אַ גריזל און די תּלמידים פֿלעגן עס דאַרפֿן אויסלייגן קאַרעקט אין זייערע העפֿטן. די גרײַזן זײַנען פֿאַרריכט געוואָרן מיט אַ רויטער בלײַפֿעדער און אונטערגעצייכנט געוואָרן מיט אַ פּאַסיקל, ווי אַ שלשלת. אונטער יעדער דיקטאַנדע האָט דער שרײַבער געשטעלט ציפֿערן, אַדער מיינונגען. די מיינונגען זײַנען געווען פֿון אייגס ביז פֿינף, געשריבן אין ציפֿער. דער ציפֿער 5 איז געווען דער העכסטער צייכן.

דערנאָך פֿלעגט מען די תּלמידים פֿאַרגעבן אַליין אַנצושרײַבן אַ גריזל פֿון קאָפּ. עלטערע תּלמידים פֿון גמרא־חדר פֿלעגן אויך שרײַבן ריין לשון־קודשדיקע גריזלעך מיט מליצות. שרײַבן אַ גריזל פֿון קאָפּ האָט זיך געפֿונען: במחשבֿה וכוונתּ (שרײַבן פֿון געדאַנק). צום לעצט האָט מען געלערנט יעדן תּלמיד אַדער

---

[9] מײַנער אַ פֿרײַנד וואָס שטאַמט פֿון טשערניגאָווער גובערניע, אין רוסלאַנד, האָט מיר דערציילט, אַז בײַ זיי אין געגנט האָט מען נערופֿן מיטן נאָמען אויפֿיר יעדער טעקסט וואָס דער רבי פֿלעגט פֿאַרגעבן די קינדער וויַ אַ שאַבלאָן אויף נאָכצושרײַבן. אין מיזרח־אַליציע — וויַ מיר איז באַקאַנט — האָט אויפֿיר געהאָט דעם זעלבן טײַטש. אין וואָלין האָט מען געזאָגט אפֿאָר.

דער זעלביקער פֿרײַנד מײַנער האָט מיר אויך דערציילט, אַז זײַן רבי פֿלעגט שטעלן צייכנס אויף די אויפֿגעשריבענע אַרבעטן. די צייכנס זײַנען געווען פֿון 2 ביז 5: 2 האָט געהייסן שלעכט, 3 — נישקשה, 4 — גוט, 5 — זייער גוט. בײַ אונדז אין שטעטל האָט געשטעלט צייכנס נאָר דער שרײַבער, נישט דער רבי.

תלמידה שרײבן אַ רוסישן אַדרעס. עלטערע קינדער פֿון גמרא־חדר האָט מען אויך געלערנט לייענען און שרײבן רוסיש און פּויליש אויפֿן פֿאַרלאַנג פֿון די עלטערן.

סײ בײַם שרײבער, סײ בײ דער רביצין אין מיידל־חדר און סײ בײַם רבין אין איבערזעץ־חדר האָט מען אויך געלערנט די פֿיר יסודות פֿון חשבון: חיבור, חיסור, כּפֿל, חילוק און די כּפֿל־טאַבעלע. צו ערשט האָט מען געלערנט שרײבן ציפֿער פֿון איינס ביז צען. דערנאָך האָט מען געלערנט שרײבן צענדלינגער, הונ־דערטער און טויזנטער. גלײַכצײַטיק האָט מען געלערנט חשבונען אויפֿן קאָפּ פֿרײַער פֿון איינס ביז צען און דערנאָך ביז הונדערט און דערנאָך ביז טויזנט.

בײַם חשבונען אויפֿן קאָפּ פֿלעגט מען זיך אַרויסהעלפֿן מיט די פֿינגער. עס פֿלעגט זיך רופֿן ציילן אויף די פֿינגער. אויב אַ ינגל האָט זיך נישט געקענט באַכלעפּטשען (באַחשבונען) פֿלעגט מען זאָגן צו אים: „וואַרף אַראָפּ די שטיוול, וועסטו האָבן גענוג פֿינגער צו באַרעכענען". מען פֿלעגט אויך זאָגן צו אַזאַ תּלמיד: סקין טשאַבאַטע! וואָס ס׳הייסט אויף גויש: „וואַרף אַראָפּ די שטיוול". בײַם חשבונען אויפֿן קאָפּ פֿלעגט מען זיך אויך אַרויסהעלפֿן מיט שוועבעלעך. דערנאָך פֿלעגט מען אַריבער צו לערנען די פֿיר יסודות פֿון חשבון שריפֿטלעך. בײַם שרײבן ציפֿער און חשבונות פֿלעגט יעדער תּלמיד זיך באַנוצן מיט אַ דאָסקע (אַ טאָוועלע) און אַ גריפֿל פֿון גראַפֿיט. עלטערע תּלמידים פֿלעגן שרײבן חש־בונות אויף העפֿטן מיט קעסטעלעך.

די עלטערע תּלמידים פֿלעגן אויך האָבן ספּעציעלע קאַליגראַפֿיע־העפֿטן מיט קרומע ליניעס אויף וועלכע זיי פֿלעגן זיך לערנען שיין שרײבן אַ שורה־גריזל, אַדער אַ גריזל.

צוזאַמען מיטן חשבון־לימוד זײַנען אויך פֿאַרגעבן געווארן אַ גאַנצע רײ חשבון־חידות און טרעפֿענישן. אָט זײַנען עטלעכע בײַשפּילן פֿון חשבון־חידות וואָס זײַנען געווען פֿאָפּולער אין איבערזעץ־חדר. די אַלע חידות האָבן מסתּמא באַ־צווען צו שאַרפֿן די מוחות פֿון די קינדער:

1) צוויי פֿאַסטעכער האָבן זיך באַגעגנט, זאָגט איינער צום אַנדערן: גיב מיר איין שאָף פֿון דײַנע שעפֿעלעך, וועל איך האָבן גלײַך מיט דיר. זאָגט דער אַנדערער: גיב מיר איין שאָף פֿון דײַן סטאַדע, וועל איך האָבן צוויי מאָל אַזוי פֿיל ווי דו. וויפֿל שאָף האָט יעהאָט יעדער פֿאַסטעך?

2) צוויי שותּפֿים האָבן געהאַט אַ פֿעסעלע ווײַן פֿון אַכט קוואַרט, האָבן זיי זיך געוואָלט צעטיילן גלײַך אויף גלײַך. געהאַט האָבן זיי צוויי מאָסן: אַ פֿינפֿער קוואַרט און אַ דרײַער קוואַרט, ווי אַזוי האָבן זיי זיך צעטיילט?

3) אַ דאָרפֿסגייער האָט באַגעגנט אויף אַ לאָנקע אַ סטאַדע געגנדן, זאָגט ער צו זיי: גוט מאָרגן, הונדערט געגנדן! זאָגן צו אים די געגנדן: ווען מיר וואָלטן געווען צוויי מאָל אַזוי פֿיל ווי מיר זײַנען און נאָך אַ האַלב פֿון דעם וואָס מיר זײַנען און נאָך אַ פֿערט חלק פֿון אונדז און דו וועסט אונדז צוגעבן איינע, וואָלטן מיר צוזאַמען געווען הונ־דערט. וויפֿל געגנדן האָט דער דאָרפֿסגייער באַגעגנט?

עס זײַנען אויך געווען חשבון־חידות באַזירט אויף פסוקים. למשל:

מען שטעלט צונויף א שטעלעכל פֿון פֿיר ליניעס אַזוי, אַז צוויי קעגנ־איבערדיקע (פֿאַראַלעלע) זאָלן שנײַדן די אַנדערע צוויי און מען שטעלט אַרײַן אין יעדן באַקומענעם קעסטל א ציפֿער — פֿון איינס ביז נײַן — אויף אַזאַ אופֿן, אַז יעדע דרײַ ציפֿער זאָלן צונויפֿשטעלן 15 אין אַלע ריכטונגען: אין דער לענג, אין דער ברייט און באַלכסון.

א סימן פֿאַר דער באַשיידונג פֿון דער דאָזיקער רעטעניש איז דער באַטרעף פֿון די ראַשי תיבות פֿון אָט דעם פסוק: „חכם אחד וגם גדול הדור זה דבר טוב בעולם". דער ענטפֿער איז אַזאַ:

6	1	8
7	5	3
2	9	4

צו דער קאַטעגאָריע חשבון־חידות האָט אויך געהערט די פֿאָפולערע זוגות־שפּיל, וואָס באַזירט זיך אויך אויף א פסוק. די שפּיל איז באַשטאַנען אין דעם וואָס איין יינגל, דער טרעפֿער, פֿלעגט אַנשרײַבן אויף צוואַנציק קוויטעלעך, צו איין ציפֿער אויף א קוויטעלע — פֿון איינס ביז צוואַנציק; דערנאָך פֿלעגט ער אויסלייגן די קוויטעלעך אין פֿאָרן, אַדער זוגות, ווי מ׳האָט עס געוואָלט. יעדער קינד פֿון די אַנטייל־נעמערס אין שפּיל האָט געדאַרפֿט פֿאַרטראָכטן אין קאָפּ א פֿאָר פֿון די ציפֿער. דער טרעפֿער פֿלעגט דעמאָלט אויסלייגן די קוויטעלעך אין פֿיר רייען, איינע אונטער דער אַנדערער, און ווען די אַנטייל־נעמערס ווײַזן אים אָן אין וועלכע רייען די ציפֿער געפֿינען זיך, טרעפֿט ער די דאָזיקע פֿאַרטראָכטע ציפֿער און רופֿט זיי אָן. דאָס אויסלייגן די ציפֿער אין די רייען מיט א באַשטימטן סדר איז באַזירט אויפֿן פסוק:

ה ח כ מ ה
ת ח י י ב
ש כ ר ר ב
ל ת ש ל ם

די פֿאַרלעך ציפֿער וועלן אויסגעלייגט אין זעלבן סדר ווי עס זײַנען דאָ אויסגעשטעלט די וועלטער פֿון פסוק: יעדער וואָרט באַטײַט א רײַ, יעדער אות — א ציפֿער. די פֿאַרלעך וועלן צעלייגט אַזוי ווי עס זײַנען אויסגעשטעלט די אותיות וואָס חזרן זיך איבער אין דעם פסוק. למשל די הייען וואָס געפֿינען זיך ביידע אין דער ערשטער שורה אינעם וואָרט „החכמה", איין ה פֿון אַנהייב און איין ה צום סוף פֿון וואָרט, שטייען אַנטקעגן א באַשטימטן פֿאַרל אין די ציפֿער. דאָס דאָזיקע פֿאַרל דאַרף הייסט עס צעטיילט וועלן אַזוי, אַז איין ציפֿער זאָל זיך געפֿינען אין אַנהייב און די צווייטע אין סוף פֿון דער ערשטער שורה. א

צווייט פּאַרל וואָס שטייט אַנטקעגן דעם ח וועלט אויסגעשטעלט אַזוי, אַז איין ציפֿער גענפֿינט זיך אויפֿן צווייטן אָרט אין דער ערשטער שורה, און די צווייטע ציפֿער גענפֿינט זיך אויפֿן צווייטן אָרט אין דער צווייטער שורה. אויפֿן זעלבן אופֿן וועלן פֿונאַנדערגעליגט אַלע איבעריקע פּאַרלעך. וויסנדיק דעם סדר אין וועלכן די פּאַרלעך זיצנען סאָרטירט, איז לייכט צו טרעפֿן זייער נאָמען.

אַזעלכע חשבון־טרעפֿנישן באַזירט אויף פסוקים זיצנען געווען אין חדר אַ סך. אויסער די חשבון־חידות האָבן קורסירט אין חדר סתם חידוד־רעטענישן:

א פֿויער האָט געהאַט א הונט, א ציג און א הייפֿטל קרויט, האָט ער געדאַרפֿט אריבערפֿאָרן א טײַך, און אין זײַן שיפֿל האָט ער געקענט אַרײַנ־נעמען צו זיך בלויז איינע פֿון די דרײַ דערמאָנטע זאכן אויף איין מאָל. דעם הונט האָט ער נישט געקענט איבערלאָזן מיט דער ציג, ער זאָל זי נישט בײַסן, די ציג האָט ער נישט געקענט לאָזן מיטן הייפֿטל קרויט, זי זאָל עס נישט אויפֿעסן. ווי האָט זיך דער פֿויער אַן עצה געגעבן?

א דאַרפֿסגייער איז געגאַנגען אין וועג איז ער אַרײַנגעפֿאַלן אין א גרוב, איז ער געלאָפֿן אַהיים, געבראַכט א לייטער און אַרויסגעקראָכן. וואָס איז דאָ קשה?

נאָט האָט געוואָלט באַשאַפֿן די ערד פֿון נאָלע סאָמעט, האָט ער מורא געהאַט אז א גוי פֿון דאָרף וועט קומען מיט גרויסע בלאָטיקע שטיוואָליעס און אַרײַנפֿאָרן [אויסשמירן] דעם סאָמעט. וואָס איז דאָ קשה?

אַז מען קוקט אויף די הענט פֿון די פֿוהנים בײַם דוכנען איין מאָל וועלט מען בלינד אויף איין אויג, דאָס צווייטע מאָל וועלט מען בלינד אויף בייידע אויגן, דאָס דריטע מאָל שטאַרבט מען. וואָס איז דאָ קשה?

ווי אַזוי איז דער פֿוהן־גדול׳ס אַרײַנגעגאַנגען אין בית המיקדש אַרײַן תשעה־באָב אַראָפּצונעמען פֿון דאָרט דאָס פּרוכת? [די וויציקייט באַ־שטייט אין דעם וואָס דער פֿוהן־גדול׳ס האָט געמעגט אַרײַנגיין אין קדשי־קדשים נאָר איין מאָל אין יאָר — יום־כּיפּור, און תשעה באָב איז דאָך דער טאָג ווען דער בית המיקדש איז חרוב געוואָרן].

אַז דער ערשטער טאָג פּסח נעפֿאַלט אום ראָש־חודש, וואָס זאָגט מען דעמאָלט, האַלב הלל, צי גאַנץ הלל?

אמת מארץ תצמח. ואם תאמר: אמת מארץ תצמח למה לי? ויש לומר: לבן בן נחור, פּבשׂ בן שנה [דאָס טרעפֿענישׂ איז נעבויט אויף דעם נוטריקון פֿון די וועלטער אמת, לבן, פּבשׂ (אמת מאכט: אמת מארץ תצמח, לבן מאכט: לבן בן נחור, און פּבשׂ מאכט: פּבשׂ בן שנה)].

כל נכסי אשה לבעלה, וואָס זשע איז עס, וואָס לאה, בלהה, רחל און זלפּה האָבן פֿאַרמאָגט און יעקב נישט?

אין לעמבערג און אין לובלין איז עס דאָ און אין וואַרשע נישט, וואָס איז עס? [דער ענטפֿער אין בייידע רעטענישן איז: דער אות ל].

א צימער האָט פֿיר ווינקלען; אין יעדער ווינקל איז געזעסן א קאַץ; קעגן יעדער קאַץ זיצנען געזעסן דרײַ קעץ, אויף יעדער עק פֿון א קאַץ איז געזעסן א קאַץ. וויפֿל קעץ זיצנען געווען אין צימער?

וויפֿל עקן האָט א האַלבער שטעקן?

פֿון אויבן שמאָל און אונטן בריט, דורך און דורך א זיסיקייט. וואָס איז עס? [דער ענטפֿער איז א היטל צוקער].

אויפֿן דאַך שטייט א פֿריץ און רייכערט א ליולקע. וואָס איז עס? [א קוימען].

אָחוץ די דערמאָנטע חשבון־ און חידוד־רעטענישן זינגען אויך געווען פֿאָפולער אין איבערזעץ־חדר א שלל מיט שפּיל־ און שפּאָס־רעטענישן, וואָס איין קינד פֿלעגט פֿרעגן דעם צווייטן.

אויב דאָס קינד, וואָס מען פֿרעגט אים, וווייסט נישט דעם ענטפֿער, דאַרף עס געבן א יאָרש, וואָס באָשטייט אין דעם, וואָס דער פֿרעגער דרייט אים אַן אַן אויער און זינגט דערבײ צו מיט א ניגון פֿון טראָפּ: פּזר, שלשלת.

די דאָזיקע שפּיל־ און שפּאָס־רעטענישן זינגען זיי אויך אויף דעם ניגון פֿון: מיט די לימודים:

רבּ ושמואל, שמואל ורבי יוחנן, הלכה כמאן? אביי ורבא, הלכה כרבא חוץ...? [אין דער גמרא ווערט אָנגענעבן וועמענס מיינונג פֿון די דערמאָנטע עס ווערט אָננענומען אין באשטימטע הלכות, אזעלכע פֿראָגעס זינגען דעריבער געווען צו זען צי די תּלמידים געדענקען דאָס).

יאוש שלא מדעת הוי יאוש או לאו? היזק ראיה שמיה היזק או לאו?

פֿון וואַנען איז געדרונגען אז אחשוורושן שוויגער האָט געהייצט בײַ אחשוורושן אין אויוון? וויַיל עס שטייט אין דער מגילה: וחמתו — און זײַן שוויגער, בערה — האָט געברענט, בו — בײַ אים [וועדטערשפּיל].

ווי זאָגט מען אויף העברעיש אויף קוגל? — פּרה־מרה; פּרה — א קו, מרה — א גאָל.

פֿאַר וואָס הייסט א בעליק, בעליק? — וויַיל מען זאָגט צו אים: א, בע, דו ליגסט!

רבּ ענן הוי ביה רבּ אשי וקשיא ליה רישא, פּתח אדשא ולא קשיא. וואָס מיינט עס?

דער דאָזיקער רעטענישּ איז געבויט אויף א וועדטערשפּיל. רבּ ענן איז א נאָמען פֿון אַן אמורא, רבּ ענן מיינט אויך אין אַרמיש א סך רויך. רישא מיינט דער אַנהייב פֿון א מישנה, און רישא מיינט אויך א קאָפּ. קשיא מיינט עס איז שווער צו פֿאַרשטיין, עס מיינט אויך: עס טוט וויי. פֿון אויבן אויף מיינט דער רעטענישּ: רבּ ענן איז געווען צו גאָסט בײַ רבּ אַשין איז אים שווער געווען א רישא פֿון א מישנה, האָט ער געעפֿנט די טיר, איז מער ניט געווען שווער. דע־מאָלט האָט אָבער די איבערזעצונג קיין זינען נישט. די ריכטיקע איבערזעצונג דאַרף זײַן: „א סך רויך איז געווען בײַ רבּ אַשין אין הויז, האָט אים וויי געטאָן דער קאָפּ, האָט ער געעפֿנט די טיר און ס׳האָט אים מער נישט וויי געטאָן".

אויך די מינים רעטענישן פֿון באָרימטן פֿאָלקסלידל: „מיידעלע, דו שיינס, איך וועל דיך פֿרעגן א רעטענישּ א שיינס", אין די פֿאַרשיידנסטע נוסחאות פֿון דאָזיקן לידל, זינגען געווען פֿאָפולער אין איבערזעץ־חדר וויַ שפּיל־רעטענישן. מערניט די מיידלעך פֿון מיידל־חדר פֿלעגן זינגען די דאָזיקע רעטענישן אין דער פֿאָרעם פֿון א לידל מיטן אויבן דערמאָנטן אָנהייב.

אָרום צוויי א זייגער זינגען שוין געווען צוריק אין חדר אויך די, וואָס האָבן זיך געפֿֿערנט שרײַבן בײַם שרײַבער. אין די וויינטערדיקע נאָכמיטאָגן פֿלעגן די קינדער מיטנעמען מיט זיך וואָרעמעס: ברויט מיט פּאָוויזלע אָדער מיט שמאַלץ,

אַ שטיקל הערינג מיט ברויט אַדער ברויט מיט קנאָבל. רעכערע קינדער פֿלעגן אויך ברענגען נאָשערײַען: כאָלווא, קאָרמעלקעס, לֵיאָנדרינע צוקערקעס און מאַנדלעך. דעם וואָרעמעס פֿלעגן די קינדער עסן נאָכן אָפּלערנען חומש מיט רשי מיטן רבין. דעם חומש מיט רשי האָבן אַלע קינדער גערלערנט צוזאַמען. אַלע טאָג האָט מען גערלערנט אַ פּרשה חומש פֿון דער סדרה פֿון דער וואָך. דאָנערשטיק פֿלעגט מען האָבן פֿאַרענדיקט די סדרה. רשי האָט מען גערלערנט ביז שני. פֿון די סדרות מיט אַ סך רשי, ווי משפטים למשל, האָט מען גערלערנט נאָר עטלעכע פּסוקים. די רשי פֿלעגט מען טײַטשן אויף ייִדיש מיט אויסרעדענישן.

אָט איז אַ בײַשפּיל: וישבֿ יעקבֿ — מאָכט רשי: בקש יעקבֿ לישבֿ בשלוה — יעקבֿ האָט געוואָלט האָבן מנוחה נאָך זײַנע צרות, וואָס ער האָט גערלעבט פֿון לבֿנען און עשׂו. קפֿץ עליו רוגזו של יוסף — איז אויף אים ארויפֿגעשפּרונגען דער צאָרן פֿון יוסֿפֿן, וואָס גאָט האָט אים געשטראָפֿט דערפֿאַר, וואָס ער האָט גערעדט שלעכטס אויף זײַנע ברידער, אַז זיי זײַנען מזלזל אין די בני השׁפֿחות און עסן אבֿר מן החי. (רוגזו ווערט דאָ געטײַטשט „דער צאָרן פֿון גאָט אויף יוסֿפֿן צוליב זײַן רעדן רכילות אויף די ברידער".) נאָכן לערנען פֿלעגן די קינדער דאָוונען מינחה.

אין די זומערדיקע טעג פֿלעגן די קינדער גיין אַהיים עסן וואָרעמעס נאָכן אָפּלערנען דעם חומש מיט רשי. דער וואָרעמעס איז באַשטאַנען פֿון אַ וואָרעמען מילכיקן געקאָכטס: לאָקשן מיט בעבלעך, אַדער לאָקשן מיט אַרבעס, טייגלעך מיט קאָרטאָפֿליעס, אַדער יונגע קאָרטאָפֿליעס מיט פּוטער.

נאָך וואָרעמעס פֿלעגן די קינדער צוריקקומען אין חדר לערנען פּסוק, אַדער ווי מען האָט עס אויך גערופֿן ספֿאָרבע. געלערנט האָט מען נביאים ראשונים. אין משך פֿון דרײַ יאָר לערנען אין איבערזעץ־חדר פֿלעגט מען דורכמאַכן כּמעט גאַנץ נביאים ראשונים, אַנהייבנדיק מיט יהושע און ענדיקנדיק מיט מלכים.

אַז דער רבי איז געווען אויפֿגעלייגט פֿלעגט ער אויך פֿון צײַט צו צײַט דערציילן אַ מעשׂה. די מעשׂיות זײַנען געווען וועגן העלדן פֿון דער ייִדישער געשיכטע ווי דער רמבם, רבנו גרשום, רשי, רבי אַמנון חסיד, מהרם פֿון ראָטנבורג, גור־אַריה, וועגן פֿאַסירונגען פֿון כּמעלניצקיס צײַטן; וועגן למד־וואָוניקעס וואָס ראָטעווען ייִדן פֿון גזרות און וועגן חסידישע רבײַם. פֿאַרן גיין אַהיים, זיבן אַ זייגער אין אָוונט, פֿלעגן די קינדער דאָוונען מעריב.

ווינטער פֿאַר נאָכט נאָך וואָרעמעס, וועלן דער רבי פֿלעגט אָוועקגיין דאָוונען אין בית־מדרש מינחה־מעריב פֿלעגן די קינדער זיך אַליין דערציילן מעשׂיות אייגער דעם אַנדערן. דאָס זײַנען פֿאַקטיש געווען נוסחאות פֿון די פֿאַרשיידנסטע פֿאַלקס־מעשׂיות אויף אַלערלײַ טעמעס: וועגן לצים, עולם־התּוהו־ניקעס, גילגולים און דיבוקים, מתים וואָס קומען בײַ נאָכט אין שול אַרײַן, אַדער קומען צו חלום צו זייערע קרובֿים, משומדים און משומדתטעס, פּריצים, וואָס פֿאַרנאַרן צו זיך ייִדישע קינדער און שמדן זיי אַפֿ מיט געוואָלט; אוצרות וואָס באַוויזן זיך ווי פֿײַערלעך און קלויסטערס וואָס ווערן אײַנגעזונקען אין דער ערד אאז״ו.

אין די קליינע ווינטערדיקע טעג פֿלעגט מען איבערלאָזן דאָס לערנען רשי אויף בײַ נאַכט. דעמאָלט, בײַם לערנען רשי אַדער פּסוק, האָבן זיך נאָך אַלץ גע־באָמבלט אין די קעפּ פֿון די חדר־ייִנגלעך שטיקלעך פֿון די פֿאַנטאַסטישע מעשׂיות.

גייִענדיק אַהיים ווינטער בײַ נאַכט פֿון חדר פֿלעגן די קינדער זינגען פֿאַר־שיידענע פֿאָלקסלידער און שטיקלעך תּפֿילות. אויפֿן וועג פֿלעגן מיר זיך באַגעגע־נען מיט די ייִנגלעך פֿון אַנדערע איבערזעץ־חדרים מיט לײַכטנדיקע לאָמטער־נעס און ספֿרים אונטערן אָרעם. די פֿאַרשיידענע גרופּעס פֿלעגן זיך אויסמישן אין אייִנעם אין אייִן גרויסן קינדערשן געזעמל.

פֿרײַטיק אין דער פֿרי פֿלעגט מען גלײַך נאָכן דאָוונען לערנען טײַטשווער־טער. דאָס איז באַשטאָנען אין דעם וואָס דער רבי פֿלעגט אויספֿרעגן די קינדער דעם טײַטש פֿון ספּעציעל שוועריקע ווערטער פֿון דער וואָך־סדרה. אויב די קינדער האָבן נישט געוווּסט, פֿלעגט דער רבי זיי נאָך אַ מאָל פֿאַרטײַטשן.

דערנאָך פֿלעגט מען לערנען די קינדער מעפֿיר סדרה זײַן די ערשטע פּרשה פֿון דער וואָך־סדרה, שנים מקרא ואחד תרגום. די ייִנגערע קינדער פֿון ערשטן לערניאָר פֿלעגן לערנען כּיתות־וויז דעם טראָפּ. אין אַנהייב פֿלעגט מען לערנען דורך אויסזינגען די נעמען פֿון די פּיסקי טעמים, דערנאָך פֿלעגט מען איבערגיין צו מעפֿיר סדרה זײַן, אויסזינגענדיק דעם טראָפּ פֿון געלערנטן טעקסט צוזאַמען מיט די ווערטער. ווי למשל: מנח רבֿיעי — ויקהל משה וכו׳, מנח זרקא, מנח סגול — ששת ימים תעשה מלאכה.

נאָכן אָפּלערנען טראָפּ פֿלעגט מען זיך שטעלן דאָוונען דאָס שבתדיקע דא־וונען, אַנהייבן מיט קבלת־שבת און פֿאַרענדיקן מיט די תּפֿילות פֿון מוצאי־שבת מיט די זמירות „ויתן לך״ אַרײַנגערעכנט. יעדן פֿרײַטיק האָט מען געדאָוונט אַן אַנדער טייל פֿון שבתדיקן דאָוונען, דערנאָך פֿלעגט מען אַנהייבן נאָך אַ מאָל פֿון קבלת־שבת. דער רבי פֿלעגט אַכטונג געבן אַז די קינדער זאָלן געפֿינען יעדער תּפֿילה פֿון סידורל אויפֿן געהעריקן דף. פֿרײַטיק האָט מען געלערנט אין אי־בערזעץ־חדר נאָר ביז צוועלף בײַ טאָג.

שבת נאָכן עסן פֿלעגן די קינדער זיך גיין פֿאַרהערן דעם שיעור פֿון דער וואָך צו חשובֿע בעלי־בתים פֿון שטאָט, וווּ מען פֿלעגט זיי מכבד זײַן מיט שבת־אויבס, אייער־קיכלעך, אַדער מאַנקיכלעך, קוגל, אַן עפּל אַדער אַ באַרנע.

נאָך שבת פֿלעגט דער רבי אָפּנעמען אַ גרוס פֿון די בעלי־בתים ווי אַזוי די קינדער האָבן געזאָגט דעם שיעור.

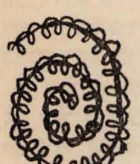
נאָכן שבתדיקן שלאָף פֿלעגן די קינדער קומען אין חדר אַרײַן, ווינטערצײַט צו זאָגן ברכי נפשי, און זומער צו לערנען פּרקי אָבות, יעדער שבת אַן אַנדער פּרק. מען פֿלעגט עס רופֿן לערנען פּרק.

יום־טובֿים אין חדר

יום־טובֿים און תּעניתים איז מען אין חדר אַרײַן נישט געגאַנגען. אַלע ערבֿ־יום־טובֿ, חול־המועד, חנוכּה, חמשה־עשר בשבֿט, און שושן־פּורים האָט מען געלערנט נאָר האַלבע טעג — ביז צוועלף.

חול־המועד איז געווען די צײַט ווען קינדער פֿלעגן בײַטן חדרים פֿון דרדקי־אין איבערזעץ־חדר און פֿון דאָרט אין גמרא־חדר. חול־המועד־סוכות האָט מען געלערנט אין איבערזעץ־חדר קהלת. ערבֿ־חנוכה פֿלעגט דער רבי דערציילן די מעשׂה פֿון חנוכה. חנוכה־צײַט פֿלעגן די קינדער שפּילן אין דריידל און אין קוויט־לעך. די דריידלעך פֿלעגן מיר אַליין אויסגיסן פֿון בלײַ אין הילצערנע פֿורעמס.

אין דריידל איז אין איבערזעץ־חדר געשפּילט געווָארן אַנדערש ווי אין דרדקי־חדר. אויף דער גאַנצער גרייס פֿון אַ זײַטל פּאַפּיר פֿלעגט מען אַנ־צייכענען אַ געשריבענעם פּ פֿאַרדרייט אויף אינעווייניק, אַזוי, אַז עס זאָלן זיך באַקומען עטלעכע פּייַען, אייַנער אין דעם אַנדערן. דעם דאָזיקן געדרייטן פּ פֿלעגט מען אַרומשרײַבן מיט אַ געקייטלטער ליניע פֿון רינגעלעך, ווי עס ווײַזט די צייכענונג. דערנאָך פֿלעגט אייַנער פֿון די מיטשפּילערס אַ דרײַ טאָן דאָס דריידל. אויב דאָס דריידל איז געפֿאַלן אויף „ג" פֿלעגט ער אָפּציילן אויף זײַן חשבון דרײַ רינגעלעך, אויב אויף „ה" — פֿינף רינגעלעך, אויב אויף „נ" — פֿופֿציק, אויב אויף „ש" — 30 (געוויינטלעך „במספּר קטן"). דאָס דריידל פֿלעגט איבערגיין פֿון אײַן שפּי־לער צום צוויייטן לויט דער רײַ פֿון רעכטס צו לינקס. די שפּיל פֿלעגט געדויערן אַזוי לאַנג, ביז אַלע רינגעלעך זײַנען געווען אויסגע־שפּילט. ווער עס האָט פֿאַרמאַגט די גרעסטע צאָל, איז געווען דער געווינער. מען פֿלעגט אַ מאָל אויך שפּילן אַזוי לאַנג, ביז אייַנער פֿון די שפּילערס פֿלעגט אַנקלײַבן אויף זײַן חשבון די גאַנצע צאָל רינגעלעך וואָס זײַנען געווען אַרום־געשריבן אַרום דעם פּ.

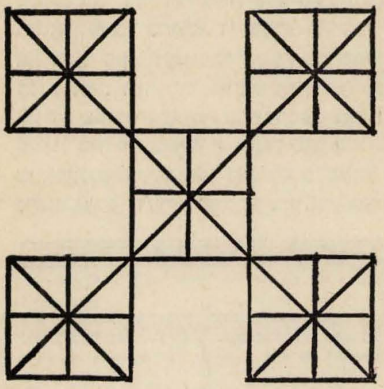

די קוויטלעך זײַנען געווען אַזעלכע קאָרטן, וואָס מיר אַליין פֿלעגן מאַכן פֿון קאָרטאָן־פּאַפּיר. אַ טעשל קוויטלעך איז באַשטאַנען פֿון 24 קאָרטן. יעדער קאָרט האָט געהאַט איר צייכענונג און ציפֿער: אַ ביימעלע האָט באַטײַט גרין אַדער שוואַרץ; אַ הארץ האָט באַטײַט רויט אַדער הארץ; אַ פּאַראַלעלאָגראַם האָט באַטײַט לעפֿעך אַדער שעל; אַ שטעלעכל פֿון צוויי זײַד שנײַדנדיקע ליניעס האָט באַטײַט צלם אַדער אייכל. צוזאַמען האָט מען עס גערופֿן שרגא, וואָס איז די ראַשי־תיבֿות פֿון שעל, רויט, גרין, אייכל.

דער ציפֿער 9 האָט געמיינט אַ נײַנטל, אַ 2 האָט באַצייכנט אַן אונטער אַדער אַ ינגל; 3 האָט באַצייכנט אַן אייבער אַדער אַ מיידל; 4 האָט געמיינט אַ מלך; 10 אַ מלכה אַדער צענטל; 11 אַ טויז.

שפּילן פֿלעגט מען אָפֿט, אין און צוואַנציק אַדער באַנק, זעקס און זעכציק און קיקס. קיקס ווערט געשפּילט ווי אַ זעקס און זעכציק, נאָר דער געווינט גייט דאָ אין געווינען פּאַסיקלעך. מען צייכנט אַן אויף אַ שטיקל פּאַפּיר אַ האָריזאָנטאַלע ליניע און מען שנײַדט זי איבער מיט זעקס ווערטיקאַלע ליניעס. יעדער שפּילער האָט פֿאָר זיך אָזא צייכענונג. אויב אייַנער האָט צוואַנציק ווי אַ רופֿעכץ (וועז ער קריגט אַ מלך מיט אַ מלכה פֿון אײַן קאָליר), אַדער אין די קאָרטן, מעקט ער אָפּ אַ פּאַסיקל פֿון אײַן זײַט פֿון דער האָריזאָנטאַלער ליניע, עס רופֿט זיך: ער

האָט געווונען אַ האַלבס. אויב אַ שפּילער האָט פֿערציק אין די קאָרטן, אַדער וועט ער קריגט דעם מלך מיט דער מלכה טרינקף (טריומף, יום־טובֿ, קאָזיר) מעקט ער אָפּ אַ גאַנצע וועריטיקאַל ליניע פֿון ביידע זײַטן פֿון דער האָריזאָנטאַלער. דאָס רופֿט זיך: ער האָט געווונען אַ גאַנצס. אַ שטיק צײַט פֿאָר און נאָך חנוכה איז די שפּיל אין קוויטלעך געווען אין גאַנג אין חדר. שפּילן פֿלעגט מען געוויינטלעך אין קנעפּלעך. חנוכה אַליין האָט מען אויך געשפּילט אין געלט.

ציג און וואָלף איז געשפּילט געווארן אַזוי: אויף אַ שטיקל פּאַפּיר אַדער אויפֿן טיש פֿלעגט מען מיט קרײַד אָנצייכענען אַ קוואַדראָט. בײַ יעדער פֿון די שפּיצן פֿון דעם קוואַדראָט פֿלעגט מען אָנצייכענען נאָך אַ קוואַדראָט. יעדער פֿון די קוואַדראָטן איז דורכגעשניטן גע־ווארן מיט צוויי דיאַגאָנאַלן און צוויי מיטליניעס — איינע אַ האָ־ריזאָנטאַלע און איינע אַ וועריטיקאַ־לע. אַלע ליניעס האָבן זיך גע־שניטן אין איין פונקט, אין צענטער פֿון יעדן קוואַדראָט.
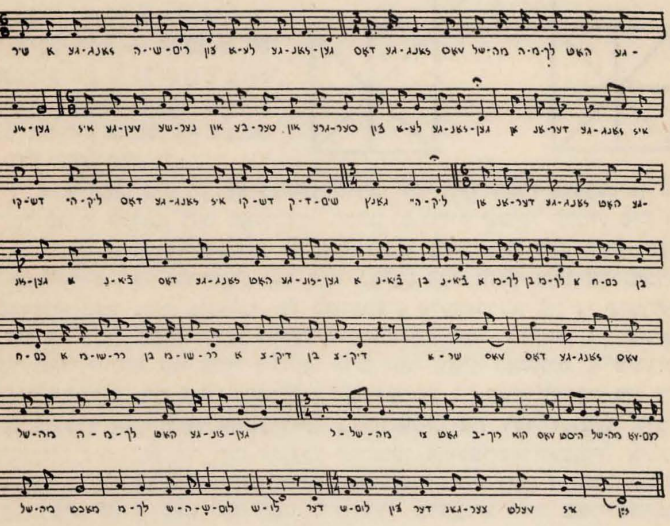
די ציגן האָבן מיט זיך פֿאַרגעשטעלט זיבן שטיקלעך האַלץ אָפּגעשניטן פֿון אַ ריטל פֿון אַ בעזעם. דער וואָלף איז געווען אַ גרויס שטיקל קרײַד. מיט די זיבן ציגלעך האָט דער שפּיל זיך באַמיט צו פֿאַרשטעלן דעם וואָלף דעם וועג. פֿאַרקערט, דער צווייטער וואָס האָט געהאַט דעם וואָלף האָט זיך באַמיט צו פֿאַרצוקן וואָס מער ציגלעך. די באַוועגונגס־פֿלעצער סײַ פֿון די ציגלעך און סײַ פֿון דעם וואָלף זײַנען געווען די אָפּשניטן וואָס געפֿינען זיך צווישן יעדער באַרירפֿונקט פֿון צווייַ ליניעס. אויב דער וואָלף באַגאַנגט אַ ציגלע, וואָס שטייט לעבן אים אויפֿן נאָענטסטן באַרירפֿונקט פֿון צווייַ ליניעס, און קיין צווייט ציגלע אויף דעם וויטערדיקן באַרירפֿונקט אין דער זעלבער ליניע געפֿינט זיך ניט, קען ער דאָס ציגלע פֿאַרצוקן אַריבערשפּרינגענדיק איבער דעם, זיך שטעלנדיק אויף דעם פֿרײַען באַרירפֿונקט אין דער זעלבער ליניע. יעדער ליניע פֿון אַ קוואַדראָט האָט לויט דער צייכענונג דרײַ באַרירפֿונקטן. דער וואָס האָט געשפּילט מיט די ציגלעך פֿלעגט זיך דעריבער באַמיען אויס־צושטעלן זײַנע ציגלעך אַזוי, אַז דער וואָלף זאָל ניט האָבן וווּ אַריבערצו־שפּרינגען און אים פֿאַרשטעלן דעם וועג, ער זאָל זיך ניט קענען מער באַוועגן.

חמשה־עשר בשבט האָבן די קינדער מיטגעבראַכט אין חדר אַרײַן חמשה־עשר־פּירות: באַקסער, טייטלען, פֿיגן, ראָזשינקעס און מאַנדלען. דער רבי פֿלעגט דערקלערן דעם באַטײַט פֿון חמשה־עשר ווי ראָש־השנה לאילנות און רעדן וועגן ארץ־ישׂראל. דערנאָך פֿלעגן די קינדער גיין אַהיים.

פֿאַר פּורים האָט מען אין חדר געלערנט מגלת־אסתר און דער רבי פֿלעגט דערציילן די מעשׂיות פֿון תרגום שני.

פֿאַר פּסח איז דער שיעור פֿון דער וואָך געווען די ערשטע מישנה פֿון ערבֿי פּסחים מיט א שטיקעלע גמרא. שבת הגדול פֿלעגט מען זאָגן אין חדר אַנשטאָט ברכי נפשי די הגדה ביז רבן גמליאל היה אומר.

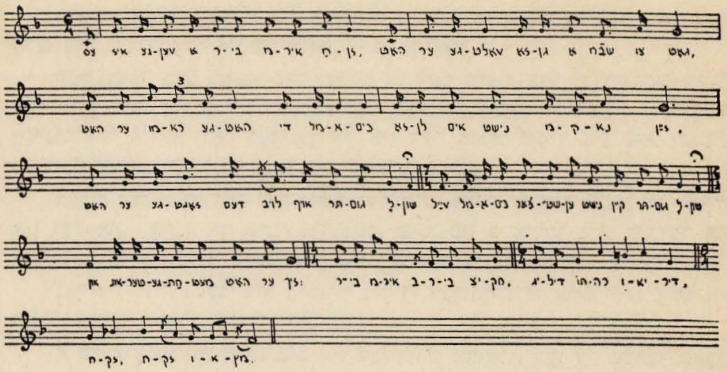
חול־המועד־פּסח האָט מען געלערנט אין חדר שיר השירים. פֿאַר לג בעומר פֿלעגט דער רבי דערציילן אַלע מעשׂיות וועגן רבי עקיבֿאן, בר פּוכבֿאן, וואָס איז געווארן א בר פּוזיבֿא, די ראָלע פֿון רבי עקיבֿאס תלמידים אין דעם אויפֿשטאַנד און זייער סוף, וועגן רבי שמעון בר יוחאי און זײַן יאָרצײַט, וואָס פֿאַלט אויס אין לג בעומר. דער רבי פֿלעגט אויך דערקלערן בײַ דער געלעגנהייט דעם באַטײַט פֿון די ספֿירה־טעג ווי טרויערטעג נאָך רבי עקיבֿאס תלמידים. לג בעומר אַליין פֿלעגן מיר זיך שפּילן א גאַנצן טאָג מיט די פֿײַל־און־בויגנס, וואָס מיר האָבן אַליין צוזאַמענגעשטעלט, און געפֿירט מלחמות מיט די אַנדערע חדרים. בײַ אונדז איז נישט געווען דער מינהג צו גיין אין וואַלד לג בעומר.

דער ניגון מיט וועלכן מען האָט געלערנט שיר השירים אין חדר

פֿאַר שבֿועות האָט מען אין חדר געלערנט רות און אַקדמות,[7] דער רבי פֿלעגט אויך דערציילן מעשׂיות פֿון מדרש וועגן מתן־תורה, וועגן דוד המלכֿ פּטירה, וואָס פֿאַלט אויס אום שבֿועות, און וועגן דוד המלכֿ קבֿר.

[7] דער ניגון פֿון אַקדמות איז באַקאַנט ווי נוסח שטובנטראָף. דאָס וואָרט שטובן איז דאָ, ווי עס איז אַנגענומען, אַן איבערזעצונג פֿון וואָרט חדר. בײַ אונדז אין טישעוויץ, לובלינער

דער ניגון פֿון אַקדמות אין חדר

ערב־שבֿועות פֿלעגן מיר גיין צום טײַך אַנרײַסן שאָוועדן (לעפֿעכעס, אָיר), זיי אַרויפֿלייגן אויף די אַקסלען אין בינטלעך און טראָגן ווי ביקסן. דערנאָך פֿלעגן מיר זיך אויסשטעלן מיט די דאָשקעס פֿון די היטלען פֿאַרדרייט אויף הינטן און מאַרשירן ווי סאָלדאַטן אין אַ ריי, זינגענדיק אין גאַנג פֿאַרשיידענע פֿאָלקסלידער אָן חסידישע ניגונים.

וואָיוואָדשאַפֿט, האָט זיך אויפֿגעהיט דער דאָזיקער ניגון בלויז אויף לערנען אַקדמות. לויטן זעלביקן ניגון, אַ ביסל וואַריִרט, האָט מען אויך געלייענט די תּורה אין די ימים נוראים.

דער מוזיקאָלאָג און רעדאַקטאָר פֿון קענעדער אָדלער, ישׂראל ראָבינאָוויטש, מאַכט מיך אויפֿמערקזאַם אויף אַ השערה וואָס אַבֿרהם צבֿי אידלסאָן אַנטוויקלט אין זײַן בוך תולדות הנגינה העברית (תל־אָבֿיב — בערלין, קאַפּיטל „נוסח איוב", זז׳ 210—213), אַ השערה וואָס זעט מיר אויס צו זײַן אַ טעות. אידלסאָן האָלט, אַז דער ניגון פֿון קריאת התּורה אין די ימים נוראים בײַ די אַשכנזים — דאָס וואָס ער רופֿט „איוב־נוסח" — איז איבערגענומען געוואָרן פֿון די ספֿרדישע יידן דורך דער פֿאַרמיטלונג פֿון די באַלקאַנישע קהילות. דאָס ברענגט אים צו אַ צווייטער השערה, אַז דער ניגון מיט וועלכן אַשכנזים לייענען די תּורה אין די ימים נוראים איז לכתּחילה געמיינט געווען אויף יום־כּיפּור, נאָר שפּעטערדיקע דורות האָבן אים אַריבערגעטראָגן אויף דער ראָש־השנהדיקער קריאה אויך. בכל אופֿן איז פֿאַר אים קלאָר, אַז דאָס איז בײַ די אַשכנזישע יידן אַ צופֿעליקייט און ניט קיין פֿאַרשפּרייטער אײַנפֿיר. בײַ אים קומט אויס, אַז דער מהרי״ל, אויף וועלכן ער שטיצט זיך, איז געווען קעגן דעם ניגון פֿון קריאת התּורה אין די ימים נוראים, וואָס איז, לויט אידלסאָנען, געווען אַ נעס. אמת, דער מהרי״ל ז״ל זאָגט בפֿירוש: „והיה מגמ הקריאה וכו׳ כלמידת הנערים שקורין שטובר־טראָפּ". האָלט אידלסאָן, אַז דאָס מיינט מען דעם געווינטלעכן טראָפּ פֿון מעבֿיר סדרה זײַן וואָס מען האָט געלערנט די קינדער אין חדר. אויב ער געפֿינט אין אַן אַלטן כּתבֿ יד בײַם מהרי״ל ז״ל אַ צוגאָב: „ולא כניגון שאר הימים", וואָס דאָס לייקנט אַפּ זײַן פֿרײַערדיקע מיינונג, פֿאַלט אים אײַן, אַז עמעצער, אַ שפּעטערדיקער איבערשרײַבער, האָט צוגעשטעלט דעם זאַץ. ניט קיין צו זיכערע השערה.

פֿון דעם וואָס זאָגט דער מהרי״ל ז״ל זעט מען בלויז, אַז ער איז אפֿשר געווען קעגן דעם מען זאָל לייענען יום כּיפּור די קריאה מיט אַ וויינענדיקן טאָן, „בניגון נמוך כמתאונן".

מיט די שאָווערן פֿלעגן מיר אויספּוצן די פּאָדלאָגעס פֿון די הײַזער אין דער היים, אויסלייגנדיק זיי אין מגן־דוד און קוואָדראַטן.

פֿאַר תשעה באָב פֿלעגן מיר לערנען ווי דעם שיעור אַלע אַגדות וואָס זײַנען פֿאַרבונדן מיטן חורבן ווי: „אקמצא ובר קמצא", „אשקא דריספק", „אתרנגולא ותרנגולתא" א״אַנד וואָס געפֿינען זיך אין דער גמרא גיטין, אין פֿרק הנזקין. אַנשטאָט נביאים ראשונים האָבן מיר געלערנט איכה.

תשעה באָב אַליין האָט מען נישט געלערנט, און די קינדער פֿלעגן זיך שפּילן אין גאָס און וואָרפֿן זיך מיט באָדאָקעס, שיסן פֿון ביקסלעך מיט פּולווער און קאָרעקעס. די ביקסלעך פֿלעגן מיר אַליין אויסשניצן פֿון האָלץ.

נאָך די קינות פֿלעגן מיר מיטגיין מיט די דערוואָקסענע אויפֿן בית־עולם און וואָרפֿן דאָרטן קנאַבל אויף די קבֿרים.

אַ ספּעציעלער חדר־יום־טובֿ איז געפֿיַרט געוואָרן, ווען די קינדער פֿלעגן אויפֿהערן לערנען בײַ נאָכט. אָנהייבן לערנען פֿלעגן מיר גלײַך נאָך סופֿות און אויפֿהערן דאָנערשטיק פּרשת תרומה, און אין אַן עיבור־יאָר דאָנערשטיק פּרשת ויקהל־פּקודי.

אַ גאַנצן ווינטער פֿלעגן די קינדער אָפּשפּאָרן פֿון די גראָשנס, וואָס די מאַמעס פֿלעגן זיי מיטגעבן אין חדר אַרײַן צו קויפֿן נאָשערײַען און די אָפּשפּאָרונגען זײַנען געזאַמלט געוואָרן אין אַ שותפֿותדיקער קאַסע, און דעם לעצטן דאָ־

אָבער די עצם קריאה הייסט ער לייענען בפֿירוש אַנדערש ווי אַ גאַנץ יאָר. אידלסאָגס טעות באַשטייט אין דעם וואָס ער טײַטשט שלעכט דעם אויסדרוק שטובנטראָפּ. דער טײַטש פֿון דעם איז קלאָר, ניט ווי מען לייענט די געוויינטלעכע קריאה, נאָר ווי מען לערנט אין חדר מיט קינדער.

דאָס אייגענע איז חל אויך אויף קריאת הנביאים. דער טראָפּ פֿון דער געוויינטלעכער קריאה איז אַנדערש פֿון דעם, ווי מען לערנט מיט די קינדער אַ גאַנץ יאָר תנך, און דער טראָפּ פֿון לערנען הייסט שטובנטראָפּ.

אידלסאָן מאַכט אויך אַ טעות וועגן דער ניט־פֿאַרשפּרייטקייט פֿון דאָזיקן נוסח בײַ אַשכנזים. מיטן זעלביקן ניגון פֿון קריאת התורה זינגט מען אין די ימים נוראים לייענט מען אויך אין אַ סך אַשכנזישע קהילות די סדרה וזאת הברכה שימחת תורה בײַ נאָכט, וואָס האָט זיכער ניט צו טאָן מיט קלאָגן און ווייגען. מיטן זעלביקן ניגון, אַ ביסל וואָרײַרט, זאָגט מען אויך די הגדה של פּסח על פּי נוסח וואָלין. מיטן זעלביקן ניגון רופֿט מען אויף צו דער תורה ראָש השנה, יום כּיפּור און אַלע שלוש רגלים, און מען מאַכט דערנאָך דעם מי שברך, און לויטן זעלביקן טראָפּשליסל האָט מען אויך געלערנט אין חדר די פּאָרשיידענע טעקסטן פֿון תנך.

עס זעט נאָר אויס, אַז אין די צייטן פֿונעם מהרי״ל ז״ל (14טן יאָרהונדערט) האָט מען געלערנט אין חדר אַלע חומש־טעקסטן מיטן זעלביקן ניגון וואָס מיר האָבן הײַנט אויף קריאת התורה אין די ימים נוראים. וואָרעם ער גיט אַן שטובנטראָפּ ווי אַן אַלגעמיין באַקאַנטע זאַך, און ווי עס וואָלט מער ניט געווען ווי איין ניגון, אַז דער וואָס פֿאַלט צונויף מיטן ניגון פֿון אַקדמות בײַם לערנען אין חדר לויט ווי איך גיב אַן. אַלע וויסן, אַז דער דאָזיקער ניגון איז אַנדערש ווי דער ניגון פֿון דער קריאה שבּועות בײַם דאָוונענען. אמת, די ניגונים בײַם לערנען אין חדר די תנך־טעקסטן זינגען אין זעלביקן נוסח און טראָפּשליסל, אָבער דער ניגון גופֿא איז אַנדערש בײַ יעדן טעקסט. היוצא לנו מדבֿרינו, אַז גראָד בײַ די אַשכנזים איז דער דאָזיקער נוסח, אידלסאָגס „אוב־נוסח", מער פֿאַרשפּרייט ווי בײַ אַלע אַנדערע יידישע קיבוצים.

נערשטיק פֿון לערנען בײַ נאָכט איז פֿאַרגעקומען אַ סעודה אין חדר פֿאַרן רבין צוזאַמען מיט די תלמידים.

די סעודה פֿלעגט פֿאַר אונדז צוגרייטן דעם רבינס טאָכטער פֿייגע צירל, און איז באַשטאַנען פֿון קרעפּלעך, לאָקשן מיט יויך און געבראָטן עוף. אויך אַ קוואַטירל בראָנפֿן פֿאַרן רבינס וועגן פֿלעגן מיר צוגרייטן. נאָך דער סעודה פֿלעגן מיר זינגען שטיקלעך תּפֿילות און דער רבי פֿלעגט דערציילן אַ מעשׂה.

שפּילן אין איבערזעץ־חדר

שפּילן פֿלעגן מיר זיך יעדן טאָג אין חדר נאָכן פֿאַרענדיקן דאָס שרײַבן. אין די פֿרײַטיקס און ערבֿ־יום־טובֿס נאָך מיטאָג האָבן מיר זיך געשפּילט אויפֿן גאַס צווישן בית־מדרש און דער גרויסער שטעטלדיקער שול. ביידע בנינים זײַנען געשטאַנען עטלעכע טריט פֿון אונדזער חדר. שפּילן זײַנען געווען רויקע און באַווּעגלעכע.

אין די שפּילן זײַנען די לימודים זייער שטאַרק געקומען צום אויסדרוק. סײַ אין ייִנגל־חדר, סײַ אין מיידל־חדר זײַנען געווען אַ שלל מיט שפּילן, וואָס זײַנען איבערגעגאַנגען בירושה פֿון דור צו דור. די עלטערע קינדער פֿלעגן אויסלערנען די ייִנגערע. די שפּילן זײַנען געווען אײַנגעטיילט אין באַשטימטע סעריעס. איך וועל דאָ איבערגעבן די פֿאָפּולערסטע.

שפּילן אין ספֿרים

1. מאָכן אַ מיל: מען עפֿנט אויף אַ ספֿר אין מיטן און מען בייגט אײַן די בלעטלעך אײַנס אינעם אַנדערן, דערנאָך שטעלט מען אויף דאָס ספֿר און די בלעטלעך הייבן זיך אַן בלעטערן פֿון זיך אַליין, און לאָזן זיך פֿונאַנדער ווי פֿליגלען פֿון אַ ווינטמיל.

2. שפּיל אין אַשרס: עס נעמען אָנטייל צוויי ייִנגלעך. אײַנער נעמט די אַשרס וואָס געפֿינען זיך אין חומש־טעקסט אויף דער רעכטער זײַט, און דער אַנדערער נעמט דאָס וואָרט אַשר, וואָס געפֿינט זיך אין חומש־טעקסט אויף די בלעטלעך פֿון דער לינקער זײַט. ווער עס ציילט אָפּ מער אַשרס אויף זײַן זײַט, דער געווינט. דער פֿאַרשפּילער גיט אָפּ אַ יאָרשׁ: ער באָקומט פֿונעם געווינער אַ געוויסע צאָל פּעטשלעך אין פּלייצע. אַ געווינער וואָס נוצט אויס זײַן פּריוויליגירטע לאָגע און לאָזט זיך וויקלגיין אויפֿן חשבון פֿון זײַן מיטשפּילער, אַדער פֿאַלשעוועט בײַם שפּילן, ווערט אָנגערופֿן קרוטשיל אַדער שקרניק, און די קינדער ווײַכן פֿון אים. דאָס האָט געצוווּנגען יעדן איינעם צו שפּילן אמתדיק, אַן דריידלעך. אַן אַנדער שטראָף פֿאַרן פֿאַרשפּילטן פֿלעגט ווערן אָנגערופֿן אָנרײַבן אַ מאָרדע, וואָס האָט געהייסן, אַז דער געווינער שמירט אויס זײַן האָנטפֿלאָך מיט קרײַד און רײַבט אײַן מיט דער דאָזיקער האָנט דאָס פּנים פֿון פֿאַרשפּילער. אָנרײַבן אַ מאָרדע איז אָבער אויך באַנוצט געווארן אין מעטאַפֿאָרישן זינען און האָט געהייסן: אונטערשטעלן עמעצן אַ פּיסל, אָפּטאָן אַ שפּיצל, אַדער פֿאַרשאָפֿן אַ צווייטן אומאָנגענעמלעכקייטן. די שטראָף פֿאַרן פֿאַרשפּילער פֿלעגט זיך אויך אויסדריקן אין אַ באַשטימטער צאָל קלעפּ, וואָס דער געווינער האָט געהאָט

רעכט אים צו געבן. געווינטלעך איז די צאָל קלעפּ געווען צוואַנציק. אויך די דאָזיקע שטראָף האָט געקראָגן דעם נאָמען אַנרעבן אָ מאָרדע.

3. שפּיל אין פּיי, סמך: איין שפּילער נעמט די פּייען און דער אַנדערער די סמכן, וואָס געפֿינען זיך בײַם סוף פֿון יעדער קאָפּיטל חומש. ווער עס האָט מער פּייען אָדער סמכן אויף זײַן זײַט דער געווינט. דער פֿאַרשפּילער גיט אָפּ אָ יאָרש, ווי געזאָגט אויבן. די שפּיל גייט אויף עטלעכע סדרות.

שפּילן אין קנעפּלעך

1. שפּיל אין קאָפּ־שלאָק, אָדער קאָפּ־אָדלער: איין שפּילער דרייט מיט אָ מטבע אויף אָ קאָנט אָזוי ווי מען דרייט אָ דרײדל. זײַן מיטשפּילער רופֿט אויס קאָפּ אָדער שלאָק. אויב די מטבע פֿאַלט אויף דער זײַט אויף וועלכער דער צווייטער האָט אָנגערופֿן, געווינט ער, און אויב נישט פֿאַרשפּילט ער. דער פֿאַרשפּילער גיט דעמאָלט דעם געווינער אָ קנעפּל. די קינדער בײַטן זיך דערנאָך מיט די ראָלעס. (די זײַט פֿון דער מטבע אויף וועלכער עס געפֿינט זיך אויסגעדריקט בולט דער קאָפּ רופֿט זיך קאָפּ. די אַנדערע זײַט רופֿט זיך שלאָק אָדער אָדלער, אויב דאָרט איז אויסגעקריצט אַן אָדלער.)

2. שפּיל אין אום־גראָד: איין שפּילער נעמט אַרײַן אין זײַן פֿאַרמאַכטער האָנט עטלעכע קנעפּלעך. דער צווייטער טרעפֿט, צי דאָרט געפֿינט זיך אָ גראָדע צאָל קנעפּלעך אָדער אַן אומיקע צאָל. אויב ער טרעפֿט געווינט ער און דער פֿאַר־ שפּילער גיט אים אַוועק די צאָל קנעפּלעך, וואָס ער האָט געהאַלטן אין זײַן האָנט. אויב ער פֿאַרשפּילט, דאַרף ער געבן זײַן מיטשפּילער די זעלביקע צאָל קנעפּלעך. די קינדער בײַטן זיך דערנאָך מיט די ראָלעס.

וועג דאָס קינד וואָס האָלט די קנעפּלעך אין האָנט רופֿט אויס: „אום צי גראָד?" קנייטשט זײַן מיטשפּילער צוגויף די פּויסט פֿון דער דלאָניע אויף זײַן לינקער האָנט מיט די פֿינגער פֿון זײַן רעכטער האָנט. אויב די צאָל קנייטשן פֿאַלט אויס אַן אומיקע, זאָגט ער: אום, אויב די צאָל קנייטשן פֿאַלט אויס אָ גראָדע, זאָגט ער: גראָד.

חול־המועד פּלעגן די קינדער שפּילן אין אום־גראָד מיט ניס אַנשטאָט קנעפּלעך. אין ניס פּלעגט מען דעמאָלט אויך שפּילן אויף אָ ברעטל. מען שפּאַרט אַן אָ ברעטל משופּעדיק אין וואַנט. אויף אָ פֿונקט אויף דער ערד, וואָס געפֿינט זיך דרײַ פֿוס וויַט פֿון ברעטל, לייגט מען אַוועק אָ נוס. יעדער שפּילער לאָזט אַראָפּ־ קיקלען זײַנס אָ נוס פֿון ברעטל און וועמענס ניסל עס שלאָגט זיך אַן אינעם ניסל וואָס לייגט אויפֿן אויבן דערמאָנטן פֿונקט, דער גענוינט אַלע ניס וואָס זאָמלען זיך אַן אויף דער ערד. דער קאָן הייבט זיך דערנאָך אַן פֿון ס׳נעי.

הענטשפּילן

1. שפּיל אין שטראָפּבעטל: מען פּלעכט צונויף די פֿינגער פֿון די הענט אָזוי קונציק, אַז עס באַקומט זיך אָ בעטל אָן אָ געצעלט אין דער פֿאַרעם פֿון אָ קאָנוס. דערנאָך לייגט מען צו דאָס מויל צום געצעלט אָן מען זאָגט: „דאָס איז

דאָס גיהנום, דאָ שטראָפֿט מען די רשעים". דערנאָך לייגט מען צו דאָס מויל צום בעטל און מען זאָגט: „דאָס איז דאָס שטראָפֿבעטל, דאָ שמייסט מען די רשעים מיט געזאָלצענע ריטער".

2. שפּיל אין געפֿענגעניש: איין קינד שטעקט אַרײַן די פֿינגער פֿון איין האַנט אין דער צווייטער, דערבײַ לאָזט ער אויפֿגעשטעלט די פֿינגער פֿון איין האַנט. דער מיטשפּילער שטעקט דעמאָלט אַרײַן זײַנע פֿינגער פֿון איין האַנט צווישן די חלקים פֿון די אויפֿגעשטעלטע פֿינגער. דער ערשטער געפֿינט זיך דעמאָלט אין געפֿענגעניש בײַם צווייטן, ווײַל ער קען גאָרנישט טאָן מיט זײַנע הענט. דער צווייטער שפּילער גיט דערנאָך עטלעכע קלעפּ אין פּלייצע פֿונעם געפֿאַנגענעם. נאָך דעם בײַטן זיך די קינדער מיט די ראָלעס.

3. שפּיל אין ציילענש: איין קינד פֿאַטשט מיט איין האַנט אויף דער האַנט פֿון זײַן מיטשפּילער און זאָגט: „איינסע, צוויי". דער צווייטער גיט אים צוריק א פּעטשל און זאָגט „צווייענע". אַזוי גייט דאָס ציילענש ביז „פֿערצענע". די קינדער רייצן זיך: „ע, ע, פֿערצענע". די קינדער בײַטן זיך דערנאָך מיט די ראָלעס.

4. שפּיל אין פּעטשענעך: איין קינד שטרעקט אויס זײַנע הענט מיט די דלאָניעס אַרויף. דער צווייטער לייגט אויף זיי אַרויף זײַנע הענט מיט די דלאָניעס אַראָפּ. דער ערשטער באַמיט זיך א פּאָטש צו טאָן די הענט פֿון זײַן מיטשפּילער. דער צווייטער באַמיט זיך בײַ צײַטנס אַוועקצוכאַפּן די הענט. אויב דער ערשטער פֿאַרפֿעלט א פּאָטש צו טאָן אויף די פֿינגער פֿון זײַן מיטשפּילער בײַטן זיך די קינדער מיט די ראָלעס. די שפּיל אין פּעטשענעך וועלן אויך געשפּילט אויף אַזאָ אופֿן: איין קינד לייגט אַוועק זײַן קאָפּ מיטן פּנים אַראָפּ אויף די קני פֿון א צווייט קינד. זײַן רעכטע האַנט מיט דער דלאָניע אַרויף לייגט ער אַוועק אויף זײַן רוקן. איינער פֿון די מיטשפּילערס גיט אים א פּעטשל אויף זײַן אָפֿענער האַנט. דער געפּאָטשטער הייבט דעמאָלט אויף זײַן קאָפּ קוקט זיך אײַן אין די פּנימער פֿון זײַנע מיטשפּילערס און טרעפֿט ווער עס האָט אים א פּאָטש געטאָן. אויב ער טרעפֿט פֿאַרנעמט זײַן פּלאָץ דער, וואָס האָט אים א פּאָטש געטאָן. אויב ער טרעפֿט נישט לייגט ער זיך נאָך א מאָל און דער קאָן גייט אָן וויטער אַזוי לאַנג ביז ער טרעפֿט ריכטיק.

5. שפּיל אין שטריקלעך: מען בייגט אײַן א שטריקל אויף דער העלפֿט און מען טוט עס אָן אויף די פֿינגער פֿון דער לינקער האַנט, אַנהייבנדיק פֿון קליינעם פֿינגערל. בײַם איבערלייגן דאָס שטריקל פֿון פֿינגער צו פֿינגער, בייגט מען איבער די צוויי העלפֿטן פֿון שטריקל אין שערווינקלען. אויפֿן גראָבן פֿינגער לייגט מען אַוועק די צוויי העלפֿטן פֿון שטריקל וויַ צוויי פֿאַראַלעלע ליניעס, און מען לייגט דאָס שטריקל וויידער איבער פֿון פֿינגער צו פֿינגער אין שערווינקלען, אַזוי ביזן קליינעם פֿינגערל. דערנאָך ציט מען דאָס שטריקל אַראָפּ פֿון די פֿינגער. עס געווינט דער בײַ וועמען עס פֿאַרטשעפּעט זיך נישט דאָס שטריקל בײַם אַראָפּציען פֿון די פֿינגער.

6. שפיל אין עטל־בעטל: איין קינד טוט אן אויף זײַנע דלאָניעס אַ שטריקל צונויפגעבונדן אין אַ קרײַז. דאָס קינד וויקלט אַרום יעדע דלאָניע מיטן שטריקל איין מאָל. די צוויי קרײַזן וואָס באַקומען זיך שפּאַנט ער אָן אויף יעדן מיטלסטן פֿינגער פֿון דער אַנטקעגנדיקער האַנט. די באַקומענע פֿיגור רופֿט זיך עטל־בעטל. דער מיטשפּילער נעמט איבער די פֿיגור מיט זײַנע פֿינגער בײַ די שנײַדפֿונקטן פֿון שטריקל און בײַם דרויסנדיקן קרײַז. די נײַע פֿיגור רופֿט זיך לעקעך. דאָס ערשטע קינד נעמט ווידער איבער די פֿיגור בײַ די שנײַדפֿונקטן און עס באַקומט זיך אַ רעשטעט, דאָס צווייטע קינד נעמט איבער די נײַע פֿיגור אויפֿן דערמאָנטן אופֿן און עס באַקומט זיך אַ נעצל מיט אַ סך אייגעלעך. אַזוי גייט איבער דאָס שטריקל פֿון האַנט צו האַנט שאָפֿנדיק יעדעס מאָל נײַע פֿיגורן. די לעצטע פֿיגור הייסט שפּיזלעך. דאָס שטריקל איז שוין דעמאָלט פֿאַרפֿלאָנטערט און פֿידלט זיך אויף די פֿינגער ווי שפּיזלעך מיט וועלכע מען שטריקט אַ זאָק.

7. שפיל אין קיצלען זיך: איין קינד דערציילט אַ מעשׂהלע און אַלע אַנטיילנעמערס אילוסטרירן די פֿאַסירונגען מיט די פֿינגער. יעדער פֿינגער שפּילט די ראָלע פֿון אַ העלד פֿון דער מעשׂה. בײַם דערמאָנען דעם נאָמען פֿון אַ העלד רירט מען אָן מיט די פֿינגער פֿון דער רעכטער האַנט דעם באַטרעפֿנדיקן פֿינגער פֿון דער לינקער האַנט, אָדער מען פֿירט דורך די געהעריקע באַוועגונגען אויף אים לויטן אינהאַלט פֿון מעשׂהלע. די ווערטער זײַנען אַזעלכע: „די שווארצע קאַניע האָט געקאָכט אַ גריץ. האָבן אַלע קינדער־לעך געהאַלפֿן. האָט דער עלטסטער גערבראָכט האַלץ [מען באַרירט דערבײַ דעם ווײַזפֿינגער], דער מיטלסטער האָט געבראָכט וואַסער [מען באַרירט דעם מיטלסטן פֿינגער], דער דריטער האָט געמאָכט פֿײַער [מען באַרירט דעם געהעריקן פֿינגער] און איצעלע פֿיצעלע האָט געקוקט [מען באַרירט דעם קליינעם פֿינגערל], נאָר דער גראָבער חזיר האָט גאָרנישט געוואָלט טאָן. אַז די גריץ איז געוואָרן פֿאַרטיק, האָט די שווארצע קאַניע געגעבן מיר אַ פֿול שיסעלע, דיר אַ ביסעלע, אים נאָך ווייניקער אַ ביסעלע, און איצעלע פֿיצעלע האָט זי נאָך גאָרנישט געגעבן. דערווײַל איז געקומען דער גראָבער חזיר און אויפֿגעגעסן די גאַנצע פֿאָן מיט גריץ [די שפּילערס באַוועגן דעם גראָבן פֿינגער פֿון דער לינקער האַנט אויף דער דלאָניע און זאָגן „האָם, האָם, האָם!“]. איז די שווארצע קאַניע געוואָרן זייער אין כעס און געגנומען אַ מעסער און געקוילעט דעם גראָבן חזיר [די קינדער פֿידלען דאָן מיטן קאָנט פֿון דער רעכטער דלאָניע אויפֿן גראָבן פֿינגער פֿון דער לינקער האַנט צו אילוסטרירן ווי מען קוילעט]. „דאָס קוילן אַ חזיר וויזוט אָן אַז די מעשׂה איז נישט קיין אַריגינעל יידישע. דאָס מעשׂהלע פֿאַרענדיקט זיך אין אַלע ווערסיעס אַזוי: „קיזעלע, מיזעלע, כיק, כיק.“ די לעצטע ווערטער באַטײַטן דאָס קוילן פֿון „גראָבן חזיר.“ די קינדער הייבן זיך דעמאָלט אָן קעגנזײַטיק צו קיצלען.

8. שפיל אין ציפּ־צאַפּ: יעדער אַנטיילנעמער אין דער שפיל נעמט אָן מיט די פֿינגער פֿון איין האַנט די הויט פֿון דער האַנטפלאַך פֿון אַ מיטשפּילער. עס שטעלן זיך אויף אַזוי אַרום גאַרנס פֿון הענט. די קינדער וויגן די גאַרנס אַרויף און אַראָפּ און זאָגן:

ציפ־צאָפ, קום אַראָפּ.
רויטע פּאָמעראַנצן.
אז דער טאַטע שלאָגט די מאַמע
גייען די קינדערלעך טאַנצן.
כאָפּט דער טאַטע א פּייַערטאָפּ
מאַכט דער מאַמען א לאָך אין קאָפּ
שרייַען די קינדערלעך: אוי, אוי,
זאָגט דער טאַטע: ס׳איז גוט אזוי.

די גאַרנס ווערן דעמאָלט צעווארפֿן און די קינדער הייבן זיך אָן צו פּאַטשן אייניער דעם אַנדערן אויף די הענט אין א מיש־מאַש און שרייַען: א הוזשא, א בע, ס׳פּערעטאַך (עס פּערעט דיך) ס׳דריקטאַך! (עס דריקט דיך). מיט די דאָזיקע אויסדרוקן אילוסטרירט מען, ווי טאַטע־מאַמע רייצן און יאָדען זיך אייניער דעם אַנדערן און נעמען זיך די לעבער. דערנאָך הייבן זיך אָן די קינדער קעגנזייטיק צו קיצלען.

רודע, מאַראַנע־שפּילן

1. שפּיל אין באַהעלטעלעך: איין קינד שטעלט זיך מיטן פּנים צו דער וואַנט. אָלע קינדער וואָס נעמען אָנטייל שליסן צווישן זייערע הענט דלאָניע צו דלאָניע. דער אָנפֿירער פֿון דער שפּיל לייגט אַריין א שטיקל קריידל אָדער א שוועבעלע אין די צווישפּּגעשלאָסענע הענט פֿון איין קינד. אָלע אָנטייל־נעמערס זינגען:

רודע, מאַראַנע,
געשלאָסענע פּאָנע,
זיבן מאָל אַרום,
שיינע פּלאָה קער זיך אום.

דאָס קינד וואָס שטייט מיטן פּנים צום וואַנט דרייט זיך אויס, קוקט אַלע קינדער אין די אויגן אַריין און טרעפֿט בכּי וועמען דאָס שטיקל קריידל איז באַהאַלטן. אויב עס טרעפֿט ריכטיק, פֿאַרנעמט יענער, בכּי וועמען עס געפֿינט זיך דאָס שטיקל קריידל, זינען פּלאָץ, אויב נישט גייט עס צוריק אויף זינען אָרט, און דער קאָן הייבט זיך אָן אויף ס׳נייַ.

2. שפּיל אין היים און קאַלט: ווערט געשפּילט ווי באַהעלטעלעך, נאָר אַנשטאָט אַרייַנצולייגן דאָס שטיקל קריידל אָדער אַן אָנדער זאַך אין דער האַנט פֿון א מיטשפּילער, ווערט עס באַהאַלטן אויף א פֿאַרבאַרגענעם אָרט אין צימער. דאָס קינד וואָס זוכט די באַהאַלטענע זאַך ווערט אַרויסגעהאַלפֿן דורך זינגע מיטשפּילערס אויף אַזא אופֿן: ווען ער דערנענטערט זיך צום באַהאַלטענעם חפֿץ, זאָגן די קינדער: „וואַרעם, וואַרעם!״ קומט ער צו צום פּלאָץ וווּ די זאַך ליגט, זאָגן זיי „היים, היים, הייס!״ און אויב דער זוכער דערווייטערט זיך פֿון דער באַהעלטענישזאָגן די קינדער: „קאַלט, קאַלט, א פֿראָסט!״ די אָלע אויסרופֿן איפֿוסטרירן די קינדער מיט שטיכותדיקע באַוועגונגען.

3. שפּיל אין קאָמער, הויז: איין קינד שטעלט זיך מיטן פּנים צום וואַנט. אָלע אָנטייל־נעמערס באַהאַלטן זיך יעדערער אין אַן אָרט. דער אָנפֿירער זינגט דאָן אויס דאָס לידל רודע, מאַראַנע. דאָס קינד וואָס שטייט מיטן פּנים צו

דער וואַנט דרייט זיך דעמאָלט אויס און זוכט אַרום די קינדער, האַלטנדיק זיך נאָענט צו זײַן פּלאָץ. דערזעט ער אינעם פֿון די אָנטיילנעמערס אין זײַן באַהעלטעניש קלאָפּט ער אָן אויף דעם פּלאָץ, וווּ יענער באַהאַלט זיך, מיט די ווערטער: „קאָמער, קאָמער, הויז, יאָסל [אָדער אָן אַנדער נאָמען], קום פֿון דײַן באַהעלטעניש אַרויס". דאָס לעצטע קינד וואָס ער געפֿינט, פֿאַרנעמט דעם זוכערס פּלאָץ. אויב עמעצער פֿון די אָנטיילנעמערס באַווײַזט צו פֿאַרכאַפֿן דעם זוכערס פּלאָץ אומבאַמערקטערהייט — וועלן יענער גייט אַרום זוכן די קינדער — קלאָפּט ער אָן: „קאָמער, קאָמער, הויז, איינס, צוויי, דרײַ". דער זוכער פֿאַרנעמט דעמאָלט צוריק זײַן אָרט, און דער קאָן הייבט זיך אָן נאָך אַ מאָל.

4. שפּיל אין טשיטשע־באָבע (אין אַנדערע געגנטן רופֿט מען די דאָזיקע שפּיל קוצי־באָבע): אַלע אָנטיילנעמערס שטעלן זיך אויס אין אַ ראָד און נעמען זיך אָן בײַ די הענט. אינעווייניק אין רעדל שטייט איין קינד מיט פֿאַרבונדענע אויגן, דאָס איז די „טשיטשע־באָבע". די קינדער וואָס זײַנען אין קרײַז דרייען זיך אַרום דער טשיטשע־באָבע און זינגען דאָס לידל: „רודע, מאַראַנע". דערנאָך שטעלן זיי זיך אָפּ און עס קומט פֿאָר אַז מין דיאַלאָג צווישן דער טשיטשע־באָבע און די קינדער וואָס שטייען אין ראָד:

קינדער: אויף וואָס שטייסטו?
טשיטשע־באָבע: אויף נאָדלען [אין אַנדערע געגנטן איז דער נוסח: אויף אַ פֿאָס!]
קינדער: אויף וואָס גייסטו? [לויטן צווייטן נוסח: וואָס טרינקסטו?].
טשיטשע־באָבע: אויף שפּילקעס [לויטן צווייטן נוסח: עפּלקוואָס].
— ווילסטו קאָשע מיט מילך?
— יאָ.
— גיי זוך זיך אַ לעפֿעלע!

די קינדער דרייען זיך דעמאָלט אַרום דער טשיטשע־באָבע אין ראָד, בייגן זיך אײַן און גלײַכן זיך אויס. די טשיטשע־באָבע באָמיט זיך צו כאַפּן עמעצן פֿון די קינדער אין ראָד. די קינדער בלײַבן דעמאָלט שטיין שטיל מיט אַן אײַנגעאָלטענעם אָטעם, און די טשיטשע־באָבע כאַפּט אַרום דאָס געכאַפּטע קינד און טרעפֿט ווער דאָס איז. אויב די טשיטשע־באָבע רופֿט אָן ריכטיק דעם נאָמען פֿון געכאַפּטן קינד, פֿאַרנעמט יענע קינד זײַן פּלאָץ, אויב נישט בלײַבט דאָס אייגענע קינד ווײַטער אין דער זעלביקער ראָלע און דער קאָן הייבט זיך אָן פֿון אָנהייב.

מעשׂהלעך־שפּילן

דאָס זײַנען פֿאַקס־מעשׂהלעך, וואָס די קינדער פֿלעגן אילוסטרירן מיט שײַכותדיקע באַוועגונגען בײַם דערציילן זיי.

1. שפּיל אין מישפּט: איין קינד זעצט זיך אַוועק אויף אַ שטול (אויב עס קומט פֿאָר אין הויז), אָדער אויף אַ בערג (אויב עס קומט פֿאָר אין דרויסן). דאָס איז דער קיניג. צווויי קינדער, שומרים אָדער וועכטער, שטעלן זיך לעבן קיניג און מעלדן: „אָדוני קיניג, נאָטקע גנבֿ האָקט שלעסער"! (די אותיות נ—ג—ה—ש וואָס זײַנען אויסגעקריצט אויפֿן חנוכה־דרײדל זײַנען די ראָשי תיבֿות פֿון נאָטקע גנבֿ האָקט שלעסער). דער קיניג באַפֿעלט: ברענגט אַריין דעם גנבֿ. די שומרים

פֿירן אַרײַן אַ ייִנגל, וואָס האָלט די הענט אין די קעשענעס. דאָס קינד שטעלט זיך אויף די קני פֿאַרן קיניג און הייבט אים אָן בעטן: „אֲדוני קיניג, זײַ מיר מוחל.“ ער שלעפּט דערנאָך אַרויס זײַנע הענט, וואָס זײַנען פֿון פֿרײַער אָנגעשמירט גע־ווארן מיט סאָושע אָדער שטויב, און ער הייבט אָן גלעטן דאָס פּנים פֿון קיניג און זאָגט: „גוטער קיניג, טײַערער קיניג, זײַ מיר מוחל“. דעם קיניגס פּנים ווערט אַזוי אַרום אויסגעשמירט, און די קינדער, וואָס שטייען אַרום די שפּילערס און קוקן זיך צו צום מישפּט, קאָטשען זיך פֿאַר געלעכטער. זיי רופֿן דעמאָלט דעם קיניג מיט פֿאַרשיידענע צונעמען: אַחשוורוש מלך טיפּש, בלאָזן, נאַר, יוסף לאָקש, יאָסעלע גולם, שמחה פּלאָכטע.

דער קיניג שפּילט ווײַטער די ראָלע פֿון יאָסעלע גולם, יוסף לאָקש אָדער שמחה פּלאָכטע, ווי עס פּאַסט פֿאַר אַ מלך טיפּש. דער גנבֿ דערצײַלט מעשׂהלעך און דער קיניג אילוסטרירט זיי מיט שײַכותדיקע באַוועגונגען. אַזעלכע שפּאַס־מעשׂהלעך פֿון יוסף לאָקש, יאָסעלע גולם, און סגולות פֿון שמחה פּלאָכטע זײַנען געווען אין חדר זייער אַ סך. איך גיב דאָ אַן עטלעכע בײַשפּילן:

א. יוסף לאָקש איז געגאַנגען אין גאָס, הערט ער אַ שאָס: פּיף־פּאַף! ווארפֿט ער זיך אַנידער אויף דער ערד און שרײַט: „געוואָלט, ייִדן, ראָטעוועט, מען האָט געשאָסן, כ׳וויים נישט וועמען, צי מיך, צי די קאָטשקע“. ב. יאָסעלע גולם האָט מען געשיקט כאָפּן פֿיש. כאָפּט ער און כאָפּט וואָרפֿט צוריק אַרײַן די פֿיש אין טײַך אַרײַן. פֿרעגט מען אים: „יאָסעלע גולם, גולמעץ, פֿאַר וואָס וואַרפֿסטו עפּעס צוריק די פֿיש אין וואָסער אַרײַן?“ זאָגט יאָסעלע: „מען האָט געהייסן כאָפּן פֿיש, כאָפּ איך. וואָס זשע זאָל איך טאָן מיט די פֿיש, וואָס איך האָב געכאָפּט?“ ג. יאָסע־לע גולם האָט מען געהייסן ברענגען וואָסער פֿון טײַך. נעמט ער צוויי קאָנען, טראָגט וואָסער און טראָגט און גיסט אַן פֿולע פֿעסלעך און טעפּלעך און דייזשקעס, נאָר ער טראָגט נאָך אַלץ. פֿרעגט מען אים: „גולמעץ, ווילסט דערטרינקען די גאַנצע וועלט אין וואָסער?“ ענטפֿערט יאָסעלע: „מען הייסט מיך טראָגן, טראָג איך“. ד. מען פֿרעגט בײַ שמחה פּלאָכטע (שמחה פּלאָכטע איז געווען אַ חסידישער רבי, אַן עם־הארץ, אַ געוועזענער וואָסער־טרעגער לויט דער לעגענדע): „וואָס טוט מען צו צאָנווייטיק?“— „דער חולה דארף אָנגענעמען אַ פֿול מויל מיט וואָסער, און מען זעצט אים אָוועק אויף אַ הייסן אויוון אַזוי לאַנג ביז דאָס וואָסער אין מויל קאָכט זיך אָפּ, און דער צאָנווייטיק פֿאַרשווינדט פֿון זיך אַליין“. — „וואָס טוט מען צו אַ מכּה?“ „מען נעמט אַ סקריפּ פֿון אַ טויער און מען לייגט אים אַרײַן אין אַ לאָך פֿון אַ בייגל און מען שטעלט אָוועק די כּלי מיט דער דאָזיקער רפֿואה אויף אַן איבערגעברענטער שטרוי זיך אָפּצוקאָכן, וועלן עס ווערט פֿאַרטיק לייגט מען עס צו צו דער מכּה, און אויב ס׳וועט נישט העלפֿן, וועט עס נישט שאָטן“.

לויפֿשפּילן

1. כאָפּעלעך: אָלע אָנטייל־נעמערס אין דער שפּיל באָמיזן זיך צו כאָפּן איינער דעם אָנדערן. אָנרירן הייסט געכאָפּט. וועמען עס באָווײַזט צו כאָפּן די מערס־טע צאָל קינדער דער געווינט.

2. לויפֿעלעך: אָלע אָנטייל־נעמערס שטעלן זיך אין אַ פּלאַץ, וואָס איז אַרום־געצייכנט מיט אַ קרײז, אָדער אַ קוואַדראַט. די צייכענונג ווערט געמאַכט מיט אַ שטעקן אויף דער ערד. איין קינד איז דער כאַפּער. אַנדערן הייסט כאַפּן. יעדער פֿון די שפּילערס באַמיט זיך מיט פֿאַרשיידענע אַקראָבאַטישע באַוועגונגען אַרויס־צודרייען זיך נישט צו ווערן אָנגעריבן פֿונעם כאַפּער. דאָס קינד וואָס ווערט אָנגעריבן צום לעצטן ווערט דער כאַפּער. דער קאָן הייבט זיך דעמאָלט אָן נאָך אַ מאָל.

3. יאָגעלעך: אָלע אָנטייל־נעמערס שטעלן זיך אויס אין אַ קרײז מיט די הענט אויפֿן רוקן. איינער בלײַבט אין דרויסן פֿון קרײז מיט אַ לעדערנעם פּאַסיק אין דער האַנט. דער דאָזיקער לויפֿט אַרום קרײז עטלעכע מאָל. לויפֿנדיק גיט ער אַ קלאַפּ מיטן פּאַסיק אויף די הענט פֿון איינעם. דער וואָס קריגט דעם קלאַפּ נעמט זיך יאָגן נאָך דעם וואָס איז אין דרויסן פֿון קרײז און באַמיט זיך אים אָנצורירן, איידער יענער פֿאַרכאַפּט זײן פּלאַץ אינעם קרײז. אויב דעם נאָכיאָגער גע־לינגט נישט, בלײַבט ער אין דרויסן פֿון קרײז און נעמט איבער דעם פּאַסיק און די שפּיל הייבט זיך אָן פֿון אָנהייב. אויב דער נאָכיאָגער באַווײזט בײַ צײַטנס אָנצו־רירן דאָס קינד, וואָס איז געווען אין דרויסן, בלײַבט יענער ווײַטער אויף זײן פֿרײַערדיקן אָרט און די שפּיל גייט אָן ווײַטער.

4. געוועלטלופֿן: די אָנטייל־נעמערס צעטיילן זיך אויף צוויי מחנות וואָס שטעלן זיך אויס אין צוויי שורות אויף אַ באַשטימטן אָפשטאַנד אײנע קעגן דער אַנדערער. בײַדע מחנות ציילן: אײנס, צוויי, דרײַ, און נעמען לויפֿן אײנע קעגן דער אַנדערער. די מחנה וואָס באַווײזט בײַ צײַטנס צוזוקומען צום פּלאַץ וווּ איר קעגנערין איז געשטאַנען פֿרײַער, די געווינט.

מלחמות־שפּילן

די מלחמות־שפּילן זײַנען פֿאַרגעקומען צווישן די תּלמידים פֿון איין איבער־זעץ־חדר און דעם צווייטן אין די פֿרײַטיקס און די ערבֿ־יום־טובֿס נאָך מיטאָג. זיי זײַנען באַשטאַנען פֿון אינסצעניזאַציעס פֿון פֿאַרשיידענע מעשׂיות וואָס מיר האָבן געלערנט אין נביאים ראשונים.

1. גיבורים־שפּיל: יעדע מחנה שטעלט אַרויס פֿון אירע רייען דעם שטאַרקסטן יינגל, וואָס ווערט געפֿונען גיבור. די צוויי גיבורים שטעלן זיך איינער קעגן אַנ־דערן פּנים צו פּנים בײַ דער גרענעץ־לינײַע, וואָס איז אָנגעצייכנט צווישן די צוויי מחנות. שטייענדיק אַזוי איינער פֿון איין זײַט גרענעץ און דער אַנדערער פֿון דער צווייטער זײַט גרענעץ, נעמען זיך די גיבורים אָן בײַ די רעכטע הענט ווי בײַם געבן זיך שלום־עליכם. די לינקע האַנט שפּאַרט יעדער גיבור אָן בײַ די באַקעס און שטרעקט אויס זײַן רעכטן פֿוס אָזוי, אַז די שוכשפּיצן פֿון די צוויי קעמפֿערס זאָלן זיך באַרירן. די גיבורים באַמיען זיך דעמאָלט אַריבערצוציען איינער דעם אַנדערן אַריבער דער גרענעץ־לינײַע. עס געוויינט די מחנה וואָס איר גיבור באַ־ווײַזט אַריבערצוציען דעם קעגנער זײַנעם. די פֿאַרשפּילטע מחנה הייבט דע־

מאָלט אַן צו אַנטלויפֿן און די געווינערס יאָגן זיי נאָך און ווארפֿן אויף זיי פֿון לעדערנע שטייגווארפֿערס גרידקעלעך (שטיקלעך האַרטע בלאָטע), אַדער קוילן שניי. די אַנטלויפֿנדיקע ווארפֿן צוריק. ווער עס ווערט געטראָפֿן פֿון אַזאַ קויל, ווארפֿט זיך אַוועק אויף דער ערד, ווי אַ געפֿאַלענער אין שלאַכט. אויף אַ געווינען פונקט, וואָס איז פֿריער באַשטימט געווארן פֿאַר אַ פֿעסטונג, שטעלן זיך די מחנות אָפּ און עס הייבט זיך אַן אַ שווערדן־געפֿעכט. ביידע מחנות שרייען: הידד, הורא! און ווארפֿן זיך אַריין אין קאָמף. יעדער קעמפֿער באַמיט זיך אַרויסצוקלאָפּן מיט זײַן שווערדל דאָס הילצערנע שוועדל אַדער שטעקל פֿון זײַן קעגנער. ווען צוויי פֿעכטן זיך טאָר זיך קיין דריטער נישט אַרײַנמישן. עס הייסט געשפּילט אין שקר. ווער עס ווערט באַרירט פֿונעם שׂונאס שווערדל אין בויך, ווארפֿט זיך אַוועק אויף דער ערד ווי אַ געפֿאַלענער. די מחנה וואָס האָט צום וויניקסטן געפֿאַלענע, די געווינט, און די איבעריקע פֿון דער פֿאַרשפּילטער מחנה גיבן זיך איבער אין פּלען און גייען אין געפֿענגעניש. די מלחמות ווערן אָנגעפֿירט פֿון אַ שופֿט וואָס בלאָזט אויף אַ האָרן ווען אַנצוהייבן די מלחמה און ווען צו פֿאַרענדיקן. דער שופֿט ווערט אויסגעקליבן פֿון ביידע מחנות לויט אַ גורל. יעדער מחנה שטעלט אַרויס אַ קאַנדידאַט אויף אַ שופֿט, און די צוויי קאַנדידאַטן ציען קנייפּלעך.

2. שפּיל אין צײַטלעך: די מלחמה־שפּיל ווערט אויך געשפּילט אויף אַזאַ אופֿן: ביידע מחנות שטעלן זיך אויס אין צוויי לינייעס לעבן דער גרענעץ־לינײַ אין דער אייגענער פֿאַזע ווי די גיבורים אין דער גיבורים־שפּיל. יעדער קינד פֿון איין שורה באַמיט זיך אַריבערצוציען אויף זײַן זײַט אַ קינד פֿון דער צווייטער שורה. וועלכע מחנה עס באַווײַזט אַריבערצוציען מער געפֿאַנגענע פֿון שׂונא אויף איר זײַט די געווינט.

מיט די מלחמות פֿירן אַן קייסאָרים וואָס טראָגן פֿאַפּירענע קרוינען אויפֿן קאָפּ און פֿאַסן פֿון קאַרטאָן אויף די לענדן צו וועלכע עס זײַנען צוגעבונדן הילצערנע שווערדן. די פֿאַסן און די שווערדן זײַנען אויסגעקלעפּט מיט גאָלדפֿאַפּיר. יעדער קייסער האָט זײַנע יועצים און אַ שני־למלך.

דער שני־למלך טראָגט אַ זילבערנע קרוין אויפֿן קאָפּ, און די יועצים טראָגן בלויז זילבערנע פֿאַסן און שווערדלעך. די סאָלדאָטן טראָגן זייערע הילצערנע שווערדלעך אין קאַרטאָנענע שיידלעך וואָס זײַנען אַרומגעקלעפּט מיט קאָלירט פֿאַפּיר און אַרומגעבונדן צו די לענדן מיט אַ שטריקל אַדער אַ לעדערנעם פֿאַסיקל.

דער שופֿט שטייט אין דער זײַט פֿון ביידע מחנות און טוט אַכטונג, אַז עס זאָל נישט צוגיין קיין שקר אין דער שפּיל.

על פּי רובֿ זײַנען די מלחמות געווען אינסצענירטע פֿון די קאָפּיטלעך נבֿיאים, וואָס די קינדער האָבן געלערנט די זעלביקע וואָך אין חדר, ווי די מלחמות צווישן די שופֿטים און די פֿאַרשיידענע פֿעלקער וואָס זײַנען באַפֿאַלן דאָס פֿאָלק ישׂראל, אַדער די מלחמות פֿון קיניג שאָול מיט די פּלישתּים, דוד און גלית אאַז״ו. איין מחנה פֿלעגט פֿאַרשטעלן מיט זיך די מחנה פֿון די יידן און די אַנדערע האָט געשפּילט די ראָלע פֿון דעם פֿאָלק וואָס האָט געפֿירט מלחמה מיט

די בני ישׂראל. עס פֿלעגט שוין אזוי אויסקומען אין דער שפּיל, אז די מחנה פֿון די בני ישׂראל האט אלע מאל געווונען.

נאך דער מלחמה פֿלעגן זיך די קינדער פֿון ביידע מחנות אויסשטעלן אין איין גרויסער קאלאנע צו פֿיר אין א ריי, מיט די קיסרים און די שני למלכס אין דער שפּיץ — איבערקערן די היטלען אויף דער אנדערער זײַט מיט די דאשקעס פֿארדרייט אויף הינטן און אזוי מארשירן ווי סאלדאטן טופּענדיק מיט די פֿיס. דערבײַ פֿלעגן די קינדער זינגען פֿארשיידענע פֿאלקסלידלעך, שטיקלעך תּפֿילות און דעקלאמירן העברעיש־ייִדישע גראמען און רייצלידלעך.

שפּילן אין מיידל־חדר

וואַרטנדיק אויף דער ריי צו ערנען בײַ דער רביצין, פֿלעגן די מיידלעך זיך שפּילן אין דרויסן אויף דער פּריזבע אין טשייכן. אנדערע פֿלעגן זיך דרייען אין רעדלעך און טאנצן צוזינגענדיק פֿארשיידענע פֿאלקסלידלעך צום טאקט. ארגאניזירטע, קאלעקטיווע שפּילן אין מיידל־חדר, וואס זײַנען פֿאקטיש געווען גאנצע דראמעס, זײַנען געווען פֿון צווייערלייַ טיפּן: חתן־כּלה־שפּילן און טאטע־מאמע־שפּילן.

חתן־כּלה־שפּילן

דאס זײַנען געווען פֿארשטעלונגען פֿון די פֿארשיידענע חתונה־צערעמאָניעס, וואס זײַנען געווען אײַנגעשטעלט בײַ יידן פֿון דור־דורות. אין די דאזיקע שפּילן זײַנען די צערעמאניעס פֿארגעשטעלט געוואָרן אין א האלב שפּאסיקער קאריקאטור־פֿארעם.

1. שפּיל אין פֿארשפּיל: אין לעבן גופֿא, אויף א חתונה, איז די פֿארשפּיל פֿארגעקומען אין הויז פֿון דער כּלה עלטערן דעם שבת צו נאכטס פֿון דער חופּה־וואָך. מען פֿלעגט פֿארבעטן מחותנתטעס און זיי מכבד זײַן מיט לעקעך, ווישניאק און אײַנגעמאכטס. אנהייבן פֿלעגן זיך די צערעמאניעס שבת פֿאר נאכט. נאָר הבדלה פֿלעגן קומען די קלעזמער אפֿשפּילן דער כּלה, און מיידלעך פֿלעגן טאנצן.

דא אין דער שפּיל קומט עס פֿאר אזוי: די מיידלעך נעמען זיך אן בײַ די הענט און שטעלן זיך אויס אין א רעדל. די כּלה שטייט אין מיטן מיט א קראנץ בלומען אויפֿן קאפּ. די מיידלעך און די כּלה זינגען זיך איבער אין דיאלאג מיט פֿארשיידענע פֿארשפּיללידער. אט איז א מוסטער פֿון דרײַ פֿאפּולערע פֿארשפּיללידער:

מיידלעך:

טאנץ, מיידעלע, טאנץ,
עס שאקלט זיך דער קראנץ,
עס שאקלט זיך דער מארנן־שטערן,
באלד וועסטו א כּלה ווערן,
טאנץ, מיידעלע, טאנץ.

כּלה:

שיין בין איך, שיין,
און שיין איז אויך מײַן נאמען,

רעדט מען מיר שידוכים מיט לויטער רבנים.
רבנישע תורה איז דאָך זייער גרויס,
בין איך בײַ מײַן מאַמען אַ ליכטיקע רויז.
אַ שיין מיידעלע בין איך, בין איך,
בלויע זעקעלעך טראָג איך, טראָג איך.
געלט אין די טאַשן,
ווײַן אין די פֿלאַשן,
מעל אין די קרינעלעך,
קינדער אין די ווינעלעך,
שרײַען ווי די ציגעלעך.

מיידלעך:
מע, מע, מע,

מוטער פֿון דער כּלה:
שיין מיידעלע, שיין
ביסט דאָך מלא חן,
אז דו וועסט אַ כּלה ווערן,
וועט דאָך מיר בעסער ווערן.
שיין מיידעלע, שיין
ביסט דאָך מלא חן.

2. **שפּיל אין באַדעקנס** (קומט פֿאַר אין הויז פֿון דער כּלהס עלטערן אין דער חופּה־נאַכט איידער דער חתן קומט באַדעקן די כּלה פֿאַרן גיין צו דער חופּה): די מיידלעך זעצן זיך אויס אַרום דער כּלה ווי מחותנתטעס. צווישן מיידלעך שפּילן די ראָלע פֿון סאַרווערינס. סײַ די מחותנתטעס, סײַ די סאַרווערינס מאַכן נאָך און קרימען זיך ווי די דערוואַקסענע פֿירן זיך אויף אַ חתונה. די מיידלעך טאַנצן פֿאַרשיידענע פֿאָלקלערע טענץ ווי: אַ פֿאָלקע, אַ וואַלץ, אַ קאַדריל, און איבער אַלץ אַ שער, וואָס איז שטאַרק באַליבט. בײַם טאַנצן זינגען די מיידלעך די פֿאַרשיידענע פֿאָסיקע ניגונים. נאָכן טאַנצן שטעלן זיך די מיידלעך אויס אין אַ רעדל און באַזינגען די כּלה:

מיידלעך:

שפּיץ בוידעם אָן דער ערד, — קומט אַרײַן די מומע,
אַלע שטיבעלעך צוגעקערט, — שטעלט זי זיך טאַנצן,
אַלע בעטעלעך צוגעבעט, — טאַנצן די וואַנצן,
אַלע מיידלעך צוגענעלעט, — שפּרינגען די נרילן.
אַלע ווײַבעלעך אויסגעסטראָיעט, — קומט אַרײַן דער זיידע,
אַלע פֿערדעלעך אָנגעפּאָיעט. — פֿאַרייכערט ער די ליולקע,
— קומט אַרײַן די באָבע,
— נרײזשעט די דאַרע בולקע.

אַ מיידעלע וואָס שפּילט די ראָלע פֿון אַ מאַרשעליק באַזינגט די כּלה:

פֿלהשע, פֿלהשע, ווײַן נישט אַזוי,
דער חתן וועט דיר שיקן אַ טעלערל כרײַן,
וועסט זיך באַסמארקען ביז צו די ציין.

די מיידלעך גייען דערנאָך באַזינגען דעם חתן וואָס זיצט אויף אַ צווייטן פֿלאַץ נישט ווײַט פֿון דער כּלה. מען נעמט אַ טיכעלע און מען מאַכט קניפּלעך אין אַלע

פֿיר עקן. די קניפֿלעך בייגט מען אַרײַן אינעווייניק אין דעם באַקומענעם שיסעלע. דאָס דאָזיקע שיסעלע טוט מען אַן דעם מיידלס וואָס שפּילט די ראָלע פֿונעם חתן (אַ מאָל פֿלעגן די מיידלעך אויך אײַנרעדן אַ קליין ייִנגל צו שפּילן די ראָלע פֿון חתן). די מיידלעך רינגלען אַרום דעם חתן און זינגען:

קיזעלע, מיזעלע, קאָטאָ נאָש,
דאָס קעלבעלע גייט אין פֿוטער;
וועט ס'וועט נעמען ארעלען [אָדער אַן אַנדער נאָמען]
וועט פֿרעגן פֿאָטער און מוטער.
פֿאָטער און מוטער וועט מען פֿרעגן,
טויזנט טאָלער וועט מען געבן,
ס'איבעריקע וועט מען באַרגן,
ווער ס'וועט נעמען ארעלען,
וועט נישט האָבן וואָס צו זאָרגן.

עס זינגען אויך געווען אַנדערע לידלעך וואָס זינגען געזונגגען געווארן אין אַ דיאַלאָג. די דאָזיקע לידלעך דריקן אויס דעם אידעאַל פֿון יונגן בעל־הביתס. אָט איז אַ מוסטער:

די מיידלעך הייבן אָן:

עלְיע, מעלְיע, יאָסקע,
אַ שוואַרצע פּלָה האָסטו,
אויפֿן ביימעלע שטייסטו,
רויטע שיכעלעך גייסטו.
וואָס טויג דיר דאָס ביימעלע?

חתן:

בלְעטעלעך צו רײַסן.

מיידלעך:

וואָס טויגן דיר בלְעטעלעך?
— דעם קיעלע צו גיבן.
— וואָס זשע טויג דאָס קיעלע?
— מילְכל צו מעלְקן.
— וואָס זשע טויג דיר מילְכל?
— קאָשעלע צו שמעלְצן.
— וואָס טויג דיר קאָשעלע?
— איבערבײַס צו עסן.
— וואָס טויג דיר איבערבײַס?
— פֿוחל צו האָבן.
— וואָס טויג דיר פֿוחל?
— אַ בית־מדרשל צו בויען.
— וואָס טויג דיר אַ בית מדרשל?
— תהילימל צו זאָגן.

אין וואָלין איז געווען פֿאָפּולער אַזאַ וועריע פֿון דעם ליד, וואָס דריקט אויס דעם זעלביקן אידעאַל:

חתן:

משה רבנו אויף דער נאַנצער וועלְט,
וואַרף מיר אַראָפּ אַ בײַטל מיט געלְט.

מיידלעך:

וואָס טויג דיר א בייטל מיט געלט?
— איך וועל קויפֿן א פֿערד און וועגעלע.
— וואָס דאַרפֿסטו א פֿערד און וועגעלע?
— איך וועל פֿירן שטיינדעלעך.
— וואָס וועסטו טאָן מיט די שטיינדעלעך?
— איך וועל בויען א בית מיקדשל.
— וואָס וועסטו טאָן אין בית מיקדשל?
— איך וועל דאַרטן דאוונען.

נאָכן באַזינגען דעם חתן פֿירן די אונטערפֿירערינס דעם חתן צו באַדעקן די כּלה. א טיכעלע ווערט געגנוצט פֿאַר א דעקטוך.

3. חופּה־שפּיל: די קינדער שטעלן זיך אויס אין א רעדל. דער חתן שטייט אין מיטן. צוויי קינדער האַלטן איבער זיין קאָפּ א טיכל צוגעבונדן צו פֿיר שטעקעלעך, אַדער ריטלעך פֿון א בעזעם, וואָס דינט פֿאַר א חופּה.

די אונטערפֿירערינס דרייען אַרום די כּלה אַרום חתן און זינגען:

ראָדע, מאַראָנע,
געשלאָסענע פּאָנע,
זיבן מאָל אַרום,
שיינע כּלה, קער זיך אום!

די קינדער צעברעכן די שטעקעלעך פֿון דער חופּה און הייבן זיך אַן רייצן מיט חתן־כּלה.

4. שפּיל אין לאַשטשענע (די לאַשטשענע פֿלעגט פֿאַרקומען אין משך פֿון די שבּע ברכות יעדן נאָכמיטאָג. מען פֿלעגט דעמאָלט פֿירן די כּלה מיט קלעזמער און געזאַנג צום חתנס הויז, ווו חתנס צד האָט גענעבן א קבלת־פּנים פֿאַר כּלהס צד): מען פּוצט אויס די כּלה אין בענדער פֿון קאָלירט פּאַפּיר וואָס הענגען אַראָפּ פֿון אירע האָר אויף די פּלייצעס. אָלע קינדער שטעלן זיך אויס אין א שורה הינטער דער כּלה און מאַרשירן מיט געזאַנג. די לאַשטשענע־לידער זינגען פֿון פֿאַרשיידענעם אינהאַלט. טייל דריקן אויס די צופֿרידנקייט פֿון די עלטערן, וואָס זייער קינד וועט זיין רייך נאָך דער חתונה. אַנדערע שטעלן פֿאָר, ווי א חתן, א בעלפֿעריונג (סינאַנים פֿון א לייכטזיניקן לעביונג), אַנטלויפֿט פֿון זיין יונג וויבל גלייך נאָך דער חופּה. אַנדערע פֿאַרקערט דריקן אויס די אומצופֿרידנקייט פֿון יונגן וויבל מיט איר מאַן. מען וואַרפֿט זיך פֿאַר דעם יחוס.

דער גרעסטער טייל לידער פֿון דער לאַשטשענע־שפּיל שטעלן פֿאָר דאָס חתונה־געהאַלט לעבן אין א קרומען שפּיגל. אָט זינגען עטלעכע בײַשפּילן פֿון לאַשטשענע־לידער:

נאָלדענע שויבן, נאָלדענע ריינגען,
דעם קיסערס טאָכטער האָט דאָס געזונגען.
ווי דער בעלפֿעריונג האָט דאָס דערהערט,
איז ער גערוטן אויף זיין פֿערד.
מילטשע, מילטשע, זיי מיר נעזונט,
גריס מיר דאָרט דאָס בעסטע קינד.

חווה, הינדע, נתן מנאטערן
קרינ מיר דאָרט דעם קאטער.

צו די לאָשטשענע־לידער געהערן אויך די באַרימטע פּאָלקס־לידלעך: „שׂרהלע מײַן ווײַב האָט אַ קוגל געמאַכט", „וואָס גייסטו, יאַנקעלע, פּאַרסמוטשעט, וואָס האָלטסטו אַראָפּגעלאָזט די נאָז", „וואָס זשע ביסטו ברוגז, כ׳וויים דאָך נישט פּאַר וואָס!"

דאָס לעצטע לידל איז געזונגען געוואָרן אין אַ סך וואַריאַנטן. איך גיב דא אַן איין וואַריאַנט, וואָס איז געזונגען געוואָרן אין אונדזער געגנט, און ווי מיר שײַנט איז ער נאָך אין ערגעץ נישט געדרוקט געוואָרן.

יונגער־מאַן:

וואָס זשע ביסטו ברוגז, איך וויים דאָך נישט פּאַר וואָס,
פֿיר וואָכן נאָך דער חתונה גייסטו אַראָפּגעלאָזט די נאָז.
אַראָפּגעלאָזט די נאָז, נישט אויפֿצוהייבן,
אז איך האָב דיך אמת ליב, ווילסטו מיר נישט גלייבן.
וואָס ווילסטו מיר נישט גלייבן, אז איך האָב דיך ליב,
לאָמיר בײדע אַריבערפֿאָרן צו אַ גוטן יידן,
פֿון אַ גוטן יידן, צו אַ גוטן חלום,
גיב זשע מיר דײַן הענטעלע און לאָמיר מאַכן שלום.

וויבל:

שלום אהובֿים, מײַן געליבטער שוואַר,
וואָס׳טו מיר נעגעבן אַ מאָן אַ בערן?
וואָס׳טו מיר נעגעבן, אַ מאָן אַ ביק,
נעם דיר אים צו אלדע שוואַרצע יאָרן צוריק.

לאָשטשענע־לידלעך, וואָס ס׳זינגען די עלטערן פֿון חתן־כּלה. די עלטערן פֿרייען זיך מיטן שידוך, וואָס זיי איז געלונגען צו טאָן.

מחותנתטעשי, מזל טוב, כ׳האָב באקומען אַן אבֿן טוב,
לאָנג נעהאַרט און לאָנג נעוואַרט, אַ גוטן איידעם אויסגענאַרט.
לאָנג נעהאַרט און לאָנג נעוואַרט, אַ גוטע שנור אויסגענאַרט.

אז ווויל איז דעם ביימעלע
וואָס וואקסט לעבן וואַלד;
אז ווויל איז דער מאַמען
וואָס דאָס קינד האָט אַ סך גאָלד.

רעפֿריין:

אז ווויל איז דעם טאַטן,
אז ווויל איז דעם קינד,
אז ווויל איז דעם גאַנצן הויזגעזינד.

אז ווויל איז דעם ביימעלע
וואָס וואקסט לעבן טײַך;
אז ווויל איז דער מאַמען
וואָס דאָס קינד איז רײַך.

רעפֿריין:

אז ווויל איז דעם טאַטן אאז״ו.

די טאַטע־מאַמע־שפּילן דערמאָנט אויבן זײַנען געווען פֿאַרשטעלונגען פֿון משפּחה־לעבן. איינע אָזאַ שפּיל וווּ טאַטע־מאַמע קריגן זיך איז געווען די פֿרײַער דערמאָנטע שפּיל אין „ציפּ־צאָפּ". אָבער שפּילן האָבן געהאָט זייערע אייגענע לידלעך.

אַ מאַמע לייגט שלאָפֿן איר קינד. דאָ זײַנען געזונגען געוואָרן פֿאַרשיידענע שלאָפֿלידלעך. צום פּאָפּולערסטן איז געווען דאָס לידל „אונטער מײַן קינדס ווי־געלע" וואָס איז געזונגען געוואָרן אין אַ סך וואַריאַנטן. איך וועל דאָ אָנגעבן איין וואַריאַנט וואָס גיט אַן אין גראַמען די פּראָגראַם פֿון מיידל־חדר, ווי אויך זײַן דערצײונגס־אידעאַל.

אונטער מײַן קינדס ווינעלע
שטייט א גילדערן ציגעלע,
דאָס ציגעלע איז געפֿאָרן האַנדלען
עפּעלעך און בּאַרעלעך און מאַנדלען.
עפּעלעך און בּאַרעלעך און פֿײַגן,
מײַן קינד וועט שלאָפֿן און שוויגן.
דאָס ציגעלע וועט קויפֿן סחורה,
מײַן קינד וועט לערנען תּורה.
תּורה, תּורה אין קעפּעלע,
קאַשע קאָכן אין טעפּעלע.
ברויט מיט פּוטער שמירן,
צו דרײַצן יאָר צו דער חופּה פֿירן.
פֿירן וועט מען זי אין חדר,
לערנען וועט זי גאָר פּסדר.
גאָר פּסדר עטלעכע שורות,
דער טאַטע מיט דער מאַמען
וועלן הערן גוטע בשׂורות.
צו מעשׂים טובֿים צוגעווײַנען,
דאָוונען און שרײַבן און דײַטש לייענען.
דײַטש לייענען האָסטו ביכער,
העפֿטן און נייען שטערנטיכער.
און צו העפֿטן און צו וועבן,
מיט אלעמען וועט זיך מײַן קינד
קענען אַן עצה געבן.

די עלטערן מוסרן זייער קינד פֿאַר שלעכטער אויפֿפֿירונג און סטראָשען אים מיטן רבֿינס שמיך. דאָס לידל איז אויסגעשטעלט לויטן אלף־בית.

אָ, בחור, גנבֿעסט דודקעם?!
האָסט וווּ זהובֿים?!
חאַפּסטו טאָלער?!
יונגאַטש!
כאָוסט[8] לאָבערן [גנבֿענען],
מעסערלעך נעמען?!
סמאַרקאַטש!
עסט פּופּקעס,

[8] אַזוי טאַקע פֿלעגט מען עס אַרויסרײדן: כאָנסט.

צוקער־קיכלעך
רבי שמיסט דעם ת...

די מאמע שפילט זיך מיט איר קינד און באַרימט זיך מיט דעם. דאָס מיידל וואָס שפילט די ראָלע פֿון דער מאַמען וויקלט צונויף א פּאַטשייַע וואָס שטעלט פֿאָר דאָס קינד. מיט דעם קינד אין די הענט טאַנצט די מאַמע און זינגט:

היי, היי, העמערל,
קום צו מיר אין קעמערל,
וועל איך דיר עפּעס ווייזן:
א שיסעלע פֿון אייזן,
א שיסעלע מיט פּוטער,
אז ווייל איז דער מוטער,
א שפּיגעלע פֿון גאָלד,
כ׳האָב אזוינס געוואָלט.
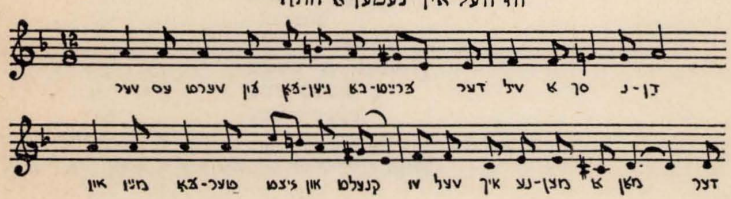
דאָס דאָזיקע לידל איז שוין פֿאַראַן געדרוקט אין פֿאַרשיידענע נוסחאות וואָס זינגען פֿאַקטיש א געפֿלעכט פֿון דעם דאָזיקן לידל מיט א פֿאַרשפּילידל פֿון די חתן־כּלה־שפּילן. איך האָב דאָ אָנגעגעבן דעם נוסח פֿון אונדזער געגנט וואָס איז, ווי מיר דאַכט זיך, דער אָריגינאַל.

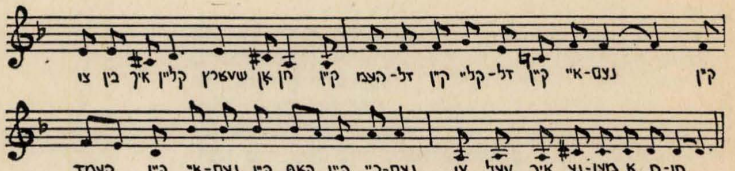
אויסער די לידלעך פֿון די שפּילן אין חתן־כּלה און טאַטע־מאַמע זינגען אין מיידל־חדר געוווען פֿאַפּולער א סך לידלעך וועגן מיידלעך וואָס דאַגהן זיך וועגן קריגן א חתן. אַהער געהערן די אָלע וואַריאַנטן פֿונעם באַווּסטן לידל:

איך זיץ אויף א שטיין
און קוק אַראָפּ און ווייַן:
אָלע מיידלעך האָבן חתונה געהאַט
און איך בין נעבעכן אַליין.

די לידלעך פֿון דעם מין זינגען על פּי רובּ שפּאַסלידלעך און שילדערן קאָריקאַטורמעסיק מיאוסע מיידלעך, וואָס האָבן מורא אַז זיי וועלן פֿאַרזיצן. אָט איז זייער א טשיקאַווער בייַשפּיל:

ווער עס ווערט פֿון פֿאַניען באַפֿרייט
דער וויל א סך נדן,
און מיין פֿאָטער זיצט און קנעלט —
וווּ וועל איך נעמען א מאַן.
דערצו בין איך קליין,
שוואַרץ, אָן חן.
קיין העמדל, קיין קלעידל — קיין איינעם,
קיין העמד קיין איינעם
קיין קאָפּ קיין רייַנעם
וווּ וועל איך נעמען א חתן?

מעלאָדיע פֿון „וואָר עס וועלט פֿון פֿאַניען באַפֿרײַט״

די פֿאַרשיידענע לײַדלעך וואָס זײַנען געזונגען געוואָרן אין מיידל־חדר זײַנען אויך געווען פֿאָלקלער אין ייִנגל־חדר. די ייִנגלעך פֿלעגן זיי זינגען גייענדיק אַהיים בײַ נאַכט פֿון חדר און מאַרשירנדיק אין א רײַ נאָך די מלחמה־שפּילן און סתּם בײַ יעדער געלעגנהייט. סײַ אין ייִנגל־חדר, סײַ אין מיידל־חדר זײַנען געזונגען געוואָרן א היפּש ביסל לײַדער וואָס זײַנען נישט געווען דירעקט פֿאַרבונדן מיט עפּעס א שפּיל.

די דאָזיקע לײַדער לאָזן זיך אײַנטיילן אין דרײַ סעריעס: משיח־לידער, העב־רעיש־ייִדישע גראַמען, און רייצלידלעך.

די העברעיש־ייִדישע גראַמען פֿלעגן אויך געבוצט ווערן ווי אויסוואַרפֿענישן, אָדער ציילענישן פֿאַרן אָנהייבן א קאָלעקטיווע שפּיל.

א. משיח־לידלעך. אָהער געהערן אָלע מינים וואַריאַנטן פֿון די לידלעך „אויפֿן הויכן בארג״ און „אָבֿינו מלך״, וואָס זײַנען פֿאַקטיש טיילן פֿון אײַן ליד. בײַ אונדז אין געגנט זײַנען זיי טאָקע געזונגען געוואָרן צוזאַמען. אויך אין וויי־נער געגנט זײַנען זיי געזונגען געוואָרן צוזאַמען ווי אײַן ליד. איך בערענג דאָ דעם ווײַטערדיקן וואַריאַנט וואָס איך האָב געהערט אין דוקשט, ווילנער געגנט, וואָס ווײַזט בולט אָן די פֿאַרבינדונג צווישן די צוויי לידער. עס איז זייער טשיקאַווע וואָס אין דעם פֿאָלקסליד קומט צום אויסדרוק די לעגענדע וועגן דעם אָז די דײַטשן זײַנען גוג ומגוג און משיח וועט באַפֿרײַען די ייִדן פֿון זיי.

דער נוסח גייט אַזוי:

1. אויפֿן הויכן בארג, אויפֿן גרינעם גראָז,
שטייען א פּאָר דײַטשן
מיט די לאַנגע בײַטשן,
הויכע מאַנען זײַנען זיי,
קורצע קלײדער גייען זיי,
הויכע שטיוול טראָגן זיי
און די ייִדן שלאָגן זיי.
משיח וועט קומען צו רײַטן אויפֿן ווײַסן פֿערד,
וועלן אַלע צוקעס[*] ליגן אין דר׳ערד.
אָבֿינו מלך, ס׳האָרץ איז מיר פֿרייליך.

---

[*] מיט צוקעס מיינט מען דאָ דײַטשוקעס, לויטן אַרטיקן דיאַלעקט ווערט אַ טש אַרויסגעשפּראָכן ווי אַ צ. צוליבן קיצור הלשון איז, זעט אויס, דער טראָף דער אַרויסגעפֿאַלן.

פֿרייליך וועלן מיר זיין,
טרינקען וועלן מיר ווײַן,
ווײַן וועלן מיר טרינקען,
לעקעך וועלן מיר עסן,
און אונדזער שם־יתברך
וועלן מיר קיין מאָל נישט פֿארגעסן.

2. משיח איז געקומען, משיח איז שוין דאָ.
ער רײַט אויפֿן ווײַסן פֿערדל, ברוך הבא.

ב. העברעיש־ייִדישע גראַמען. **די דאָזיקע לידלעך האָבן, זעט אויס, גע־דאַרפֿט פֿאַרפֿעסטיקן אין זכרון פֿון די קינדער געוויסע העברעישע אויסדרוקן דורך גראַם און שפּיל. אַ סך פֿון די דאָזיקע לידלעך הייבן זיך אָן אַדער פֿאַר־ענדיקן זיך מיט אַ באַשטימטן נוסח, וואָס פֿאַרבינדט זיי מיט דער סעריע משיח־לידער. דער נוסח איז געווען אַזאַ: „לחיים, לחיים, קיין ירושלים", אַדער „משיח צדק משמים, לאָמיר גיין קיין ירושלים".**

1. אָב — א פֿאָטער
קדר — טאָטער,
טאָטער — קדר,
בנדים — קלײַדער,
קלײַדער — בנדים,
קנעכט — עבֿדים,
עבֿדים — קנעכט,
בדק — פֿאַררעכט,
פֿאַררעכט — בדק,
משיח — צדק,
צדק — רעכט,
אור — לעכט,
לעכט — אור,
קעלט — קור,
קור — קעלט,
עולם — וועלט,
וועלט עולם — יאָסעלע גולם,
משיח־צדק משמים,
לאָמיר גיין קיין ירושלים.

2. טאָטן, טאָטן
אָב — א פֿאָטער,
טאָלמען טאָטער,
טאָטער טאָלמען,
הערש זלמן,
זלמן הערש,
בוים — קרש,
קרש — בוים,
עירי שלום,
שלום עירוש,
נעלט נבֿירוש,
נבֿירוש נעלט,
עולם — וועלט,
וועלט — עולם,
מרדכיליע גולם.
לחיים, לחיים, קיין ירושלים.

דאָס ווײַטערדיקע העברעיש־ייִדישע לידל איז געגנוצט געוואָרן בלויז ווי אַן אויסוואַרפֿענישׂ:

3. אני הלכתי בדרך
ופגעתי איש חזק
ושמו קוזק.
ואמר לי:
יעווריי, דיענגע דאָוויַי!
דיין נעלט גיב אהר,
כ'שים אויף דיר מיט מיין נעווער.[10]

[10] בנוגע די לעצטע צוויי שורות בין איך ניט אין גאַנצן זיכער.

העברעיש־ייִדישע גראַמען געבויט אויפֿן שפּאַסיקן ווערטל „חתן דומה לכלב" איבערגעמאַכט פֿון „חתן דומה למלך":

4. חתן איז חותן, חול איז זאמד,
חותן איז שווער, זאמד איז פּיאַסעק,
שווער איז שבּועה, פּיעסעק איז א הונט,
שבּוע איז וואָך, הונט איז כּלב,
וואָך איז חול, חתן איז דומה לכּלב.

א העברעיש־ייִדיש לידל וואָס הייבט זיך אָן מיט א פּסוק פֿון חומש און ענדיקט זיך מיט א פּסוק פֿון תּהילים:

5. אלה תּולדות נח,
פֿון בראָנפֿן האָט מען פּוח,
פּוח איז דער עיקר,
פֿון בראָנפֿן ווערט מען שיפֿור.
אומר איז דער זאָגער,
שואל איז דער פֿרעגער,
דער פֿרענער איז שואל,
פּה איז א מויל,
א מויל איז פּה,
א דאָרן איז סנה,
סנה איז א דאָרן,
שופֿר איז א האָרן,
א האָרן איז א שופֿר,
א שרייבער איז א סופֿר,
א סופֿר איז א שרייבער,
נשים זיינען ווייבער,
ווייבער זיינען נשים,
ברעטער זיינען קרשים,
קרשים זיינען ברעטער,
מתפּלל איז א בעטער,
א בעטער איז מתפּלל,
יום־טוב זאָגט מען הלל,
הלל זאָגט מען יום־טוב,
„הודו לד' כי טוב".[11]

ריין ייִדישע לידלעך זיינען צונויפֿגעשטעלט לויטן נוסח פֿון די העברעיש־ייִדישע גראַמען און זיינען געווען גערוצט געוואָרן ווי אויסוואַרפֿענישן:

6. כאצקעלע געלענדער ליגט אין שניי,
שרייט ער: „געוואַלד, גיב מיר טיי".
טיי איז ביטער, גיב מיר צוקער,
צוקער איז זיס, גיב מיר פּיס,
פּיס איז פּעט, ליג אין בעט,
אין בעט איז קיל, ליג אין מיל,
אין מיל מאָלט זיך,

[11] איך בין נישט זיכער צי דער נוסח פֿון די לעצטע פּיר שורות איז אַקוראַט ווי דאָ ווערט איבערגעגעבן.

קאָרן צאָלט זיך,
וויין רײַבט זיך,
און בערדעלע קנײַפּט זיך.

עס זײַנען אויך געווען לידלעך און גראָמען וואָס די חדר־ייִנגלעך פֿלעגן צונויפֿשטעלן אויף זייער רבין און זײַן משפּחה. בײַ אונדז אין חדר האָבן די תלמידים געמאַכט אַזאַ לידל וועגן רבין, זײַן ווײַב, זײַנע צוויי טעכטער און זײַן זון:

יעקבֿ יאָשע,
מלכּה שאָשע,
פֿייגע צירל,
סימע מירל,
נחום בער,
טאָניו אהין און אהער.

קינדער־אַרגאַניזאַציע אין איבערזעץ־חדר

אָבער תּלמידים אין ייִנגל־חדר זײַנען געווען אַרגאַניזירט אין אַ שטרענג דיס־ציפּלינירטער מלוכה. אין שפּיץ פֿון דער מלוכה איז געשטאַנען אַ קייסער — אַ תּלמיד, פֿון דריטן לערניאָר — עלי פּי רובֿ דער עלטסטער און שטאַרקסטער פֿון אָבער ייִנגלעך. דער קייסער האָט געהאַט אַ סוויטע: אַ שני למלך און יועצים. דער קייסער מיט זײַן סוויטע פֿלעגן אָנפֿירן אָבער מלחמות־שפּילן. זיי זײַנען אויך געווען די שופֿטים אין סיכסוכים צווישן אײַן תּלמיד און אַ צווייטן. פֿאַר נישט פֿלעגן די באָבעלן פֿון קייסער, אָדער פֿאַר אויסזאָגן פֿון חדר, צושטעלן אַ בענקעלע צום רבין, שפּיל פֿאָלש אאז"וו פֿלעגט מען באַשטראָפֿן מיט אַ פֿאָנפֿע אָדער אַ משפּנתא.

אַ פֿאָנפֿע פֿלעגט מען מאַכן אַזוי: מען האָט אַוועקגעלייגט דעם פֿאַרזינדיקטן אויף אַ טיש, אָדער אויף דער ערד מיטן פּנים אַרויף. דעם קיניגס חייל פֿלעגט אים צוהאַלטן. דעמאָלט פֿלעגט מען אַרײַנשטעקן אין נאָז דעם שפּיץ פֿון אַ שטיקל פּאַפּיר צונויפֿגעדרייט ווי אַ קאָנוס. די אָפּענע בריייטע זײַט פֿון קאָנוס פֿלעגט מען אונטערצינדן. אַז ס'האָט זיך אָנגעהויבן רייכערן פֿלעגט מען דאָס פּאַפּיר אַרויסנעמען פֿון נאָז, פֿאַרברענען עס אויף אַש און בלאָזן אויפֿן זינדיקן.

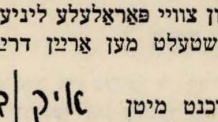
אַ משפּנתא האָט מען געמאַכט אַזוי: מען האָט אַוועקגעלייגט דעם זינדיקן מיטן פּנים אַראָפּ און אָבער תּלמידים פֿלעגן אים אַרײַנשמײַסן אין געזעס.

די גרעסטע שטראָף פֿלעגט קריגן אַ מסר, אַזאַ וואָס פֿלעגט אויסזאָגן פֿון חדר. מיט אים פֿלעגט מען ווערן ברוגז. ס'האָט געהייסן, אַז מען לייגט אים אַרײַן אין חרם, ביז וואָנען ער פֿלעגט צושווערן בײַ די ציצית, אַז ער וועט עס מער נישט טאָן. דער קייסער פֿלעגט אויך מאַכן שלום צווישן צוויי קינדער וואָס זײַנען געוואָרן ברוגז. בײַם איבערבעטן זיך פֿלעגן די ברוגזע קינדער זיך אָננעמען בײַ די קלײַנע פֿינגערלעך פֿון זייערע רעכטע הענט און זאָגן:

רינגעלע, רינגעלע, רוגז,
זעמער נעוועזן ברוגז,
רינגעלע, רינגעלע, ביס,
זעמער חבֿר צוריק.

ווינטערצייט האָבן אַלע קינדער געצאָלט מס, אָדער צינדז צום קייסער. דער קאָסירער, אייגער פון די יועצים, פלעגט זאַמלען דאָס געלט אין א בלעכן פוש־קעלע און פירן אין העפּט א געוויסן חשבון פון יעדן גראָשן וואָס א קינד האָט אײַנגעצאָלט אינעם אוצר המלוכה. די קאָסע איז געשטאַנען אין חדר. דאָס אַנגעזאַמלטע געלט פלעגט גיין אויף צו מאַכן די סעודה בײַם אויפֿהערן לערנען בײַ נאַכט.

דעם קייסערס שרײַבער פלעגט אויפֿן באָפֿעל פון קייסער שיקן בריוו צו אַנדערע חדרים וועגן דערקלערן מלחמה און פֿאַרהאַנדלען וועגן שלום, אָדער וועגן מאַכן א שותפֿותדיקן שפּאַציר הינטער דער שטאָט שבת אָדער יום־טובֿ. יעדער חדר האָט זיך באַנוצט מיט א שיפֿערשריפֿט און א מינדלעכער שיפֿער־שפּראַך. די שיפֿערשריפֿט איז על פי רובֿ געווען געבויט אויף די אלף־ביתן אַת בש און איק בכר. לויטן שיפֿער פון אַת בש פלעגט מען פֿאַרבײַטן אַן א מיט א ת, א ב מיט א ש אאז"וו. א היפש ביסל קאָמפּליצירטער איז געווען דער שיפֿער פון איק בכר. מען שרײַבט אין א שטעלעכל פון צוויי פֿאַראַלעלע ליניעס, וואָס שנײַדן צוויי פֿאַראַלעלע. אין יעדן קעסטעלע שטעלט מען אַרײַן דרײַ אותיות (זען צייכענונג).

יעדער אות וועלכע עס שטייט און אַזוי פֿיל פֿאַסיקלעך וויפֿל עס באַטרעפֿט זײַן רײַי אינעם געגעבענעם קעסטעלע. אַן א וועלכע געשריבן אַזוי: | ו |, א יוד — | יי |, א ק — | ווי |, א ב — | ו |, א כ — | יי |, א ה — | ו | אאז"וו.

דאָס וואָרט „טאַטע" וועלכע לפֿי־זה געשריבן אַזוי: | ו ו | | ו יי |.

גרויסע סודות פלעגן אויך געשריבן ווערן מיט א שטיקל חלב אויף וואַסער־פּאַפּיר, וואָס מען האָט געקענט איבערלייענען נאָר נאָכן אַנווארעמען עס קעגן פֿײַער אָדער פֿאַרברענען אויף אש.

ווי שיפֿער איז אויך געווען געווארן די שפּיגלשריפֿט — פֿאַרקערטע אותיות, וואָס קעגן שפּיגל לייענען זיי זיך גלײַך, און ציפֿערשריפֿט — ציפֿער געווען אַנשטאָט אותיות: 1 פֿאַר אַן א, 2 פֿאַר א ב אאז"וו.

די גערעדטע שיפֿערשפּראַך איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס מען פלעגט אין־בערדריען די קלאַנגען בײַם ארויסרעדן די וועלטער אַנהייבנדיק פון די סוף־קלאַנגען און גיין אויף צוריק. ווי למשל: „גיב מיר" וועלט ארויסגערעדט „ביג רים". אין א צווייטער שיפֿערשפּראַך פלעגט מען פֿאַרבײַטן יעדן ערשטן קלאַנג פון וואָרט מיט א ש. למשל: איך — שיך, בין — שין אאז"וו.

די תלמידים פון איבערזעץ־חדר פלעגן אויך אַנטײַל נעמען אין פֿאַרשיידענע גזעזלשאַפֿטלעכע טעטיקייטן. פֿאַר א יאָרצײַט פון א געוויסן חסידישן רבין פלעגן די ינגלעך גיין קלײַבן ליכט אַנצוצינדן זיי אין שטיבל צו דער הלולא.

(הלולא — די פּײַערונג וואָס איז אײַנגעאָרדנט געוואָרן אין דער יאָרצײַטנאַכט פֿון א חסידישן רבין). זומערצײַט פֿלעגן מיר בײַ אַזא הילולא אָפּלאָזן שווימען אויפֿן טײַך ברענענדיקע ליכטלעך צוגעטאָפּיעט צו א שיפל אָדער גלאָז א ברעטל. וויפֿל שיינקייט און יום־טובֿ מיר האָבן דעמאָלט איבערגעלעבט קען נאָר וויסן דער וואָס האָט עס אַליין א מאָל בײַגעוווינט אין זײַן קינדהייט.

די חדר־יינגלעך פֿלעגן אויך פֿון צײַט צו צײַט, לויט דער באַשטימונג פֿון בית־מדרש־יינגלעך, גיין קלײַבן געלט איבער די הײַזער פֿאַר „תיקון ספֿרים". („תיקון ספֿרים" איז געווען א נאָמען פֿון א חברה אַרגאַניזירט פֿון בית־מדרש־יינגלעך, וואָס איר אַרבעט איז געווען צו פֿאַרריכטן די ספֿרים אין בית־מדרש און אײַנקויפֿן נײַע. דאָ האָט זיך געהאַנדלט על פּי רובֿ וועגן ספֿרים צו לערנען און מעין זײַן אין זיי, ווי חידוש־ און דרוש־ספֿרים).

פֿורים בײַ נאַכט צו דער סעודה פֿלעגן חדר־יינגלעך גיין איבער די הײַזער זאַמלען געלט פֿאַר אָרעמע לײַט.

ג. דאָס גמרא־חדר

דאָס גמרא־חדר איז געווען די דריטע און העכסטע מדרגה פֿונעם חדר. אָהין פֿלעגן אָנקומען יינגלעך אין עלטער פֿון צען־עלף יאָר, נאָך דעם ווי זיי האָבן געלערנט א צוויי־דרײַ יאָר אין איבערזעץ־חדר.

דער יידישער טײַטש בײַם לערנען איז אויך דאָ ווי אין איבערזעץ־חדר געווען צונויפֿגעוואָקסן אין דער טראַדיציאָנעלער פֿאָרעם מיטן העברעיִשן אָדער אַרמישן טעקסט, וואָס איז געלערנט געוואָרן. דאָ אָבער האָט מען שוין ניט געטײַטשט וואָרט בײַ וואָרט, נאָר אייגיקע שווערע ווערטער. בײַם חומש לערנען פֿלעגט זיך דער רבי ניט אָפּשטעלן פֿאַרטײַטשן אויף יידיש, נאָר ווען עמעצער פֿון די תּלמידים האָט איבערגעפֿרעגט דעם טײַטש פֿון א וואָרט, אָדער ווען ער האָט געדאַרפֿט דערקלערן רשיס א „כלומר", וואָס רשין האָט דאָ געאָרט, פֿלעגט דער רבי דאָס אַרומרעדן אין יידיש, אַזוי אויך דעמאָלט ווען דער פּסוק איז ניט געגנוג גלאַטיק על פּי פּשט און מען האָט געדאַרפֿט צוגעבן א גאַנצע אויסרעדעניש על פּי דרש.

בײַם גמרא לערנען אָבער איז דער יידישער טײַטש איבערגעזאָגט געוואָרן נאָך יעדער פֿראַזע פֿונעם גמרא־טעקסט מיטן אויסרעדעניש און די משלים, ענלעך ווי אין איבערזעץ־חדר. דערבײַ זײַנען דאָ אין דער יידישער איבערזעצונג אַרײַנגעפֿלאָכטן געוואָרן די גמרא־אויסדרוקן וואָס שטעלן צונויף די טערמי־נאָלאָגיע פֿונעם גמרא־לימוד. די דאָזיקע אויסדרוקן זײַנען זייער גיך אָרײַן אין דער טאָג־טעגלעכער שפּראַך פֿון די תּלמידים און געגעבן איר א לומדישן קאָליר. ווי למשל: בשלומא, ממה־נפֿשך, מאי קא משמע לן, הכינו הך, במה דברים אמורים, הני מלי, למאי נפֿקא מנה, למקח וממכר, לאחר יאוש, ויש לישב בדוחק, אבדה, בעל־פּקדון, קלאָץ־קשיא, בויך־סבֿרא אאז"ו. אהער דאַרף מען אויך צוגעבן דעם אויסדרוק דאָ שטייט צעריסן. דאָס זאָגט דער תּלמיד צום רבין

וועז אין זײַן גמרא איז דאָס בלעטל צעריסן און ס׳איז ניט קלאָר ווי אַזוי מען דאַרף לייענען.

צווישן די חדר־ייִנגלעך זײַנען אַרומגעגאַנגען אַ שלל וועדטלעך, נוטריקונס און אַפֿילו שפּאָס־מעשׂהלעך אויף אַ גאַנצער ריי פּאָפולערע גמרא־אויסדרוקן, ווי למשל: „ודו״ק״, געלייענט אַהין און צוריק איז נוטריקון: „ווילסטו דווקא וויסן, קרענק וועסטו וויסן״. „תיק״ו״ איז נוטריקון: תשבי יתרץ קושיות ואבעיות.

אָט זײַנען עטלעכע בײַשפּילן פֿון וועדטלעך געבויט אויף תּלמודישע און תּנך־אויסדרוקן, וואָס זײַנען געווען פּאָפּולער אין גמרא־חדר: „שבּעה דבּרים בגולם, זשיבעלע וואָס לאָכסטו?״ — זשיבעלע איז דאָ אַרויסגערעדט בלשון חוזק אַנשטאָט זיבעלע. דאָס וועדט געזאָגט קעגן איינעם אַ לץ, וואָס האָט אַ טבע אָפּצולאָכן פֿון יענעם. זשיבעלע מיינט דאָ, אַז ער פֿאַרמאָגט אין זיך אַלע זיבן חסרונות פֿון אַ גולם וואָס וועלן אויסגערעכנט אין פּרקי־אָבֿות.

„פּתח בכד וסים בחבית — גראָם שטראָם מאַך מיר אַ פֿוטערנעם ליעטניק״ (ליעטניק מיינט אַ זומער־מאַנטל וואָס מען מאַכט פֿאַרשטייט זיך, ניט פֿון פֿוטער). דאָס זאָגט מען וועז איינער רעדט און עס קלעבט זיך ניט אַ וואָרט צו אַ וואָרט.

אין פֿאַרבינדונג מיט גמרא לערנען זײַנען אויך געווען פֿאַרשפּרייט אין גמרא־חדר ריין ייִדישע וועדטלעך, ווי למשל: „פֿון דאַנען איז געדרונגען, אַז אַלע קאַטשקעס גייען באַרוועס״. עס מיינט אַז פֿון דאַנען קען מען גאָרנישט אַרויסלערנען, אָדער אַז די אַנטדעקונג וואָס איינער האָט געמאַכט איז שוין צו גוט באַווּסט. אָדער אַזא וועדט: „מווווי, מווווי לאָקשן״ — עס וועדט געזאָגט וועז איינער רעדט און רעדט און סוף כל סוף דערעדט ער זיך צום עיקר, צי וועז איינער שפּאָרט זיך מיט אַ צווייטן און צום סוף ווײַזט זיך אַרויס, אַז ער זאָגט די זעלבע זאַך וואָס זײַן קעגנער.

אויף אַ ייִנגל וואָס דערציילט גרויסאדיקע מעשׂיות זאָגט מען: „טרייסל אים אויס דאָס היטל״; אָדער: „אומר ועושה, גוזר ומקים שכל דבריו שקר וכזב״; אָדער: „תורת לאָקשן, משה אמת״ — אַ פֿאַראַדיע אויפֿן אויסדרוק: משה אמת ותורתו אמת.

די אַלע וועדטלעך זײַנען שטענדיק אַרויסגעזונגען געוואָרן מיט אַ גמרא־ניגון, וואָרעם פֿאַר איינעם וואָס האָט געלערנט אין אַ גמרא־חדר איז אוממעגלעך זיך פֿאָרצושטעלן ווי קען מען לערנען גמרא ניט צוזינגענדיק נאָך יעדער פֿראָזע דעם ייִדישן טײַטש. מיט דער צײַט איז דער אופֿן פֿון גמרא לערנען אַזוי אַרײַנגעדרונגען אין די בייגער פֿון יעדן גמרא־ייִנגל, אַז אינעם געווייַנטלעכן רעדן, וועז ער האָט געוואָלט דערקלערן עפּעס אַן ענין, אָדער אַרויסאָזאָגן אַן אייגענע מיינונג, פֿלעגט ער איבערגיין צו אַ גמרא־ניגון און דערבײַ זיך צושאָקלען און דרייען מיטן גראָבן פֿינגער, אָדער גלעטן זיך דאָס נאָך ניט געוואָקסענע בערדל.

אַנגעטאָן אין אַ ליטפֿאָן כאַלאַט מיט אַ טוכן קאַשקעטל, אָדער סאַמעטן היטל אויפֿן קאָפּ; די הויזן אַרײַנגעשטעקט אין שטיוועלעך מיט הויכע כאַליעוועס, מיט אַ גרויסן טלית־קטן אויפֿן לייב, האָט דאָס גמרא־ייִנגל אויסגעזען ווי אַ קליין ייִדעלע, באַזונדער וועז ער פֿלעגט זיך צושטעלן צו אַ רעדל דערוואַקסענע ייִדן,

מיט די הענט פֿאַרלייגט אויפֿן הינטן מעשׂה שטאָט־בעל־הבית, און צונייגן אָן אויער צו הערן וואָס מען רעדט. אָבער דאָס האָט זיך געדאַכט אַזוי פֿון אויבן אויף. אין דער אמתן איז דאָס גמרא־יינגל געווען קוועקזילבערדיק ספּריטנע, פֿלינק און שאַרף אויף דער תּפֿיסה, ממש א ווילדער בעל־זכרון; און מיט די צעלאָזטע פּאָלעס פֿון כאַלאַטל, מיט די צעפּלאַסענע געגרייזלטע פּאות פֿון ביידע זײַטן פּנים האָט דאָס גמרא־יינגל גיכער געמאַכט אָן אײַנדרוק פֿון עפּעס אָן אומרויִק באַשעפֿעניש וואָס קען ניט אײַנשטיין אויף איין אָרט און אָט־אָט הייבט עס זיך אויף און פֿליט אַוועק.

דאָס שטענדיקע שאָקלען זיך בײַם דאַוונען און לערנען, דאָס כסדרדיקע שאָרפֿן זיך דעם קאָפּ בײַ שוועכע שׂכלדיקע סוגיות פֿון דער גמרא האָבן דאָס גמרא־יינגל פֿאַרוואַנדלט אין א שטיק באַוועגלעכקייט, און סײַ זײַן גוף, סײַ זײַן מוח האָבן א מינוט ניט געקענט אײַנרוען.

פֿונקט אַזוי געשיקט ווי דאָס גמרא־יינגל איז געווען אויפֿצוכאַפּן די שאַרפֿזיניקייט פֿון רשׁיס א כּלומר אָדער א ואם תאמר פֿון תּוספֿות, אַזוי פֿלינק און בייגעוודיק פֿלעגט ער אַרומפֿלײַען וויגטער אויף דער גליטש און זומער אַרומשווימען ווי א קאַטשקע אינעם שטעטלדיקן טײַכל. ניט קענען שווימען אָדער גליטשן זיך האָט זיך געקענט פֿאָר א גרויסער בושה צווישן גמרא־יינגלעך. די רירעוודיקייט פֿון די גמרא־יינגלעך איז אויך געקומען צום אויסדרוק אין די פֿאַרשיידענע לויפֿשפּילן און מלחמה־שפּילן אויף תּנך־ און גמרא־טעמעס (די מלחמות בײַם חורבן בית־המיקדש און בר־כּוכבֿא וואָס ווערן באַשריבן אין פּרק הניזקין אין גיטין). די שפּילן פֿלעגן געווײַנטלעך פֿאַרקומען אין די פֿרייטיק נאָכמיטאָגן, ערבֿ־יום־טובֿים, ווען מען איז פֿרײַ פֿון לערנען. אין די שבתים און יום־טובֿים פֿלעגן די שפּילן פֿאַרקומען הינטערן שטעטל אויף די בערג.

אין גמרא־חדר האָט א יינגל געלערנט בײַ א צוויי־דרײַ יאָר, ביז בר־מיצווה געווײַנטלעך. די צאָל תּלמידים אין גמרא־חדר איז געווען ניט גרעסער פֿון צוועלף. געווען אויך גמרא־חדרים ווו די צאָל תּלמידים איז געווען באַגרענעצט צו זעקס. אין אַזא פֿאַל פֿלעגן די עלטערן אויסנעמען מיטן מלמד פֿאַרויס, ער זאָל ניט אָננעמען קיין גרעסערע צאָל תּלמידים, און פֿלעגן דערפֿאָר צאָלן דעם מלמד א גרעסערן שׂכר־לימוד.

קיין גרויסע לומדים האָט דאָס גמרא־חדר ניט אַרויסגעגעבן. דער ציל פֿון גמרא־חדר איז גיכער געווען צוצוגרייטן דאָס גמרא־יינגל צום בית־המדרש, ווו ער וועט ווײַטער קענען לערנען פֿאָר זיך אַליין.

די גמרא־יינגלעך וואָס האָבן ניט ממשיך געווען זייער לערנען נאָכן ענדיקן זייער גמרא־חדר אין בית־מדרש, זײַנען געבליבן קנאַפּע למדנים. זיי האָבן אָבער צוגעפֿאַשטעלט די געווײַנטלעכע וווילקענעוודיקע יידן וואָס זײַנען באַקאַנט אונטערן נאָמען יודע ספֿר. אויף אַזא יידּ פֿלעגט מען זאָגן: „ער איז ניט קיין עם־הארץ". אַזא יידּ האָט געקענט אָפּלערנען א פּרשה חומש מיט רשי, ער איז אויך געווען ביכולת דורכצוקריכן א פּרק משניות און געקענט א ביסל עיבֿרי אין דער גמרא, ד"ה קענען אָפּלערנען א לײַכטן טעקסט, ניט אַרײַנלאָזנדיק זיך אין עמקות

ארײַן. בײַם רעדן פֿלעכט אַזאָ יידּ אַרײַן פּסוקים און מאמרי חז״ל, האָט ליב זיך צו מאַכן אַ הלצהלע צעדרייענדיק דעם פּשט פֿון אַ פּסוק אָדער אַ מאמר־חזל על פּי נוסח טובֿיה דער מילכיקער. פֿון געווינטשאָפֿט וועגן זינגט זיך אַזאָ יידּ אונטער מיט אַ גמרא־ניגון בײַם שפּאַרן זיך מיט עמעצן אָדער בײַם גיבן צו פֿאַרשטיין עפּעס אַן ענין.

מײַן גמרא־מלמד

מײַן רבי, יאַנקעלע מאָטעלעס, האָט געשטאָמט פֿון אַ משפּחה מלמדים בני מלמדים. דאָס מלומדות איז אין דער דאָזיקער משפּחה איבערגעגאַנגען בירושה פֿון דור צו דור: פֿון אַ פֿאָטער צו אַ זון, אָדער פֿון אַ שוועסטער צו אַן אייידעם.

מײַן רבי האָט דערׂיבער פֿאַרמאָגט אין זיך אָלע מעלות פֿון דורותדיקער מלמדישער טראַדיציע, וואָס באַטראַכט דאָס מלומדות פֿאַר אַ מלאכת־הקודש און קוקט פֿון אויבן אַראָפּ אויף די אויפֿגעקומענע מלמדים, וואָס האָבן זיך געמומען צום קנעכטן צוליב שלימזלדיקייט, וויל זיי האָבן צו עפּעס אַנדערש ניט געטויגט.

אין מלי־דעלמא האָט זיך מײַן רבי ניט געמישט. דאָס האָט ער איבערגעלאָזט צו זײַן אשת־חיל, דער רביצין זיסנער, וואָס פֿלעגט אַפֿילו אויפֿקלײַבן דעם שכר־לימוד בײַ די בעלי־הבתים. דאָס גאַנצע הויז האָט די רביצין געפֿירט, אָלע דאגות פֿון דעם רבינס משפּחה זײַנען געלעגן אויף איר קאָפּ. דער רבי האָט זיך אין גאַנצן אָפּגעגעבן מיט מלומדות. מען פֿלעגט אויף אים זאָגן, אַז ער איז פֿון די יידן וואָס קענען ניט קיין צורת המטבע.

בײַ זײַן גאַנצער בטלנות אָבער איז ער געווען אַ חכם מחופּם ממש און האָט זיך זייער גוט פֿונאַנדערגעקליבן אין וועלטזאַכן, און זיסנע שטותשנע ווערטלעך האָבן געהאָט אַ שם אָפֿילו אין די אַרומיקע שטעטלעך, ניט נאָר בײַ אונדז אין טישעוויץ. און די ווערטלעך זיסנע זיסנען געווען געטאָקטע אָפֿאָריזמען מיט אַ טיפֿן מיין און זיי האָבן אָלע מאָל אַרויסגערופֿן געלעכטער. בטלנישערהייט האָט ער פֿאַרמאָגט אַ שטאַרקן חוש פֿאַר הומאָר. באַזונדער טיפֿזיניק זיסנען געווען ווערטלעך וועגן לערנען, תלמידים און מלמדים.

ער פֿלעגט זאָגן, אַז ס׳איז ניטאָ אַזאָ תלמיד, וואָס זאָל כאָטש צו עפּעס ניט טויגן, באַזונדער וען ער דאַרף טאָן עפּעס פֿאַר זײַן אייגענער טובֿה וועגן, ווי ער פֿאַרשטייט עס. דאָס ווערטל זיסנס איז געווען אַזוי: „יעדער שמויגער, צו זיסנעם טויג ער״ (שמויגער איז אַ ניט־דערבאַקענער, ניט קיין איבעריקער חכם). אויף אַ תלמיד אַן איבערגעשפּיצטן, וואָס קליגט זיך צו פֿיל ביז ער פֿאַלט אַדורך מיט זײַן אייגענער חכמה פֿלעגט ער זאָגן: „קלוג און קלוג און באַנאַרישט זיך״.

אַ שטעטלדיקער משפּיל האָט אים געפֿרוווט אַ מאָל אַ טשעפּע טאָן: „רבי, איר מוסרט אונדז פֿאַר זײַן אַרײַנגעטאָן אין תאוות, און איר אַליין זענט אַזוי פֿאַר־קאָכט אין טאָבעק שמעקן, ממש ווי אַן אמתדיקער בעל־תאוהניק״. דערויף האָט אים מײַן רבי געענטפֿערט: „שוטה, דו ביסט אַרײַנגעטאָן אין אָלע תאוות שבעולם, איז רעכט, נאָר טאָמער האָב איך אַ קליין תאוהלע, גרויס ווי אַ

שמעק טאָבעק, פֿאַרגינסטו מיר אויך ניט?" דאָס דאָזיקע חכמהלע זײַנען איז דערנאָך אַרומגעגאַנגען אין אונדזער גאַנצער געגנט.

כאָטש ס׳איז אַן אמת געווען, אַז מיין רבי איז געווען אַ לייַדנשאַפֿטלעכער טאָבעק־שמעקער, איז ער אָבער אין דער זעלבער צײַט געווען אַן אָפּגעפּוצט מענטשל. זײַן ליעפֿאָגן כאַלאָטל, אַרומגעבונדן מיט אַ קעמפֿהאַרענעם גאַרטל איז געלעגן ווי אויסגעגאָסן אויף זײַן שמאָלן גופֿל; דאָס סאָמעטענע היטל מיטן קליינעם חנעוודיקן דאַשיקל איז געווען שטענדיק פֿונקט צו דער מאָס; פֿון זײַן שוואַרץ בערדל האָט אַראָפּגעגלאַנצט עפּעס אַזאַ מין יום־טובֿדיקע דערהויבנקייט, און אין גאַנצן האָט ער געמאַכט אַן אײַנדרוק פֿון עפּעס אַ מין רוחניות.

לערנען פֿלעגט ער שטענדיק אַנהייבן מתּוך חדוה, דערבײַ פֿלעגט ער אַלע מאָל זאָגן: „עולא הוה פּתח בבדיחותא" און פֿאַרצײַען דערבײַ אַ טיפֿן שמעק טאָבעק. כּטוב לבו פֿלעגט ער דערצײַלן אַ ווײַז און אַ מאָל אַפֿילו אַ שפּאַסיק מעשׂהלע. דעם מאַטעריאַל פֿאַר זײַנע מעשׂהלעך האָט ער אַלע מאָל געגנומען פֿון טאָג־טעג־לעכן לעבן. דער עיקר פֿלעגט ער אין זײַנע ווײַזן און מעשׂהלעך אויסלאָכן דעם שלימזל, וואָס „קען קיין קאַץ קיין עק ניט צובינדן" און שטייט גרויס מיט זײַן ייִחוס און עס פּאַסט אים ניט צו טאָן אַ געווײַסע ארבעטע. „אַ ייִד דאַרף צו אַלץ טויגן", האָט ער געלערנט זײַנע תּלמידים, מיט קיין שום ארבעט דאַרף מען זיך ניט שעמען, „פּשוט נבלתא בשוקא ושקיל אגרא", אָבי נאָר מען איז עוסק באמונה איז יעדער פּרנסה שיין. ער פֿלעגט אויך אָפּלאָכן פֿון די בטלנישע חקרנים וואָס ווילן שטענדיק געוואָר ווערן מה לְמעלה ומה לְמטה, נאָר וואָס אונטער זייער נאָז טוט זיך זעען זיי ניט. די חקרנים, פֿלעגט ער זאָגן, פֿאַרשטייען שטענדיק זאָכן ווי מען זאָגט זיי מלה במלה, אָבער דעם תּוכן פֿון אַ זאַך באַנעמען זיי ניט; אין דער איגענער צײַט, כאָטש זיי ווילן אַלץ אַליין דערגרונטעווען, זײַנען זיי שטענדיק גרייט צו גלייבן די ווילדסטע מעשׂיות וואָס עמעצער טראָכט אויס מיט זײַן כּוח הדמיון. „פּתי יאמין לכל דבר", פֿלעגט ער אַלע מאָל זאָגן, ווען ער פֿלעגט אַרויסקומען אויף דער טעמע וועגן בטלנישע חוקרים. „די דאָזיקע לא יוצלחס קענען חרוב מאַכן אַ וועלט" — פֿלעגט ער ניט מיד ווערן צו לערנען זײַנע תּלמידים.

לדוגמא פֿלעגט ער גאָנץ אָפֿט דערצײַלן די מעשׂה מיט זײַן שוואָגער לייבוש־מאיר, וואָס איז געווען באַרימט מיט זײַן חקרנישער בטלנות. דער דאָזיקער לייבוש־מאיר איז אַ מאָל אַרויפֿגעגאַנגען אויפֿן בוידעם, כּדי צו דערגיין דעם סוד פֿאַר וואָס די וועלט זאָגט „בוידעם, בוידעם, אויס בוידעם". האָט ער, לייבוש־מאיר, הייסט עס, זיך פֿאַרשטעלט די אויגן מיט אַ האַנט און געלאָזט זיך גיין אויף צוריק הינטער־ווײַלעכטס און דערבײַ כּסדר איבערגעחזרט די וועלטער „בוידעם, בוידעם", ביז מיט אַ מאָל האָט ער זיך געגנומען אַראָפּקיקלעך פֿון די טרעפּ און דעמאָלט האָט ער אויסגעשריגן: „אוי, אויס בוידעם!" דעם סוד פֿון „אויס בוידעם" האָט טאָקע לייבוש־מאיר זיך דערוווסט, ער האָט אָבער דערבײַ צעבראָכן אַ האַנט.

נאָכן דערצײַלן אַ שפּאַסיק מעשׂהלע פֿלעגט דער רבי ווידער אַ מאָל טאָן אַ שמעק טאָבעק און אַנהייבן מיט אַ גמרא־ניגון דעם שיעור: השותפין שרצו לעשות מחיצה אאז"וו.

מיט זינען מעשהלעך און הלצהלעך פלעגט ער אפילו אינגשטילן די רביצין זינען, וואָס פלעגט גאָנץ אפט — זאָל זי מיר מוחל זיין — מכבד זיין דעם רבין מיט א מענה־לשון. אז דינהלע די רביצין פלעגט זיך צעלאָזן אויף א קול, פלעגט דער רבי זאָגן צו אונדז: „זי רעדט דען, אירע צרות רעדן" — און אונדזער רבי איז געוועכט געווען. קיין גרויסע מערכה האָט די זשוואָווע דינהלע די רביצין, וואָס האָט געהאָט א שם פאַר א גרויסער אשת־חיל און איז געווען א מאָל א שיינע, אויך בכ מיין ניט געהאָט. די גאָנצע ווינונג דעם רבינס איז באַשטאַנען פון אייַן צימער, וואָס האָט געדינט אי פאַר א שלאָפצימער, אי פאַר א קיך, אי פאַר אן עסצימער און אויך פאַר א חדר מיט א צען תלמידים. פון דעסט ווענן איז אין חדר שטענדיק געווען אויפֿגעראָמט ממש ווי אויף יום־טוב. איז טאָקע די רביצין שטענדיק געווען פֿאַרפאַרעט, ניט געשטאַנען ליידיק א מינוט אפילו: געקאָכט, געבאַקן, גערָאמט, געוואָשן די פאָדלאָגע אדער די טיר און פֿענצטער, אנישט האָט זי געגייט, פאַררִיכט אדער געצירעוועט, געשטריקט זאָקן אד"גל. דערצו נאָך האָט זי געדאַרפט טראָגן דעם גאָנצן עול פרנסה אויף איר קאָפּ, וואָרעם אין מלי דעלמא האָט זיך מיין רבי ניט געמישט. זיין גבֿורה איז געלעגן נאָר אינעם מלומדות. איז טאָקע די רביצין געווען פאַרביטערט, וואָרעם פון רבינס פאַרדינסטן האָט קיין מאָל ניט געקלעקט אויף דער המוציא.

„גרויסער פאַרדינער מיינער, גאָלדשפּינער מיינער", אזוי פלעגט זי רופן דעם רבין. „אזא עולם הבא זאָלסטו האָבן, וואָסער עולם הזה איך האָב בכ דיר". פון דעסט ווענן ווען דער רבי פלעגט דערציילן א ווינ אדער א מעשהלע, פלעגט זי זיך אויסהערן און מיטלאַכן, און שפּאַסנדיק פלעגט זי זאָגן: „אויף אלץ האָסטו א ווערטעלע, אפֿשר האָסטו אזא ווערטל מען זאָל קענען פון דעם מאָכן שבת, גרויסער פאַרדינער מיינער?"

שבת צו מאָכן האָבן דעם רבינס ווערטלעך טאָקע ניט געהאָט קיין כוח, אָבער צוצוביגנדן די תלמידים צום רבין, זיי זאָלן זיך פֿילן היימיש מיט אים און ווי דערוואָקסענע, לאָנגע יאָרן שפּעטער, אים געדענקען מיט ליבשאפט, דאָס האָבן דעם רבינס חכמהלעך יא באָווּזן.

די גאָנצע בריהשקייט אָבער פון מיין רבין יאָנקעלע מאָטעלעס האָט געשטעקט אין זיין כוח הסברה. ער האָט געשמט אלס בעל־מסביר אפילו צווישן די בעסטע שטעטלדיקע מלמדים. ער פלעגט אלע מאָל געבן צו פאַרשטיין מיט א משל, מיט א מעשה שהיה, און דער שווערסטער ענין פלעגט ווערן גרינג און פשוט. ווי אזוי א מלמד דארף מקרב אי השכל זיין אן ענין פאַר זיינע תלמידים האָט מיין רבי געגעבן צו פאַרשטיין מיט אזא משל: „א מלמד האָט געלערנט מיט א ישובניק א ינגל עיברי און דאָס ינגל האָט ניט געקענט תופס זיין דעם ענין, האָט דער מלמד געפֿרעגט דעם ינגל: 'זאָג מיר נאָר, משה, וואָס איז די מעשה, וואָס יעדער גוי אין דארף קענסטו אנרופן ביים נאָמען און דו דערקענסט אים פון דער ווייטנס אפילו, און וואָס א קמץ איז קענסטו ניט' האָט אים דער ינגל געענטפֿערט: 'אזוי, רבי, דאָס איז עפּעס אנדערש. דער גוי איז אזא גרויסער און דער קמץ איז אזא קליינינקער, און דער גוי איז פון מיין דארף און דער קמץ איז פון א פֿרעמדן

סידור״. א מלמד, האָט מײַן רבי יאַנקעלע מאַטעלעס פֿאַרטײַטשט דאָס מעשׂהלע, דאַרף דעם קמץ אין סידור מאַכן פֿאַרן קינד אַזוי נאָענט ווי ס׳איז דער גוי פֿונעם אייגענעם דאַרף פֿאַרן קינד פֿון יישובֿניק.

„קודם־כל, פֿלעגט מײַן רבי זאָגן, דאַרף מען אַליין פֿאַרשטיין דעם ענין גוט, דערנאָך קען מען יענעם געבן צו פֿאַרשטיין. דאָס וואָס מען לערנט דאַרף מען קענען זען מיט פֿאַרמאַכטע אויגן; אַז מען קען זיך פֿאַרשטעלן דעם ענין אין קאָפּ און זען מיט די אויגן פֿון מוח איז א סימן, אַז מען האָט פֿאַרשטאַנען, אַנישט באַלעבעט מען נאָר מיט דער צונג און מען זאָגט נאָר ווערטער״. די דאָזיקע כּללים האָט אונדז דער רבי געגעבן, כּדי מיר זאָלן. וויסן ווי צו געבן צו פֿאַרשטיין אייניער דעם אַנדערן בײַם איבערחזרן דעם שיעור, אַדער בײַם צוגרייטן א לייענען פֿיתות־ווײַז, צו צוויי אַדער דרײַ אירע אין א פּיתה.

„לערנען, האָט אונדז דער רבי געלערנט, איז פֿונקט ווי שווימען, וואָס מען קען זיך עס ניט אויסלערנען סײַדן מען שווימט אַליין, און אַלע מאָל וואָס מער און טיפֿער אין וואַסער. כּל־זמן מען לערנט ניט אַליין פֿאַר זיך ווערט מען ניט קענען. א מלמד וואָס האָלט אין איין לערנען מיט די קינדער, טוט ער זיי א בערישע טובֿה. ער לערנט זיי אויס זיי זאָלן אַליין פֿאַר זיך ניט קענען לערנען, און וואָס וועלן זיי טאָן, אַז זיי וועלן אַרויסגיין פֿון חדר? א מלמד, האָט ער ווײַטער אונדז געגעבן צו פֿאַרשטיין, דאַרף נאָר שטיין בײַ דער זײַט און זײַן גרייט צו געבן א שטופּ אונטער. אויב ער זעט, אַז זײַן תּלמיד, וואָס לערנט פֿאַר זיך אַליין, האָט זיך פֿאַרפֿאַנטערט און קען ווײַטער ניט גיין, דאַרף אים דער רבי א שטופּ טאָן פֿאַרויס, דערקלערן אים, גרינגער מאַכן דעם ענין. פֿונקט ווי עס טוט א טאַטע, וואָס לערנט זײַן קינד שווימען אין טײַך, און ער זעט אַז זײַן קינד שטייט אַפּ אין מיטן, גיט ער אים א שטופּ, אַבער שווימען לאָזט ער דאָס קינד אַליין״. „אם אין אני לי, מי לי״ — איז געווען זײַן שטענדיקע וואַרענונג צו די תּלמידים— „אַז אירט אַליין ניט לערנען וועט איר ניט קענען״.

„א רבי, פֿלעגט ער מוסיף זײַן, דאַרף אויך ביסלעכווײַז ארײַנפֿירן דאָס קינד אַלע מאָל אין א שווערערן ענין, אַבער ניט מיט א מאָל. ער דאַרף זיך א מאָל אָפּשטעלן אויף א כּלומר פֿון רשין, ארײַנכאַפּן א שטיקל תּוספֿות אַבער ביסלעכווײַז און אַלע מאָל מער. דער רבי דאַרף אַבער אַלע מאָל געדענקען, אַז דער תּכלית איז די קינדער זאָלן קענען אַליין לערנען פֿאַר זיך און ער איז מער ניט ווי אַן ארויס־העלפֿער. ער לערנט שווימען״.

„דליגמר אינש והדר ליסבר״ — דער טײַטש דערפֿון איז: „פֿריִער זאָל זיך א תּלמיד אויסלערנען אַליין לערנען און וואָס מער פֿשוטע גמרא און דערנאָך ערשט זאָל ער זיך צוגעווינען ארײַנצוגיין אַלע מאָל טיפֿער אינעם ענין. דעם וועג צו דעם דאַרף אים ווײַזן דער מלמד״.

„דער רבי דאַרף זען צו שאַרפֿן די קעפּלעך פֿון זײַנע תּלמידים אַזוי, אַז די גוטע תּלמידים, די בעלי יכולס, זאָלן שפּעטער זיך קענען אַוועקלאָזן שווימען בעסער פֿון אים. דער תּלמיד אויפֿן רבינס פּלייצעס דאַרף זײַן גרעסער פֿונעם רבין״.

מיין רבי פלעגט זיך טאקע באַרימען, כטוב לבו, אז ער האָט געהאַט תלמי־דים וואָס זיינען שפּעטער געוואָרן רבנים, לומדים מופלגים, און אַנדערע זיינען אָפּילו געוואָרן מחברים פון ספֿרים. דערמיט פלעגט ער אויך וועלן ווירקן אויף אונדזער אַמביציע, מיר זאָלן זיך גלייכן צו יענע תלמידים. ער פלעגט אונדז דער־ציילן פון זיינע געוועזענע תלמידים, וואָס מיר האָבן געקענט ווי באַוווסטע בית־מדרש־בחורים מיט א נאָמען אלס לומדים, ווי אַזוי זיי פלעגן אויפֿשטיין גאָנץ פרי און קומען אים אויפֿוועקן צו לערנען און ער פלעגט מיט זיי אַוועקגיין אין בית־מדרש אַריין כּעלות הבוקר לערנען באַזונדער מיט זיי. א סך פון אונדז פלעגן זיך טאָקע באַמיען נאָכצוטאָן יענע תלמידים.

בשעת מיר פלעגן לערנען פאָר זיך פלעגט אונדזער רבי אַליין אויך אַריינקוקן אין א ספֿר, אדער לערנען פאָר זיך, כדי צו ווייזן א בישפיל. „קשוט עצמך בתחילה", איז געווען זיין שטענדיק וועגט, „אז מען הייסט יענעם לערנען, דאַרף מען קודם־כל אַליין לערנען". זיינע אויגן און אויערן זיינען אָבער געווען גע־וענדט צו אונדז. ער האָט אזוי אומבאַמערקטערהייט געהיט אַלע כיתות, וואָס האָבן געלערנט בײַם טיש, אז עמעצער זאָל ניט פרוון אָפּנאַרן זיך אַליין.

אז א כיתה פלעגט זיך צעזינגען: „אמר רבי יוחנן: שמע מנה תלת, — פון דאָנען איז געדרונגען דרײַ זאָכן", פלעגט ער אזוי מיט א מאָל זיך א וועגד טאָן צו דער דאָזיקער כיתה: „וואָסערע דרײַ זאָכן זיינען דאָ געדרונגען?" פריער פלעגט ער לאָזן ענטפֿערן דעם פּעיקערן יינגל פון דער כיתה, דערנאָך דעם שוואַ־כערן, און אויב עמעצער האָט עפּעס ניט פֿאַרשטאַנען, פלעגט ער זיך אַוועקזעצן מיט אים און אים געבן צו פֿאַרשטיין איין מאָל און נאָך א מאָל. דערבײַ האָט ער זיך באַמיט אַריינצוזיען אינעם ענין אַלע תלמידים וואָס האָבן געלערנט די זעלבע שטעלע; יעדער איינער פון די תלמידים האָט געקראָגן א געפֿעגנהייט אַרויסצוזאָגן זיין מיינונג און דער רבי האָט אַלעמען אויסגעהערט מיט גרויס סבֿלנות; ערשט אז ער איז געווען זיכער, אז אַלע פֿאַרשטייען דעם ענין גוט, האָט ער זיך צוריק גע־נומען צו זיין אַרבעט: לערנען פאָר זיך אדער אונטערהעלפֿן א צווייטע כיתה, וואָס איז צוגעקומען אים עפּעס איבערפֿרעגן. זיין אויסערגעווייניטלעכע סבֿלנות האָט דער רבי אַרויסגעווויזן ניט נאָר בײַם געבן צו פֿאַרשטיין עפּעס, נאָר אויך בײַם סובֿל זיין זיינע תלמידים און ניט באַשטראָפֿן ווי ווייט ס׳האָט זיך נאָר געלאָזט. טייל עלטערן פלעגן קומען אַליין אין חדר באַשטראָפֿן זייערע קינדער פאָר בא־גאַנגענע זינד.

דער רבי אונדזערער פלעגט זאָגן: „אז דער רבי איז א בעל־זוכה זינדיקן ניט די קינדער און ער דאַרף ניט אַנקומען צו קיין עונש". „נאָר עץ ווייסט דאָך — פלעגט ער צוגעבן — הייַנטיקע דורות, שוואַכע דורות". אז מיין רבי האָט שוין אָבער געמוזט עמעצן באַשטראָפֿן, פלעגט ער אַוועקנעמען דעם פאַרזינדיקטן יינגל אין א ווינקל פון צימער לעבן דער טיר און אַרויסשלעפֿן א ריטל פונעם בעזעם און געבן מיט דעם עטלעכע שמיץ דעם פאַרזינדיקטן. דערבײַ פלעגט ער אַלע מאָל אָפּזיפּצן: „חושך שבטו, שונא בנו", און פון אויפֿגערעגטקייט צורעכט מאַכן דעם פּאָסיק פון די הויזן. דאָס גאַנצע לערנען איז שוין נאָך אַזא פאַל געווען אַן

חדווה, עפּעס מרה שחורהדיק. דער רבי אַליין איז געווען אַנגעכמורעט און פֿלעגט זיך באַמיִען מפֿייס צו זיין דאָס באַשטראָפֿטע קינד, אָבער מאָל זיך געווענדט צו אים. און אַז דער באַשטראָפֿטער האָט זיך ניט געלאָזט איבערבעטן אַזוי אויף אַן אומדירעקטן וועג, פֿלעגט ער אונטערזיפֿצן, פֿאַררייכטנדיק דעם פּאַסיק אויף די הויזן: „חושך שבטו, שונא בנו", ווי אייגער רעדט, וואָס קען איך טאָן, עס שטייט דאָך אין פּסוק, אַז מען מוז אַ מאָל באַשטראָפֿן אויך; און נאָכן לערנען פֿלעגט ער אַליין בעטן מחילה בײַם באַשטראָפֿטן תּלמיד.

פֿאַר איין זאַך האָט מען רבי געציטערט מער ווי פֿאַר אַלץ, ער האָט מורא געהאַט טאָמער איז ער ניט יוצא פֿאַרן „מה אני בחינם, אף אתה בחינם". פֿלעגט ער זיך האַלטן אין איין פֿאַרענטפֿערן פֿאַר אונדז, אַז ער נעמט שכר־לימוד נאָר ווי אַ פּועל בטל, וויל צוליב לערנען מיט אונדז קען ער דאָך ניט טאָן עפּעס אַנדערש. אָבער ניט זײַנדיק באַרויִקט מיט דעם, פֿלעגט ער זיך באַמיִען צו לערנען מיט עטלעכע תּלמידים פֿאַר דער צײַט פֿון לערנען אַדער נאָך דער צײַט פֿון לערנען. „פֿאַר דעם, פֿלעגט ער זאָגן, צאָלט מען דאָך מיר זיכער ניט". אָט דער דאָזיקער צדיק־תמים און געטרײַער טאַטע פֿון זײַנע תּלמידים איז קיין מאָל ניט זיכער געווען צי ער איז יוצא אין מלאכת־הקודש. דערפֿאַר האָט ער זוכה געווען, אַז זײַנע תּלמידים זאָלן שטענדיק וועלן יוצא זײַן קעגן אים און זען, אַז דער רבי זאָל אויף זיי קיין תרעומות ניט האָבן, און שוין ווי דערוואָקסענע יידן האַלטן אים ממש פֿאַר אַ הייליקן. מיט איין וואָרט וואָלט איך געקענט זאָגן אויף מײַן רבין, אַז ער איז געווען אַ ירא־חטא אין בעסטן זינען פֿון וואָרט. זײַן זכות זאָל אונדז טאָקע בײַשטיין.

באַטראַכטנדיק די אַלע זאָגעכצן און וועלטלעך פֿון מײַן רבין יאָנקעלע מאַטלעס קום איך צו דער איבערצײַגונג, אַז ס׳האָט עקסיסטירט אַ מין מישנת־חינוך שבעל פּה, וואָס איז איבערגעגאַנגען במסורה פֿון דור צו דור אין די משפּחות מלמדים בני מלמדים אין דער פֿאָרעם פֿון קורצע אַפֿאָריזמען און מעשׂהלעך. לשם ראָיה, אַז מײַן רבי איז ניט געווען קיין יחיד במינו, איז כּדאַי זיך אָפּצושטעלן אויף אַ צווייטן מלמד אַזאַ, וואָס איז געווען בײַ אונדז אין שטעטל. פּסח מלמד האָט מען אים גערופֿן, און געווען איז ער אַן איבערזעץ־מלמד. דאָס דאָזיקע איבערזעץ־מלומדות איז איבערגעגאַנגען בירושה אין זײַן משפּחה פֿון דור צו דור. ווען איך האָב אים געקענט, איז ער שוין געווען אַ זקן־מופֿלג, ער האָט נאָך אָבער אַלץ געפֿירט זײַן מלומדות און צווישן די תּלמידים זײַנע האָט ער נאָך אַלץ געמאַכט דעם אײַנדרוק פֿון אַן עלטערן חבֿר זייערן. קיין גרויס דרך־ארץ האָבן זײַנע תּלמידים פֿאַר אים ניט געהאַט, דערפֿאַר אָבער האָבן זיי אים ליב געהאַט אהבת נפֿש. פּסח מלמד פֿלעגט היטן אַז זײַנע תּלמידים זאָלן אויפֿעסן פֿאַרן לערנען זייער איבערבײַס, וואָס די מאַמעס האָבן זיי מיטגעגעבן אין חדר אַרײַן. „יעדער ייִנגל איז מהויב אויפֿצועסן יעדן אינדערפֿרי אַ פֿרישן בייגל מיט פּוטער — פֿלעגט ער זאָגן — ער זאָל קענען לערנען תורה, וואָס שמעקט ווי פֿריש געבעקס". מיט זײַנע אייגענע הענט פֿלעגט פּסח מלמד אויסשניצן קנייפּעקלעך (מעסערלעך מיט הילצערנע הענטלעך) און פֿענער פֿאַר די תּלמידים זײַנע. יעדן דאָנערשטיק בײַם

פֿאַרהערן דעם שיעור פֿלעגט ער טיילן מתנות צו די קינדער, וואָס האָבן געקענט די גמרא, די דערמאָנטע פֿענער און קניפּעקלעך. זומער פֿלעגט פסח מלמד אַליין פֿירן זײַנע תלמידים באַרג אַראָפּ צום שטעטלדיקן טײַך באָדן און ער אַליין פֿלעגט זיי לערנען שווימען, כדי מקיים צו זײַן דעם מאמר חזל „חיב אדם ללמד את בנו לשחות בנהר". ווינטער פֿלעגט ער שטיין בײַם ברעג פֿון פֿאַרפֿרוירענעם טײַכל און זיך צוקוקן ווי זײַנע ספריטנע תלמידים פֿלײַען אַרום אויף דער גליטש.

בײַם לערנען מיט די קינדער די מסעות פֿון יידן אין דער מידבר האָט פסח מלמד געהאָט אָזא מין פּאַפּיר, ווו עס זײַנען געווען אָנגעצייכנט די נעמען פֿון די ערטער ווו יידן האָבן געוואָנדערט, ווי אויך די אַרדענונג און די פֿאַרעם ווי זיי האָבן געזרוט לויט די דגלים. די גאַנצע צייכענונג האָט זיך געזרופֿן די מסעות. בײַם לערנען די גרענעצן פֿון ארץ־ישׂראל אין חומש האָט פסח מלמד געוויזן די תלמידים אויף אַ פּאַפּיר וואָס האָט זיך געזרופֿן די גבֿולין — די גרענעצשטעט ווי אויך די לענדער וואָס גרענעצן זיך מיט ארץ־ישׂראל. מיט בלויער פֿאַרב איז געווען פֿאַרצייכנט דער ים הגדול פֿון מערב־זײַט פֿון ארץ־ישׂראל. דאָס איז געווען אָזא מין מאַפּע. די תלמידים האָבן געדאַרפֿט נאָכצייכענען אין קאַלירן די דאָזיקע גבֿולין און מסעות.

אויך האָט פסח מלמד געהאָט אַ גרייטן מוסטער, געמאָלט פֿון פּאַפּיר, פֿון די קליידער פֿון כהן־גדול; דעם חושן ואפֿוד מיט די נעמען פֿון די צוועלף שבֿטים אויסגעשטעלט אין קעסטעלעך. אין יעדן קעסטעלע איז אויך געווען אָנגעמאָלט מיט אַן אָנדער קאָליר דער ערב פֿון געגעבענעם שבֿט: פֿאַר יהודה — אַ לייב, פֿאַר דן — אַ שלאַנג אאז"וו. דאָס איז געווען אַ מין פֿאַרשטעלן דעם אורים ותומים. אויך אַ מצנפֿת מיט אַ ציץ פֿון פּאַפּיר האָט פסח מלמד געהאָט צו ווײַזן זײַנע תלמידים וואָס פֿלעגן די בגדים פֿון כהן־גדול נאָכמאַכן און זיך אָנקלײדן אין זיי.

שטיפֿן און קאָמאָנדעוונען פֿלעגט ער לאָזן זײַנע תלמידים פֿראָנק און פֿרײַ: „זאָלן יידישע קינדער הנאה האָבן, פֿלעגט ער זאָגן, זיי וועלן נאָך צײַט האָבן צו טראָגן אויף זיך דעם יאָך פֿון גלות". אַז די וויסע חברהניקעס פֿלעגן זיך שוין שטאַרק צעלאָזן, און ער האָט זיך קיין עצה ניט געקענט געבן, פֿלעגט ער פֿאָכען אין דער לופֿטן מיטן קאָנטשיק איבער די קינדערשע קעפּלעך, צוואָגן די קעפּלעך האָט עס בײַ אים געהייסן. די תלמידים זײַנען פֿלעגן זיך קנאַפּ וואָס שרעקן פֿאַר זײַן קאָנטשיק, ווײַל אַלע האָבן געוווסט, אַז ס׳איז נאָר אויף צו פֿלײַסן. דעמאָלט פֿלעגט פסח מלמד זיך נעמען צו זײַן אַלט אויסגעפֿרווט מיטל: דערציילן אַ מעשׂה. אָט דאָ איז ער געווען אין דער היים. באַלד פֿלעגן זיך די קינדערלעך צוטוליען צום אָלטן פסח מלמד ווי שעפּסעלעך צו אַ פּאָסטוך און ער פֿלעגט דערציילן און די קינדער זײַנען געוואָרן אײַן שטיק געהאָרך. דערציילן פֿלעגט ער פֿון למד־וואָוניקעס וואָס ראָטעוונען יידן אין אַ נויט, פֿון די נושׂאי הצלב, פֿון שפּאַניע, כמעלניצקיס צײַטן, פֿון רבנו גרשום, פֿון רשי און מהרם פֿון ראָטנבורג, פֿון רבי אַמנון חסיד און נאָך גרויסע צדיקים. „אַ מלמד, פֿלעגט פסח זאָגן, דאַרף קענען דערציילן אַ סך מעשׂיות, וואָרעם מיט אַ מעשׂה איז מען מחיה יידישע קינדער".

זײַן גאַנץ התנהגות ווי אַ מלמד איז אויסן געווען בלויז מחיה צו זײַן יידישע קינדערלעך. ס׳איז דעריבער קיין חידוש ניט, וואָס זײַנע תלמידים האָבן געקלעפט אַרום אים און אים ליב געהאַט.

צו דער מישנת־חינוך שבעל־פֿה דאַרף מען נאָך צוערעכענען אַזעלכע אַלגעמיינע באַווּסטע מלמדישע ווערטלעך: „אַ גוטער זיץ (געמיינט דעם זיץ־חלק בלשון נקיה) איז בעסער ווי אַ גוטער קאָפּ", „אַ וועלער איז בעסער ווי אַ קענער", „כּל התחלות קשות".

פּראַגראַם און סדר פֿון לערנען אין גמרא־חדר

די קינדער פֿלעגן זיך אָנהייבן זאָמלען אין גמרא־חדר אַרום אַכט אַ זייגער אין דער פֿרי. יעדער אַריינגעקומענער תּלמיד האָט זיך געזומען אַ גמרא און זיך אַוועקגעזעצט לערנען; אַדער איבערחזרן דעם שיעור, אַדער צוגרייטן דאָס לייענען. געווײנטלעך פֿלעגן די ינגלעך פֿון איין כּיתה אָפּרעדן צווישן זיך פֿון פֿרישער און קומען גלײַך אין חדר אַריין. איינער פֿלעגט אין אַזאַ פֿאַל קומען רופֿן אין חדר אַריין זײַן חבֿר. אַרום נײַן אַ זייגער אין דער פֿרי זײַנען שוין כּמעט אַלע קינדער געווען אין חדר.

אין חדר אַריין פֿלעגן די קינדער שוין קומען אָפּגעדאָונטע און אָפּגעפּסענט. טייל קינדער פֿלעגן פֿון דעסט וועגן מיטנעמען מיטזיך (עסנוואַרג וואָס מען נעמט מיט אין חדר איבערצוכאַפּן צווישן איבערבײַס און אָנבײַסן).

צווישן נײַן און צען אַ זייגער בערך — אַ מאָל פֿריִער, אַ מאָל שפּעטער — פֿלעגט דער רבי אָנהייבן לערנען דעם שיעור מיט די קינדער כּיתותווײַז. צוליב דעם צוזאַץ איז דאָס חדר געווען אײַנגעטיילט אויף דרײַ כּיתות: קינדער וואָס זײַנען אָנגעקומען אין חדר דאָס ערשטע יאָר האָבן געהערט צו דער ערשטער כּיתה; קינדער וואָס האָבן שוין גענלערנט אין חדר דאָס צווייטע יאָר האָבן געהערט צו דער צווייטער כּיתה; צו דער דריטער כּיתה האָבן געהערט די קינדער פֿון דריטן לערניאָר אָדער די זייער פֿיַנקע קינדער פֿון צווייטן לערניאָר. אַ כּיתה איז באַשטאַנען אין אַזאַ פֿאַל פֿון אַ דרײַ־פֿיר תּלמידים, אָפּהענגיק פֿון דער צאָל תּלמידים אין חדר. פֿאַר צוגרייטן אַ לייענען אָדער איבערחזרן דעם שיעור, קורץ — פֿאַרן לערנען פֿאַר זיך זײַנען די תּלמידים געווען גרופּירט פֿאַרנוווּנט, צו צוויי קינדער אין אַ כּיתה, אַ פֿעיקער ינגל מיט אַ שוואַכערן. אין דער צײַט וואָס דער רבי פֿלעגט לערנען דעם שיעור מיט איין כּיתה האָבן די איבעריקע קינדער געלערנט פֿאַר זיך. אויב אַ כּיתה האָט עפּעס ניט געווּסט, פֿלעגט דאָס פֿעיקערע ינגל צוגיין איבערפֿרעגן דעם רבין און דערנאָך פֿלעגט ער צוריקגיין און עס געבן צו פֿאַרשטיין זײַן חבֿר.

די קינדער וואָס האָבן געלערנט פֿאַר זיך האָבן געהאַט ענגוג פֿריִהייט איבערצוריִסן דאָס לערנען אויף אונטערצולענען זיך דאָס הארץ מיטן מיטזיך, וואָס די מאַמעס האָבן מיטגעגעבן אין חדר אַריין. זיי האָבן אויך געקענט אַריסגיין פֿאַר זיך (טאָן זייערע באַדערפֿענישן) וועו זיי האָבן געוואָלט. קיין דערלויבעניש אויף אַזאַ זאַך האָט מען אין גמרא־חדר ניט געדאַרפֿט. זייער זעלטן אַז עמעץ האָט

געשפּילט בטל (אויסגענומען דעם צוטרוי, כדי צו קענען מבטל זיין צייט זאָ־ מענדיק זיך בײַם אַרויסגיין).

אין דער ערשטער כיתה האָט מען משך פֿון יאָר געלערנט די ערשטע צוויי פּרקים פֿון גטין, די ערשטע דרײַ פּרקים פֿון קדושין, דעם פּרק השׂוכר את הפּועלים פֿון בבא מציעא, מרובה און איזהו נשך פֿון בבא קמא. דאָס הייסט ניט אַז אַלע פּרקים זײַנען דורכגעלערנט געוואָרן אין משך פֿון ערשטן לערניאָר, נאָר אַז דער שיעור איז באַשטאַנען פֿון די דערמאָנטע פּרקים.

די צווייטע כיתה האָט געלערנט ווי אַ שיעור די פּרקים: השותפין, לא יחפור און חזקת הבתים פֿון בבא בתרא, ווי אויך אַ צוויי פּרקים פֿון סנהדרין.

מיט דער דריטער כיתה האָט מען געלערנט עטלעכע פּרקים פֿון יבמות.

אַ שיעור האָט מען אין גמרא־חדר געלערנט אַ צוויי־דרײַ טעג בערך, אַזוי לאַנג, ביז דער רבי איז געווען זיכער, אַז די תּלמידים אַריינטירן זיך שוין אין דער געלערנטער סוגיא, להיפוך צום איבערזעץ־חדר ווו אַ שיעור איז געלערנט געוואָרן מינדסטנס אַ וואָך צייט. קיין ספּעציעלער פֿאַרהערטאָג פֿאַרן שיעור איז אין גמרא־חדר ניט געווען.

אינעם לייענען פֿאַר זיך האָבן די תּלמידים געדאַרפֿט צוגרייטן גאַנץ קליינע מסכתות, ווי ברכות, תּענית, חגיגה, מועד קטן, מגילה און עטלעכע פּרקים פֿון שבת.

דער שיעור אין לייענען פֿאַר פּסח איז געווען דער פּרק ערבי פּסחים פֿון דער גמרא פּסחים און פֿאַר תּשעה באָב — דער פּרק הנזקין פֿון גטין. אין די עשׂרת ימי תּשובה האָט מען געלערנט דעם ערשטן פּרק פֿון יומא, און פֿאַר סוכות, ווי אויך חול־המועד סוכות, האָט מען געלערנט דעם ערשטן פּרק פֿון דער גמרא סוכה. פֿאַר חנוכה, אויך אין די חנוכה־טעג גופֿא, האָט מען געלערנט די שיטה (אין חדר האָט מען אַ סוגיא געוויפֿן אַ שיטה) פֿון כּבֿתה אין פּרק במה מדליקין פֿון דער גמרא שבת, וואָס באַהאַנדלט דעם ענין חנוכה. פֿאַר פּורים האָט מען אויך געלערנט דעם ערשטן פּרק פֿון דער גמרא מגילה ווי דעם שיעור.

אַרום צוועלף אַ זייגער מיטאָגצייט, האָבן אַלע כיתות געהאָט אָפּגעלערנט דעם שיעור, און די קינדער פֿלעגן גיין אַהיים אויף אָנבײַסן (מיטאָג).

אַרום צוויי און אַ האַלבע שעה זײַנען די קינדער געווען פֿרײַ פֿון חדר. די דאָזיקע צייט איז פֿון די תּלמידים אויסגענוצט געוואָרן אויף עסן אָנבײַסן און אויף לערנען זיך בײַם שׂריבער לשון־קודשדיקע בריוולעך, אָנשרײַבן אַ רוסישן און פּוילישן אַדרעס. סוחרישע קינדער פֿלעגן אויך לערנען בײַם שרײַבער חכמת התּשבורות (ברעכצאָלן), „פּראָצענט" און „דיסקאָנט", „כלל פֿון דרײַ" און „שותפים־ רעכענונג". געציילטע קינדער האָבן אויך געלערנט רוסיש און פּויליש. בײַם שרײַבער האָט מען געלערנט אַ שעה אין טאָג בערך. די איבעריקע פֿרײַע צייט פֿלעגן די קינדער פֿאַרברענגען זומער אין שטעטלשן טײַכל לערנענדיק זיך שווי־ מען און ווינטער אויף דער גליטש.

טייל תּלמידים פֿלעגן צוריקקומען אין חדר אַרײַן פֿרײַער צו לערנען פֿאַר זיך אַדער אויסשניצן עפּעס פֿון האָלץ און מאָלן רייזעלעך און מיזרחס. געווען

תּלמידים וואָס זייערע רייזעלעך און מיזרחס פֿלעגט מען וועזן אויף חידושים און מען פֿלעגט מיט זיי באָפּוצן די פֿענצטער אין די היימען לכּבוד שבּועות און די מיזרח־וועגט אַ גאַנץ יאָר. די אָנגעצייכנטע פֿיגורן אויף די רייזעלעך פֿלעגן וועלן אויסגעשוירן און באָפּוצט מיט פֿאַרשיידענע קאָלירן. אויף די מיזרחס פֿלעגן די פֿיגורן אַרומגעצייכנט ווערן מיט אַ רעמל פֿון זילבן ווי אויף די שער־בלעטלעך פֿון גמרות. די געווויינטלעכע בילדער אויף די רייזעלעך און די מיזרחס זיינען געווען: הירשן, לייבן, טויבן און פֿישעלעך. די פֿיגורן זיינען געצייכנט געוואָרן אייניג קעגן דער אָנדערער פּנים צו פּנים. אונטער די פֿיגורן זיינען אָנגעשריבן געוואָרן מיט גע־כתיבֿהטע אותיות פּסוקים פֿון תּנך ווי למשל: „הוה רץ כצבי וגיבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים"; „סור מרע ועשה טוב", „אך טוב לעולם סלה". אין ראָשי־תּבות זיינען די לעצטע צוויי אויסגעדריקט געוואָרן אָזוי: וסימנך סמוט — אטלס. מיר פֿלעגן דאָס לייענען סאָמעט, אַטלעס.
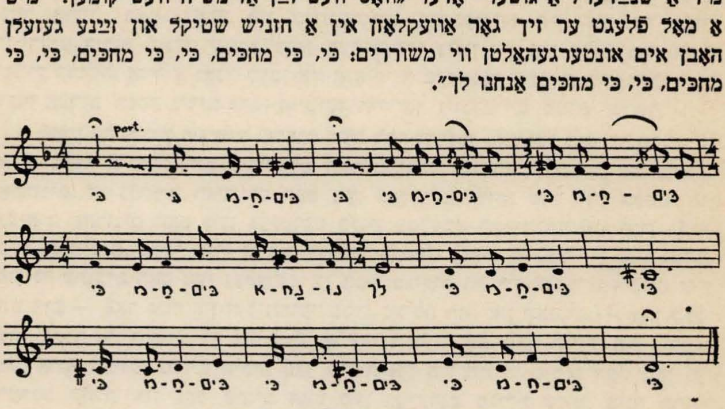
אָרום האַלב דרכי זיינען שוין אַלע תּלמידים געווען צוריק אין חדר און מען האָט זיך געזעצט לערנען חומש מיט רשי. אין משך פֿון דער וואָך האָט מען אָפּ־געלערנט די גאַנצע סדרה פֿון דער וואָך. רשי האָט מען געלערנט בלויז ביז שני. פֿון צייט צו צייט פֿלעגט דער רבי אָריינכאָפּן אַ שטיקל רשי פֿון מיטן דער סדרה אויך, דאָרט וווּ רשי ברענגט אַן אינטערעסאַנטן מדרש אָדער דערקלערט אַ שטיקל דיקדוק.

חומש מיט רשי האָט מען געלערנט מיטן גאַנצן חדר צוזאַמען. דער רבי פֿלעגט זאָגן און אַלע תּלמידים נאָך אים אויף אַ קול מיט אַ ניגון. פֿאַרטיטשן אין דעם חומש־טעקסט פֿלעגט דער רבי בלויז אייניציקע שוועריקייטן ערקלערן אָדער וועלן עמעצער האָט עפּעס איבערגעפֿרעגט. דורכשניטלעך האָט יעדער יינגל פֿאַרשטאַנען אַליין דעם חומש־טעקסט. די רשי האָט מען געלערנט צוזאַמען מיט דעם יידישן טײַטש.

אָרום פֿיר אַ זייגער זיינען די קינדער פֿריגעלאָזט געוואָרן אויף עסן וואַ־רעמעס. וויינטערצייט פֿלעגן די קינדער צוריקקומען אין חדר אָריין ערשט נאָך מינחה־מעריב און בינו־לבינו פֿלעגן די קינדער אָריינכאָפּן אַ שפּיל אויף דער גליטש אָדער וואַרפֿן זיך מיט שנייקוילן און מאַכן שניימענטשן. זומער פֿלעגן די קינדער קומען צוריק אין אַ שעה אָרום בערך. אין צווישן פֿלעגט מען אָריינכאָפּן אַ שווים אין טעכל. זומערצייט פֿלעגן די קינדער אָפּעסן וואָרעמעס אין דער היים, וואָס איז באַשטאָנען אין אונדזער געגנט פֿון לאָקשן מיט בעבלעך, טייג־לעך מיט קאָרטאָפֿיעס אָדער לאָקשן מיט אָרבעס. וויינטער פֿלעגן די קינדער מיט־נעמען אין חדר דאָס וואָרעמעס: ברויט מיט פּאָווידלע אָדער ברויט מיט אַ שטיקל הערינג, אַ מאָנדל (אַ מין קיכעלע אין דער פֿאָרעם פֿון אַ פּאָרעלאָגראָם פֿון האָניק מיט מאָן פֿאַרדאָרט אויסגעבאַקן) אָדער ברויט מיט שמאַלץ.

צווישן פֿינף און האַלב זיבן האָבן די תּלמידים זיך געגומען זאַמלען צוריק אין חדר און יעדער כיתה פֿלעגט זיך זעצן לערנען פֿאַר זיך צו גרייטן איר לייענען. דאָס געשמאַקסטע לערנען איז געווען וויינטער אין אָוונט בײַ אַ חלבן ליכטל, וואָס יעדער קינד האָט געהאַלטן אין האָנט. דער קול התּורה פֿון די תּנוקות של בית רבן האָט האַרציק זיך דעמאָלט צעקלונגען איבערן שטעטל.

מאָטיע שניידער וואָס האָט געווינט אויפֿן גאָרן איבער אונדזער חדר פֿלעגט ווערן אָנגעשטעקט פֿונעם געזאָנג פֿון די גמרא־יינגלעך און פֿלעגט זיך אַוועקלאָזן אין אַ ציקל צוזאַמען מיט זינגע פּועלים אין אַ שניידעריש פֿאַלקסלידל: „בין איך מיר אַ שניידער? אַ גוטער" אָדער „וואָס וועט זיין אַז משיח וועט קומען?" מיט אַ מאָל פֿלעגט ער זיך גאָר אַוועקלאָזן אין אַ חזנישׁ שטיקל און זינגע געזעלן האָבן אים אונטערגעהאָלטן ווי משוררים: כּי, כּי מחכּים, כּי, כּי מחכּים, כּי, כּי מחכּים, כּי, כּי מחכּים אָנחנו לך".

ניגון פֿון „כּי מחכּים..."

ווען אַ פֿרעמדער וואָלט אַרײַנגעפֿאָלן אין אָזאַ ווינטערדיקן אָוונט אין שטעטל, וואָלט ער געהערט ווי אַ גאַנץ שטעטל זינגט, ווי דאָס גאַנצע הייליקע פֿאָלק ישׂראל טוט אויסשאָלן זײַן גײַסטיקע גבֿורה.

די קלינגענדיקע קולעכלעך פֿון די גמרא־יינגלעך וואָס האָבן אויסגעזונגען די גמרא־ניגונים פֿלעגן זיך אויסמישן מיט די געזאַנגען פֿון די קינדער וואָס זינגען אַהיימגעגאַנגען פֿון די דרדקי־ און איבערזעץ־חדרים.

פֿון אײַן זײַטיק געסל פֿלעגט פֿאָזנאָנטשיקל שוסטער, וואָס איז אויך געווען אַ חזן אין פּאָליש, מיט זינגע בנים אויסזינגען בײַם וואַרשטאַט אַלע ימים־נוראים־דיקע תּפֿילות; פֿון אַנטקעגנאיבער פֿלעגט אים אָפּענטפֿערן שמחהלע שוסטער, דער פֿילאָסאָף, מיט זינגע פּועלים: „אַ יידּ צו זײַן איז טײַער, אַ יידּ צו זײַן איז גוט". קלמן שניידער פֿון אַנטקעגן בית־מדרש, וואָס האָט געסטריגעוועט גויישע סערמינגעס און האָט געהערט צו דוד המלכס גווארדיע, די תּהילים־זאָגערס (די „חבֿרה תּהילים" האָט מען בײַ אונדז געפֿונען דוד המלכס גווארדיע), ער, קלמן שניידער, דער גרויסער מכניס אורח, פֿלעגט אַרײַנפֿאָלן אין כאָר מיט זײַן באַסאַ־וועך שטימע און די פּועלים זינגע האָבן אונטערגעהאָלטן: „רבת שכנה לה נפשי עם שונאי שלום, אני שלום וכי אדבר המה למלחמה". און דערנאָך פֿלעגט ער זיך פֿאַר־גיין פֿריילעך: „אשרי העם שככה לו, אשרי העם שד' אלוהיו", און די פּועלים זינגע פֿלעגן זיך צעציקלען: „אף להם ולא יריחון — אַ נאָז האָבן זיי און קענען ניט שמעקן, אוי וויי, אַ בראָך איז צו זיי, אַ בעזאָסיק אַ גאָט האָבן זיי, אָבער אלוהינו בשמים, בא בא בא... בשמים, כל אשר הוא חפץ הוא עושה".

איבער דעם דאָזיקן געזאַנג וואָס איז געקומען פֿון אַלע עקן שטעטל ווינ־
טער אָונט האָבן זיך געהויבן ווי אַ שאָלונג אינעם אָונטיקן חלל אַרײַן די פֿעסטע
בחורישע שטימען פֿון די בית־מדרש־לערנערס, און יעדער יידיש קינד, בפֿרט
יעדער חדר־ייִנגל וואָס האָט אַליין בפֿועל ממש זײַן שטים אַרײַנגעגאָסן אין דעם
כאָר אַרײַן, האָט טאָקע פֿון קליינערהייט אײַנגעזאָפּט אין זיך די פֿאַר־
שיידענע קולות פֿונעם שטעטלדיקן קדושהדיקן ניגון און איז אַליין געוואָרן אַ
שטיק קדושה. אויף אַ גאַנץ לעבן איז אַזאַ קינד באַהאַפֿטן געוואָרן מיט אַלע זײַנע
רמח אבֿרים ושסה גידים מיטן אייביקן, היילקן, זינגענדיקן פֿאַלק ישׂראל.

פֿאַרן אַהיימגיין פֿון חדר פֿלעגט דער רבי לערנען צוזאַמען מיט די תּלמידים
פּסוק בערך אַ שעה צײַט. געלערנט האָט מען סדר נביאים ראשונים, סדר נביאים
אַחרונים. די נביאים ראשונים האָט מען געלערנט לויטן סדר אין גאַנצן, פֿון
נביאים אַחרונים האָט מען געלערנט בלויז עטלעכע קאַפּיטלעך פֿון יעדן נביא.
טייל תּלמידים, בעלי תּנך, פֿלעגן לערנען נביאים אַחרונים פֿאַר זיך אין גאַנצן.
פֿון די כּתובֿים האָט מען געלערנט די חמש מגילות ווי אין איבערזעץ־חדר: שיר
השירים — פֿאַר פּסח און חול־המועד פּסח; מגילת רות און תּהילים — פֿאַר שבֿו־
עות; איכה און קאַפּיטלעך פֿון איובֿ — פֿאַר תּשעה באָבֿ. פֿאַר תּשעה באָבֿ פֿלעגט
מען אויך לערנען מדרש איכה; פֿאַר סוכות און חול־המועד סוכות האָט מען גע־
לערנט קהלת און פֿאַר פּורים האָט מען געלערנט מגילת אסתר מיטן תּרגום
שני.

פֿרײַטיק אין דער פֿרי פֿלעגט מען נאָר מעבֿיר סדרה זײַן: שנים מקרא ואחד
תּרגום, און צום סוף דורכלערנען און פֿאַרטיקן דעם הפֿטורה פֿון דער וואָך; דאָס
פֿלעגט טאָן יעדער כּיתה פֿאַר זיך און דער רבי פֿלעגט זיך צוהערן און אַרויס־
העלפֿן וועו נייטיק. בײַ אונדז אין געגנט האָט מען די הפֿטורה פֿון דער וואָך גע־
לערנט מיטן זעלביקן ניגון וואָס מען האָט געלערנט פּסוק אַ גאַנצע וואָך. קיין
ספּעציעלן הפֿטורה־ניגון מיטן טראָפּ ווי אין ליטע האָט מען בײַ אונדז ניט
געלערנט.

פֿרײַטיק אַרום צוועלף אַ זייגער זײַנען די קינדער פֿרײַגעלאָזט געוואָרן
פֿון חדר ביז זונטיק אין דער פֿרי. אויך אַלע ערבֿ־יום־טובֿ האָט מען געלערנט אין
גמרא־חדר נאָר ביז צוועלף אַ זייגער.

טייל תּלמידים פֿון גמרא־חדר פֿלעגן פֿרײַטיק נאָך מיטאָג גיין לערנען לייע־
נען. דאָס האָט געהייסן לערנען זיך אויף בעל־קורא. אויף דעם איז געווען אַן
עקסטרע בעל־קורא־מלמד. על פּי רובֿ זײַנען די דאָזיקע בעל־קורא־מלמדים
געווען בעלי־מלאָכות, וואָס האָבן ווי אַ זײַטיקע באַשעפֿטיקונג, מער לשם מיצווה
ווי לשם פּרנסה, אויפֿגעשטעלט בעל־קוראס בײַ ייִדן.

בײַ אונדז אין שטעטל איז דאָס מלומדות פֿון לייענען אין דער תּורה און
מגילה אײַנגעשטאָנען אין שוסטערשע הענט. צוויי אַזעלכע מלמדים זײַנען גע־
וען בײַ אונדז אין שטעטל און ביידע זײַנען געווען שוסטערס.

געלערנט לייענען האָט מען זיך פֿון אַ תּיקונדל, אַ ספֿרל אַזאַ, וואָס יעדער
בלעטל זײַנס איז באַשטאָנען פֿון צוויי שפֿאַלטן: אויבער מיט אַ חומש־אַדער מגילה־

טעקסט מיט נקודות און מיטן טראָפ און איינער מיטן אייגענעם טעקסט נאָר אָן נקודות און אָן דעם טראָפ.

אַ באַרימטער בעל־קורא־מלמד, וואָס האָט אויפֿגעהאָדעוועט דורות בעל־קוראס בײַ אונדז אין שטעטל, איז געווען אפֿרים שוסטער, אַ יידּ פֿון דוד המלכס גוואַרדיע, אַ תהילים־זאָגער און אַ גרויסער בעל־הלצה. לערנען מיט זײַנע תלמידים פֿלעגט אפֿרים שוסטער לעבן זײַן וואַרשטאָט. ער פֿלעגט זיצן אויף זײַן שוסטערשן בענקעלע לעבן וואַרשטאָט און קלאָפּן שטיפֿטלעך אין אַ פּאָדעשווע און אַרויסהעלפֿן זײַנע תלמידים, וואָס זײַנען געזעסן אויף ענלעכע שוסטערשע בענקלעך לעבן אים און געחזרט דאָס לייענען. די תלמידים פֿלעגן לייענען פֿון תיקונדל און ער פֿלעגט אונטערהעלפֿן פֿון אויסנווייניק און פֿלעגט זיך אַזש פֿאַרגיין מיט מתיקות: „אחרי דרך מבוא השמש". באַזונדער פֿלעגט ער זיך צעוואַרעמען בײַם לערנען לייענען די מגילה, אַז ער איז צוגעקומען צו קאַפּיטל ו — „בליל׳ה ההוא נדדה שנת המל׳ך" — פֿלעגט ער זיך צעקלינגען מיט התלהבות און די תלמידים נאָך אים.

אין מיטן דערינען פֿלעגט אַרײַנקומען אַ יידענע אָפּגעמען אַרבעט און ס׳פֿלעגט זיך אַנהייבן אַ דינגעניש פֿון וואָס מיר תלמידים פֿלעגן קײַכן פֿון געלעכטער. דער בעל־הלצה אין אפֿרים שוסטער האָט זיך באַוויזן אין זײַן גאַנצער פּראַכט. דאָס דינגעניש איז על פּי רובּ געגאַנגען אַזוי:

יידענע: ר׳ פֿראָים, וויפֿל קומט אײַנד?

אפֿרים: צוויי גילדן — (צוויי גילדן — דרײַסיק קאָפּיקעס).

יידענע: ר׳ פֿראָים, גאָט איז מיט אײַך, צוויי גילן?

אפֿרים: מילא, גיט זשע מיר דרײַסיק קאָפּיקעס, נו, שוין גוט?!

יידענע: ר׳ פֿראָים, איר הייבט שוין אָן מיט אײַערע שטוקעלעך?

אפֿרים: נו, גיט מיר שוין זעכציק גראָשן און לאָז שוין נעמען אַ סוף.

יידענע (קײַכט שוין פֿון געלעכטער און מיר תלמידים מיט איר): כ׳מיין טאָקע אָן חכמות, וויפֿל קומט אײַך אויף אָן אמת?

אפֿרים: כ׳זע דאָך, אַז איר דינגט זיך, טאָ גיב איך אײַך צוויי בררות: גיט מיר דרײַ צוואַנציקערלעך, אַנישט גיט מיר זעקס צענערלעך, האָט איר שוין צו מיר גאָרניט?

אַזוי פֿלעגט זיך ציען דאָס דינגעניש ביז די יידענע פֿלעגט באַצאָלן מיט טרערן אין די אויגן פֿון געלעכטער און אַוועקגיין. און אפֿרים שוסטער פֿלעגט זיך צוריק נעמען צו דער אַרבעט און מיט נאָך מער ברען אונטערהעלפֿן זײַנע תלמידים: „בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו, בהם עמים ינגח יחדיו אפסי ארץ, והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה".

ד. דאָס בית־מדרש

דאָס בית־מדרש־געסל

דאָס בית־מדרש־געסל בײַ אונדז אין שטעטל האָט זיך געפֿונען הינטערן שטעטלדיקן מאַרק פֿון מערבֿ־זײַט. דאָס דאָזיקע געסל איז געווען פּולו קודש. פֿון מערבֿ־זײַט מיט די פֿענצטער צום בית־מדרש און אָפּגעטיילט מיט אַ ליקל

פֿון בית־מדרש איז געשטאַנען גרשון מלמד דרדקי־חדר. אַ ביסל צפֿונדיקער, באַרג אַראָפּ צו פֿונעם דאָזיקן דרדקי־חדר, האָט זיך געפֿונען יעקבֿ יאָשעס אי־ בערזעץ־חדר. הינטער גרשון מלמד דרדקי־חדר צו מערבֿ צו אויפֿן באַרג, וואָס פֿירט צום שטעטלדיקן טײַכל, איז געשטאַנען פּסח מלמד איבערזעץ־חדר, און צפֿונדיקער אַ ביסל, מיט דרײַ הײַזער ווײַטער, אין דער זעלבער שורה איז געווען קלמן־דודס דרדקי־חדר. דאָס געסל איז דעריבער געווען אַנגעפֿילט שטענדיק מיט קינדערשע קולות; צי פֿון די קינדער וואָס האָבן זיך געשפּילט אין דרויסן לעבן די חדרים, צי פֿון די, וואָס האָבן געלערנט אינעווייניק אין די חדרים.

פֿון דרום־זײַט פֿון בית־מדרש, אָפּגעטיילט מיט אַ שמאָלער קלאָטקע, איז גע־ שטאַנען דאָס נישאָטינער שטיבל (בײַ אונדז פֿלעגט מען זאָגן נישאָטין אַנשטאָט הוסיאָטין. דעריבער האָט מען דאָס הוסיאָטינער חסידים־שטיבל גערופֿן „ני־ שאָטינער שטיבל"). דאָס דאָזיקע שטיבל איז געווען לגבי דעם בית־מדרש ווי אַ מין בית־שני. בחורים וואָס האָבן געלערנט אין בית־מדרש פֿלעגן אָפֿט איבער־ גיין לערנען אין שטיבל אַרײַן, וואָרעם דאָ איז געווען וויניקער טומל ווי אין בית־מדרש. אויך מתפּלל׳ים פֿלעגן אָפֿט איבערגיין פֿון בית־מדרש אין שטיבל אַרײַן און פֿאַרקערט צוליב אַ מנין.

אָפּגעטיילט מיט אַ שטח פֿון עטלעכע איילן צו מיזרח פֿון בית־מדרש פֿונקט אַנטקעגן דעם רבינס הויז, וואָס איז געווען צוגעבויט צום בית־מדרש פֿון צפֿון־ זײַט, האָט זיך געפֿונען חיה־נעשעס גאַרקיכל. פֿון דאָנעט האָבן כּסדר אַרויס־ געשמעקט זאָפֿטיקע ריחות פֿון געשמאַקע מאכלים און צובײַסעכצן, וואָס האָבן געריצט די נעזער פֿון די פֿאַרבײַגייערס. דאָס דאָזיקע גאַרקיכל פֿלעגט עס צושטעלן בראָנפֿן און פֿאַרבײַסעכץ פֿאַר די חסידים אין נישאָטינער שטיבל אין יעדער יומא־דפֿגרא. די בית־מדרש־בחורים פֿלעגן אויך דאָ קויפֿן אין די ווינטער־ אויפֿדערנאָכטן, געזאָלצענע מאָנקיכלעך, געמאָרינירטע הערינגלעך, זויערע או־ גערקעלעך, אַדער קניזשלעך מיט ציבעלעס צי מיט קאָשע צו דערקאָפֿן דאָס חיות אין מיטן לערנען. חדר־ינגלעך פֿלעגן דאָ קויפֿן זייערע נאָשערײַען: צוקערקע־ לעך, מענטע־קאָרמעלקעס און מאָנדלעך. נאָך מינחה־מעריבֿ אין די ווינטערדיקע אָוונטן פֿלעגט זיך אַרײַנכאָפֿן אין דעם גאַרקיכל די חבֿרה חייטים אונטערצו־ לענען דאָס האַרץ מיט אַ געבראָטן קאָטשקעלע און אַ ביסל בראָנפֿן מיט צובײַסעכץ. דעמאָלט פֿלעגן די שנײַדערס לייזן אַ סך פֿדיון פֿון גויישע סערמינגעס און פּעלצן, איז מען געווען אויפֿגעלייגט זיך משמח צו זײַן אין איינעם. פֿלעגט מען נאָר אויסנוצן אַ געלעגנהייט, ווי אַ סיום פֿון תהילים־זאָגן, אַדער דאָס אײַנקויפֿן אַ חפֿץ אין שנײַדערשן פּאָליש אַרײַן, צו קענען פֿראָווען אַ סעודת־מיצווה אינעם גאַרקיכל לעבן בית־מדרש. אויך די חבֿרה קדישא פֿלעגט נאָך אַ לוויה פֿון אַ רײַכן מת קומען זיך דערקווייקן דאָס האַרץ אין דעם גאַרקיכל. קורץ, חיה־נעשעס גאַרקיכל האָט צוגעשטעלט מזונות פֿאַר קהל הקודש פֿונעם שטעטל, כּדי ער זאָל זיך קענען אָפּגעבן מיט זײַנע רוחניותדיקע ענינים...

אָפּגעטראָטן פֿון בית־מדרש אויף אַ שמאָלן שטח צו דרום־מיזרח צו איז געשטאַנען די געמויערטע גרויסע שטאָטישע שול, וואָס איז לויט דער מסורה

אָלט געווען אַריבער זעקס הונדערט יאָר. אויף דער עזרת נשים, וואָס איז געווען צוגעבויט צו דער צפֿונדיקער וואַנט פֿון דער שול, איז געווען אַן אויפֿשריפֿט, אַז זי, די ווײַבערשע שול, איז איבערגעבויט געוואָרן אין שנת של״ג. אין דער דאָזיקער גרויסער שול פֿלעגן דאָוונענען די פּראָסטע בעלי־הבתים און בעלי־מלאָכות נאָר אין די שבתים און יום־טובֿים. די שול־מתפּלים האָבן בײַ אונדז געהאַט אַ ספּע־ציעלן נאָמען: שולײַדן אָדער שול־בעלי־הבתים. יעדער שבת און יום־טובֿ פֿלעגט דער לאַנגער רפֿאל, דער שוֹ־שמש, אַ יִד אַ קאָמאָשן־מאַכער, אָדער ווי מען האָט אים גערופֿן ״רפֿאל׳ס שטעפּער״, זיך אַוועקשטעלן אין מיטן פֿון שטעטלדיקן מאָרק, פֿאַרלייגן אַ האָנט אונטערן רעכטן אויער און אויסשרײַען: ״אין שול אַרײַן!״ און שטעטל האָט געווּסט, אַז ס׳איז געקומען זמן־תּפֿילה.

אין דער דאָזיקער גרויסער שוֹ אַרײַן פֿלעגט מען פֿירן מיט קלעזמער יעדער ספֿר־תּורה, וואָס עמעצער האָט געלאָזט שרײַבן פֿאַר וועלכן עס איז חסידים־שטיבל אָדער פּאָליש, און פֿון דאָרטן פֿלעגט מען די ספֿר־תּורה אַרויספֿראָווען ברוב פּאָר מיט קלעזמער, טענץ און געזאַנג צום באַשטימטן מקום־קדוש. אין דער דאָזיקער שול פֿלעגט מען אויך דורכפֿירן ספּעציעלע נגידישע אָדער רבנישע בריתן. עס איז טאָקע דאָ אין שוֹ געשטאַנען שטענדיק מוכן ומזומן פֿאַר דעם צווועק אַ געבעטע פּאָטערשטוֹ איבערגעצויגן מיט לעדער, וואָס האָט זיך גערופֿן כּסא של אליהו און אַ צווייטע פּאָטערשטול מיטן נאָמען כּסא של סנדק.

דאָ האָט מען אויך געהאַלטן אין שאַפֿקעלע, אײַנגעמויערט אין דער מערב־וואַנט, דאָס קעסטעלע מיט מויל (אָזאַ צעמאָלענער פּודער) צו באַשיטן די ווונד פֿונעם געמלטן, וועמען מען האָט נאָר וואָס מכניס געווען בבריתו של אַברהם־אָבֿינו.

אין אַ צווייט שאַפֿקעלע אײַנגעמויערט אין דער זעלבער וואַנט האָט גע־ברענט שטענדיק אַ לעמפּל, וואָס האָט זיך גערופֿן נר־תּמיד. די דאָזיקע שול איז געווען דאָס איינציקע בית־תּפֿילה, ווו מען האָט געדאַוונט בײַ אונדז אין שטעטל לויטן נוסח־אשפּנז. און נאָר אין דער דאָזיקער שוֹ פֿלעגט מען מאַכן יעדן שבת און יום־טוב אַ מי־שברך דעם קייסער.

דאָ אין שוֹ איז פֿאַרבײַבן אַן אַלטער מינהג, וואָס אין קיין שום בית־תּפֿילה האָט מען אים ניט דורכגעפֿירט. דהיינו: פֿאַר הוצאת־הספֿר פֿלעגט רפֿאל שמש זיך אַוועקשטעלן אויף די טרעפּלעך פֿונעם אָרון־קודש און אויסרופֿן: ״צען גרא־שׂין נעמטס אויס, נעמטס אײַן!״ קיינער האָט ניט געווּסט צוליב וואָס ער טוט דאָס, ווײַל אין שול האָט מען קיין מאָל ניט פֿאַרקויפֿט ניט קיין עליות און ניט קיין הוצאה־והכנסה, נאָר אַזוי איז געבליבן אַ מינהג פֿון פֿאַר צײַטנס, האָט מען עס נאָכגעטאָן און קיינער האָט ניט געוואָגט משנה־מינהג זײַן.

און אויסגעמאָלט איז געווען די שול פֿון אינעווייניק ממש ווי אין בית־המיקדש, אַזוי עלֿ כּל פּנים זײַנען די חדר־ און בית־מדרש־ינגלעך געווען זיכער. דער שטשירל (סטעלייע, סופֿיט) איז געווען באַמאָלט מיט אַ קרײַז, וואָס האָט פֿאַר־געשטעלט דעם הימל, ווו מלאָכים שפּילן אין אַ קאָפּעליע אויף פֿאַרשיידענע

אינסטרומענטן. אונטער די געמעלן אינעם קרייז איז געווען אָנגעמאָלט מיט גרויסע געפּתיבֿהטע אותיות דאָס קאָפּיטל ק״נ פון תהילים. אין די ווינקלען פון שטשיל אויסערן קרייז פון מערבֿ־זײַט זײַנען געווען אויסגעמאָלט, ווי לעבעדיקע, צוויי גרויסע לייבן, וואָס האָבן געקוקט פּנים אל פּנים איינער צום אַנדערן מיט גבֿורה. אין מיזרח־זײַט זײַנען געווען אויסגעמאָלט צוויי גרויסע הירשן מיט אַ סך געפּלאָכטענע הערנער. אונטער די געמעלן איז געווען אָנגעשריבן מיט געפּתיבֿהטע אותיות דער פּסוק: „הוה עז כנמר, וגבור כארי וקל כצבי לעשות רצון אביך שבשמים״. די וועגט זײַנען געווען באַמאָלט מיטן שור־הבר און לוויתן און די צוועלף מזלות. דער לוויתן האָט געהאַלטן דעם עק אין זײַן מויל, וואָרעם וועט ער לאָזט חלילה אַרויס זײַן עק פון מויל, וואָלט זיך, כידוע, די וועלט איבער־געקערט...

פון איבערן אָרון־קודש האָבן אַראָפּגעקוקט צוויי טײַבעלעך פון ווײַסן מאַרמאָר אויסגעהאַקט. די דאָזיקע טײַבעלעך האָבן עס געדאַרפט פאַרשטעלן די כרובֿים וואָס איבערן כפּורת. איבערן עמוד זײַנען געשטאַנען צוויי סטאַטוען פון גאָלדקאָלירן געמאַכט פון גיפּס, וואָס האָבן פאַרגעשטעלט צוויי הירשן פּנים צו פּנים מיט אַ סך געדרייטע הערנער איבער די קעפּ. די אַלע פּיגורן און מאַלערײַען האָבן ממש ווי אַראָפּגעטאַנצט פון זייערע ערטער, און עס האָט זיך געדאַכט, אַז אָט נעמען זיי און שפּאַנען אַוועק ווי לעבעדיקע. די שול־בעלי־בתים פלעגן זיך באַ־רימען, באַשר זיי האָבן בקבלה, אַז איטאַליענישע ייִדישע מאָלערס האָבן בשעתם געמאַלן די שול, און בײַם דורכפֿירן זייער אַרבעט האָבן זיי געפּאַסט תענית און פּסדר זיך געטובֿלט און גערייניקט אין דער מיקווה, כדי די ציורים און געמעלן זאָלן געמאַכט ווערן על טהרת הקודש.

אין שטעטל זײַנען אַלע געווען זיכער, אַז אין די לאַנגע ווינטערדיקע נעכט ווי אויך יעדער יום־כיפּור בײַ נאַכט קומען די שטעטלדיקע מתים פון בית־עולם דאָוונען און עוֹלה לתורה זײַן אין דער גרויסער שול. בכלל איז אין שטעטל געווען אָפּגעווישט די גרענעץ בין החיים והמתים.

איז טאָקע געווען אַ מורא פאַרבײַצוגיין אַליין דורך דער שול בײַ נאַכט, מען זאָל חלילה ניט אויפֿגערופֿן ווערן עוֹלה לתורה צו זײַן אין שול אַרײַן דורך די מתים. בית־מדרשניקעס, אײַנשטעלערס און גרויסע ריזיקאַנטן וואָס האָבן ליב געהאַט אָפּצוטאָן שפּיצלעך, פלעגן זיך באַהאַלטן אינעם פאַדערהויז פון דער שול און איבערשרעקן פאַרבײַגייענדיקע תמימותדיקע בטלנים און אויפֿגערופֿן זיי צו דער תורה, און יענע פלעגן לויפֿן צום רבֿ נאָך הילף, אויב זיי האָבן פּריער ניט אַוועקגעחלשט פאַר שרעק.

ליתר שׂאת, צו פאַרגרעסערן דעם מיסטישן פּחד, וואָס האָט אײַנגעהילט די גרויסע שטעטלדיקע שול, פלעגט מען נאָך דערציילן אין שטעטל אַ לעגענדע, אַז אין דרום־מיזרחדיקן ווינקל פון דער שול פון דרויסן געפֿינט זיך אַ קבֿר פון אַ חתן־כּלה, וואָס זײַנען אומגעקומען על קידוש־השם אונטער דער חופּה לעבן דער שול. מען פלעגט אַנווײַזן אויפֿן צוגעבוי צו דער שול אינעם דאָזיקן ווינקל, וואָס פאַרדעקט דעם קבֿר.

מערבֿדיקער פֿון דער שול און דרומדיקער פֿון בית־מדרש האָט זיך געפֿונען אַ געריכטל מיט גראָז באָוואַקסן און מיט אַלטע הויך צעצוויגטע ביימער. די ביימער האָבן זיך אַריבערגעבויגן אין דרויסן אַרויס איבער די אײַזערנע שטאַכעטן, וואָס האָבן אַרומגעצאַמט דאָס גערטנדל. צווישן די ביימער און גערטנדל זײַנען געשטאַנען לאַנגע בענק צום אָפּרוען זיך. אין דעם גערטנדל אַריין פֿלעגן די מתפּלל֯ים פֿון דער שול און בית־מדרש זיך אַרײַנכאָפּן אויף אַ שמועס און פֿאַר־רייכערן אַ פּאָפּיראָסל צווישן איין תּפֿילה און דער אַנדערער אָדער בײַ קריאת־התורה אין דער צײַט פֿון די יום־טובֿים. פֿון די צוויגן פֿון די דאָזיקע ביימער פֿלעגן חדר־ייִנגלעך אויסשניצן פֿײַפֿלעך און דודקעס. צווישן דעם גערטנדל֯ און דער גרויסער שול פֿלעגט מען שטעלן אַלע שטעטל֯דיקע חופות (אויב די כּלה איז געווען אַ מיידל, ניט קיין אַלמנה, אָדער אַ גרושה). צום טאָקט פֿון אַ פֿריילעך מאַרשל וואָס די קלעזמער פֿלעגן אויסשפּיל֯ן האָט שטעטל באַגל֯ייט יעדער כּלה צו דער חופּה לעבן דער שול. מען פֿלעגט עס רופֿן פֿירן די כּלה פֿאַר דער שול.

אין בית־מדרש

אַרומגערינגלט מיט די אויבן דערמאָנטע קהלשע בנינים און באַוואָכט פֿון דער אַלטער מיט יאָרן אָנגעזעטיקטער און מיט מיסטעריע אײַנגעהי֯לטער גרויסער שול֯ איז געשטאַנען דאָס היימישע בית־מדרש מכּל השנה. אַ גאַנץ קצ֯לעכדיק יאָר און פֿאַר יעדן גלײַך איז דאָס בית־מדרש געווען די היים פֿאַרן גאַנצן שטעטל֯.

פֿון פֿעלות הבוקר ביז אַרום צוועלף אַ זייגער האָט מען דאָ יעדן טאָג געקענט קריגן אַ מנין. איין מנין פֿלעגט פֿאַרענדיקן דאָוונענען און אַ צווייטער פֿלעגט אָנהייבן. צו מינחה און מעריב, ספּעציע֯ל ווינטערצײַט, איז דאָס בית־המדרש געווען געפּאָקט מפּה אל פּה.

בין מינחה למעריב פֿלעגט מען דאָ גאַנץ אָפּט הערן אַ דורכפֿאַרנדיקן מגיד האַלטן אַ דרשה און עמעצער פֿון די מאַספּי־צדקה פֿלעגט זיך שוין אַוועקשטעלן בײַ דער טיר מיט אַ טעלער צונויפֿקלײַבן נתינות (יעדער פֿרײַווילי֯קע באַשטי־ערונג לטובֿת אַ העכערן גײַסטיקן צוועק האָט זיך אָנגערופֿן נתינה) פֿאַרן מגידס וועגן בײַ די, וואָס וועלן פֿאַרלאָזן דאָס בית־מדרש נאָך מינחה ומעריב.

איז דער מגיד געווען פֿון די לײַטישע מגידים פֿלעגט דער עולם זיך אײַנהערן מיט מויל און אויערן, און דער מגיד פֿלעגט פֿאַרווײַגן דעם עולם מיט זײַן האָר־ציקן ניגון און שיינע משלים און מעשׂ֯ים. וואָכן לאַנג דערנאָך פֿלעגן די בית־מדרשניקעס נאָכזינגען דעם ניגון פֿונעם מגיד און איבערדערציילן זײַנע משלים און מעשׂ֯יות. אַזאַ מין מגיד פֿלעגט אויך פֿאַרבײַבן אויף שבת און האַלטן זײַן דרשה שבת נאָך מיטאָג, ווינטער אין בית־מדרש און זומער אין דער גרויסער שול. דעמאָלט פֿלעגן אַפֿילו ווײַבער קומען הערן די דרשה. זומערצײַט פֿלעגן זיי אַנ־פֿילן די ווײַבערשע שול און ווינטער פֿלעגן זיי זיך אַרומשטעלן אַרום די וועגן פֿון בית־מדרש אײַנגעהילט אין אַ סך שאַלן. אַנדערע ווײַבער פֿלעגן אָנפֿילן דאָס פֿעדערהי֯ז פֿון בית־מדרש, און עלטערע פֿרויען — נשים צדקניות — פֿלעגן מיט דרייסטקייט אַרײַנגיין אין בית־מדרש אַרײַן און זיך שטעלן הינטערן אויוון און פֿון דאָרט האָרכן די דרשה. איז אָבער דער מגיד געווען איינער פֿון די פֿיעכאָטנע

מגידים (וואָס שפּאַנען אַרום פֿון שטעטל צו שטעטל צו פֿוס מיטן טלומיקל אויף די פּלייצעס), אַדער ווי מען פֿלעגט זיי רופֿן פּראָסטע בעל־דרשערס איז אין בית־מדרש געווען א טומל, א יאַריד. יעדערער האָט זיך געטאָן זײַנס: געריידט, געשמועסט, געקריגט זיך, און חדר־ייִנגלעך האָבן זיך געשפּילט. און דער מגיד האָט געדרשנט אַזוי פֿאַר זיך. אַז דער דאָזיקער בעל־דרשער האָט עפּעס געהאַט א ספּעציעלע סיגע, עפּעס א מינעלע אַזוינס צו פֿאַרהיקעלן זיך, אַדער צו רעדן אונטער דער נאָז, און דערבײַ איז ער געווען געווינט צו ברענגען משלים וואָס האָבן זיך ניט געקלעפּט, פֿלעגן שוין בית־מדרש־ייִנגלעך, לצים, זיך אײַנהערן צום דאָזיקן בעל־דרשער הידוע. שפּעטער האָבן זיי געהאַט וואָס נאָכצוקרימען און איבערמאַכן.

יעדער חסידישער רבי וואָס פֿלעגט קומען צו אונדז אין שטעטל אַרײַן פֿלעגט פֿרײַטיק צו נאָכטס פֿראָווען טיש אין בית־מדרש און אַלע מאָל איבערלאָזן א נײַעם ניגון וואָס די חסידים זײַנען פֿלעגן אויסזינגען שפּעטער בײַ די שלוש־סעודותן אין די שטיבלעך.

אין בית־מדרש בין מינחה למעריב פֿלעגן אויך פֿאַרקומען אַלע שטעטלדיקע אַסיפֿות: וועגן געבן א הוספֿה דעם רב און די שוחטים, וועגן תּלמוד־תּורה (אויס־האַלטן יתומים און צאָלן פֿאַר זיי שכר־לימוד אין די חדרים), וועגן מעות־חיטין, הכנסת כּלה, ביקור־חולים וכדומה.

דאָ אַהער אין בית־מדרש אַרײַן פֿלעגט אויך נאָטאַלסטוע קומען אָפּשטעקן א וויזיט פֿון צײַט צו צײַט כּדי מודיע צו זײַן נײַע גזרות אויף יידן.

דאָ אין בית־המדרש פֿלעגט דער רב האַלטן שבת הגדול זײַן יערלעכע דרשה וועגן די דינים פֿון פּסח. פֿונעם באַלעמער אַראָפּ פֿלעגט דאָ אויך דער שמש אויסרופֿן הייזעריקלעך אַלע איסורים אינעם נאָמען פֿונעם מרא־דאַתרא: „מען איז מכריז ומודיע בפֿקודת הרב, מרא דאַתרא, אַז מען טאָר נישט טראָגן הענטיקן שבת וויבל דער עירוב איז איבערגעריסן". אַדער: „בפֿקודת הרב ובפֿקודת הקהל איז מען מכריז ומודיע, אַז שחוטי־חוץ זײַנען אָסור און טריפֿה כּמו הטרפֿות. די וואָס האָבן געקויפֿט פֿלייש פֿון די שחוטי־חוץ זאָלן קומען פֿרעגן א שאלה אויף די כּלים".

א גאַנצע וואָך איז דאָ אין בית־מדרש ניט געווען קיין אויבנאָן. יעדער איז געזעסן אַדער געשטאַנען וווּ ער האָט געוואָלט, אַדער וווּ ער האָט געקראָגן אַן אָרט. נאָר שבת און יום־טובֿ האָט דאָס בית־מדרש געהאַט זײַנע אייגענע מתפּלים, וואָס זײַנען באַשטאַנען פֿון בעלי־מלאָכות, דאַרפֿסגייערס און פֿראָסטע בעלי־בתישע קרעמערס. דעמאָלט האָט יעדערער געהאַט זײַן אָרט לעבן איינעם פֿון די טישן (די למדנים און שיינע יידן האָבן על פּי רובֿ שבת און יום־טובֿ געדאַוונט אין די פֿאַרשיידענע חסידישע שטיבלעך. אין בית־מדרש, אין דער גרויסער שול און אין די פֿאַלישן האָט געדאַוונט דאָס פֿאָלק). דער פֿראָסטער עולם האָט על פּי רובֿ געהערט צו דוד המלכס גוואַרדיע (תהילים־זאָגערס). פֿונקט ווי די בית־מדרש־בחורים און עלטערע יידן לומדים פֿלעגן אויפֿשטיין פֿאַר טאָג און קומען אין בית־

מדרש אַרײַן לערנען, אַזוי פֿלעגן די תּהילים־זאָגערס זיך פֿעדערן כּעלות און זאָגן אין איינעם תּהילים אין בית־מדרש אָדער אין די פֿאַלישן.

סײַ אין די גרויע ווינטערדיקע פֿאַרטאָגן און סײַ אין די זומערדיקע בלויע באָגינענס פֿלעגן זיך געזאַמלען אַרויסטראָגן פֿון בית־מדרש אַרויס אויפֿן שלאָפֿן־דיקן שטעטל. דאָ פֿלעגן איינע די אָנדערע זיך איבערניגונען, די לומדים און די תּהילים־זאָגערס: „השותפין שרצו לעשות מחיצה" פֿלעגט איין בית־מדרש־בחור זיך צעציקלען לעבן איין טיש אין בית־מדרש, און אַ תּהילים־זאָגער פֿלעגט צע־ווײַגן זיך לעבן אַן אָנדערן מיט אַ ווײַנענדיק מתּיקותדיקן תּהילים־ניגון: „למה רגשו גוים ולאומים יהגו ריק".

די בית־מדרש־געבײַדע איז באַשטאַנען פֿון אײַן גרויס פֿירעקיק חדר מיט באַפֿענצטערטע ווענט פֿון דרײַ זײַטן. בלויז די צפֿונדיקע וואַנט איז געווען אַ בלינדע. אין דער דאָזיקער צפֿונדיקער וואַנט האָבן זיך געפֿונען צוויי אַרײַנגאַנג־טירן; איינע נאָענט צו דער מערבֿ־וואַנט און די צווייטע נאָענט צו דער מיזרח־וואַנט. צו דער דערמאָנטער צפֿון־וואַנט איז געווען צוגעבויט אַ פֿעדערהײַזל וואָס האָט געדינט פֿאַר אַ דורכגאַנג און האָט געהאַט צוויי טירן איינע קעגן דער אַנ־דערער; די ערשטע אין מיזרח־זײַט און די אָנדערע אין מערבֿ־זײַט.

פֿון דרום־זײַט פֿון דעם פֿעדערהײַזל האָבן זיך געפֿונען עטלעכע קעמערלעך פֿאַר האָלץ און אָנדערע חפֿצים, וואָס דער שמש פֿלעגט באַהאַלטן דאָרט. אינעם דרום־מערבֿדיקן ווינקל פֿונעם פֿעדערהײַזל איז געשטאַנען אַ גרויס פֿאָס וואָסער צו וואַשן זיך די הענט פֿאַרן אַרײַנגיין אין בית־מדרש אַרײַן.

איבערן פֿעדערהײַזל איז געווען אַרויפֿגעבויט ווי אַ גאָרן דעם רבֿס הויז מיטן בית־דין־שטיבל. די עלטערע בית־מדרש־בחורים און אײַדעמלעך אויף קעסט, וואָס האָבן געלערנט אויף הוראה פֿלעגן האָבן אַ שטענדיקן דריסת־הרגל אין רבֿס הויז. גאָנץ אָפֿט פֿלעגט דער רבֿ אויספֿרוון די דאָזיקע בית־מדרשניקעס איבערשיקנדיק צו זיי פֿאַרשיידענע שאלות וועגן טעפּל־לעפּל (שאלות פֿון בשר וחלבֿ און מאכלים אָסורים), כּדי זיי זאָלן אַרויסזאָגן זייער מיינונג אײַדער ער גיט אַרויס זײַן פּסק. דערנאָך פֿלעגט זיך דער רבֿ מיט זיי דורכשמועסן וועגן דער געגעבענער שאלה. דעם רבֿס הויז איז דעריבער געווען ווי אַ טײל פֿון בית־מדרש.

דאָ אין דעם אויבן דערמאָנטן פֿעדערהײַזל פֿלעגן די חדר־יינגלעך אין די וואָכעדיקע בין מינחה־למעריבֿ און אין די נאָכמיטאָגן פֿון ערבֿ־שבת ויום־טובֿ, אָדער חול־המועד דורכפֿירן זייערע שפּילן: אין ניס, אין קנעפּלעך, קאָפּ און שלאָק אָדער מעסערלעך אד"גל (זען זז' 23—29, 55—64 וועגן די שפּילן אין חדר). אויך דער שטח צווישן בית־מדרש און דער גרויסער שול האָט געדינט פֿאַר אַ שטענדיקן שפּילפּלאַץ פֿאַר די חדר־יינגלעך. דאָ פֿלעגן דורכגעפֿירט ווערן די באַרימטע מלחמה־שפּילן. איז דעריבער אינעם פֿעדערהײַזל און אַרום דעם בית־מדרש שטענדיק געווען פֿריילעך און טומלדיק.

אַהיימגייענדיק ווינטער בײַ נאַכט פֿון חדר מיט די לאַמטערנעס אין די הענט, פֿלעגן די חדר־יינגלעך דורכמאַרשירן מיט געזאַנג דאָס פֿעדערהײַזל פֿון בית־מדרש, און זייערע קולות פֿלעגן זיך צונויפֿמישן מיט די געזאַנגען פֿון די בית־

מדרש־בחורים, וואָס האָבן זיך געשאָקלט איבער די גמרות אינעווייניק אין בית־מדרש אַרום די טישן.

די נשים וואָס פֿלעגן צוריקגיין פֿון טבֿילה (די באָד מיט דער מיקווה האָבן זיך געפֿונען מערבֿדיקער פֿון בית־מדרש, באַרג אַראָפּ לעבן שטעטלדיקן טײַכל) פֿלעגן זיך אַרײַנכאַפּן אין דעם דאָזיקן פֿעדערהײַזל אַ קנײפּ טאָן אין בעקל עמעצן פֿון די חדר־ייִנגלעך אָדער יונגע בית־מדרש־בחורימלעך. דאָס איז געווען אַ סגולה צו האָבן קינדער בני־תורה.

דאָס דאָזיקע פֿעדערהײַזל האָט געמאַכט דאָס בית־מדרש היימיש פֿאַר די חדר־ייִנגלעך נאָך אײדער זיי האָבן זוכה געווען צו לערנען דאָרט.

אַרײַנגעקומען אין בית־מדרש אַרײַן דורך אײנער פֿון די טירן, האָט זיך געווארפֿן אין די אויגן אַרײַן אַ גרויסער קאָכלישוער אויוון, וואָס האָט פֿאַרנומען אַ האַלבע צפֿון־וואַנט צווישן ביידע טירן. דער אויוון איז געווען אַרומגענומען פֿון דרײַ זײַטן ווי אַ חית מיט דרײַ לאַנגע בענק און פֿון פֿאַרנט פֿון דער דרומדיקער זײַט איז געשטאַנען אַ לאַנגער הילצערנער טיש. דאָ אויף די בענק לעבן אויוון פֿלעגן זיך וואַרעמען אין דיווינטערדיקע נעכט די פֿייצע־טרעגערס און וואָס סער־טרעגערס, וואָס זײַנען אויסגעפֿרוירן געווארן אַ גאַנצן טאָג אין דרויסן, טראָגנדיק פּעק אין די געוועלבער אָדער וואָסער אין די הײַזער. דאָ לעבן אויוון און הינטערן אויוון פֿלעגן די פֿאַרשיידענע אַרחי־פּרחי האָבן זייער מקום מנוחה.

לעבן לאַנגן טיש און אַרום די בענק פֿלעגן זיך גאַנץ אָפֿט אַרומקלײַבן רעדלעך צו הערן אַ מעשׂה פֿון די פֿאַרשיידענע אַרחי־פּרחי אָדער שטעטלדיקע מעשׂה־דערציילערס.

אָלע פֿאָלקס־מעשׂיות וועגן שדים, רוחות, לִצים און לאָפּיטוטן און להבֿדיל וועגן למד־וואָוניקעס און אַנדערע צדיקים, אָדער גאָר וועגן אליהו הנביא זײַנען דאָ לעבן אויוון דערציילט און איבערדערציילט געווארן.

אין די וואָכעדיקע בין־מינחה־למעריבֿס אָדער שבת בין השמשות איז געווען אַן אָפּטער דערציילער מעכעלע שווארץ, דער אונטערשמש פֿון בית־מדרש, וואָס איז אויך געווען דער געהילף־קברן אין שטעטל. זײַנע שטענדיקע צוהערערס זײַנען געווען די בלייכע דינע שוסטערלעך, זײַנע חבֿרים פֿונעם שוס־טערשן צעך, וואָרעם אָחוץ מיט שמשות פֿלעגט זיך אויך מעכעלע פֿאַרנעמען מיט פֿאַרלאָזטן צערײַסענע שטיוול און שיך. פֿון צײַט צו צײַט פֿלעגט אויך אַ שנײַדער אָדער אַ ניגעריקער דאָרפֿסגייער זיך אַרײַנשטופּן אינעם רעדל צוהערערס און אײַנהערן זיך אונטערשפּאַרנדיק מיט אַ האַנט דאָס האָרכנדיקע אויער. אויך עטלעכע יינגערע בית־מדרש־בחורימלעך פֿלעגן זײַן פֿון מעכעלעס שטענדיקע צו־הערערס.

צום וויפֿלטן מאָל פֿלעגט מעכעלע אָנהייבן צו דערציילן די מעשׂה וועגן דער מצבֿה אויפֿן שטעטלדיקן בית־הקברות, וואָס ס׳איז אָנגעשריבן אויף איר דער פּסוק: „אמת מארץ תצמח". דערנאָך פֿלעגט מעכעלע איבערגיין צו דערציילן וועגן די אָנדערע באַרימטע מצבֿות, וואָס האָבן זיך געפֿונען אויפֿן שטעטלדיקן בית־עולם. ווי די מצבֿה פֿון די צוויי פֿרעמדע סוחרים וואָס זײַנען געווען די ערשטע

מתים וואָס מען האָט באַגראָבן אויפֿן אַלטן בית־הקברות, און זיי לייגן בײדע אין אײן קבר און איין מצבה שטייט איבער זיי. און אויפֿגעשריבן איז אויף דער דאָזיקער מצבה דער פסוק „הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו". גאָר צעוואָרעמען פֿלעגט זיך מעכעלע בײַ דער מעשׂה וועגן משיחס קבר, וואָס האָט זיך געפֿונען אויפֿן שטעטלדיקן בית־עולם און איז געווען ארומגעקאָלכט מיט אַן עיגול און קיינער האָט ניט געוואָגט ארײַנצוגיין אינעם עיגול ארײַן צו דערנענטערן זיך צום קבר גופֿא. חסידישע רבֿיים, וואָס פֿלעגן באַזוכן אונדזער שטעטל, פֿלעגן זיך משתטח זײַן פֿאַר משיחס קבר און דאָרט מתפּלל זײַן. דעמאָלט פֿלעגן זיי זיך דערנענטערן צו משיחס קבר אין די זאָקן און ארויפֿלייגן אַ קוויטל אויפֿן קבר מיט דער הילף פֿון אַ לאַנגער צווײַג, אַנהענגעדיק דאָס קוויטל אויפֿן שפּיץ פֿון דער צווײַג.

איבערריסן מעכעלעס מעשׂיות אַדער וועלכן עס איז אַנדערן דערציילערס היסטאָריעס פֿלעגט דעם שמשׂ קלאָפּ אינעם שולחן פֿון באַלעמער און זײַן הייזעריק פֿאַנפֿעוואָטער אויסגעשריי: „מעריבֿ!"

דאָס רעדל צוהערערס פֿלעגט זיך אויפֿכאָפּן ווי פֿון שלאָף און אײַנציקווייז צעשיטן זיך איבערן בית־מדרש און נאָכזאָגן מיטן בעל־תּפֿילה בײַם עמוד דעם וואָכעדיקן טרויעריקן „והוא רחום יכפּר עוון ולא ישחית".

אינעם צפֿון־מערבֿדיקן ווינקל פֿון בית־מדרש פונקט אַנטקעגן אויוון איז געשטאַנען אַ קופּערנער האַנטפֿאַס מיט אַ גרויסן צעבער הינטער אים. בײַ דעם דאָזיקן האַנטפֿאַס פֿלעגן די מתפּללים זיך וואָשן די הענט פֿאַרן דאָוונען און לאָזן דאָס וואַסער אָפּרינגן אין צעבער אַרײַן און דערנאָך אָפּוישן די הענט אין די פּאָלעס פֿונעם כאַלאַטל אַדער אינעם האַנטעך וואָס איז געהאַנגען לעבן האַנטפֿאַס. אַרויף צו אַ ביסל צו דרום איז געשטאַנען אַנגעשפּאַרט אין דער מערבֿ־וואַנט אַ גרויסע אָפּענע שאָפע מיט אַ סך פּאָליצעס. די דאָזיקע פּאָליצעס זײַנען געווען פֿול אַנגעשטעלט מיט ספֿרים, דער עיקר גמרות און חומשים.

נאָך דער שאָפע, דרומדיקער, זײַנען געשטאַנען לענג אויס אײַנער נאָכן אַנדערן צוויי גרויסע הילצערנע טישן מיט צוויי לאַנגע בענק פֿון בײדע זײַטן פֿון יעדן טיש; אײַנע פֿון מערבֿ־זײַט צווישן טיש און דער וואַנט און אײַנע פֿון מיזרח־זײַט.

פֿונקט אַזעלכע צוויי לאַנגע טישן מיט בענק זײַנען געשטאַנען לענג אויס דער דרום־וואַנט. מערניט די דרויסנדיקע בענק צו צפֿון־זײַט פֿון די טישן זײַנען געווען צוויי־זײַטיקע מיט אַ שווערער פֿאַרנטשע אין מיטן. די דאָזיקע בענק האָבן אויך געדינט פֿאַר שלאָפֿבענק פֿאַר די פֿאַרשײַדענע ארחי־פֿרחי, וואָס האָבן זיך אויפֿגעהאַלטן אין בית־מדרש. אויך לענג אויס דער מיזרח־וואַנט זײַנען געשטאַנען צוויי אַזעלכע טישן מיט לאַנגע בענק בײַ די זײַטן. נאָר דאָ איז געשטאַנען אין מיטן צווישן די טישן דער עמוד און דער ארון־קודש. צווישן ארון־קודש און אײַן טיש פֿון דרום־זײַט האָט זיך לעבן דער מיזרח־זײַט פונקט הינטערן עמוד געפֿונען דעם רבֿס שטענדער, און אויף דער וואַנט אויף דעם דאָזיקן אָרט איז געווען אַנגעשריבן מיט גרויסע געפּתיבֿהטע אותיות: „מקום הרבֿ".

אַ גרויסע מעשענע מנורה איז געשטאַנען אויפֿן עמוד פֿאַרן מיזרח, וואָס אירע ליכט האָבן שטענדיק געטריפֿט און אָנגעטאָפּיעט חלּבֿ אויפֿן סאָמעטענעם טיש־טעכל, וואָס האָט צוגעדעקט דאָס עמוד־ברעטל. איבערן מיזרח זײַנען געשטאַנען פּנים אל פּנים צוויי פֿון האָלץ אויסגעשניצטע לייבן זילבערן אָפּגעפֿאַרבט.

גלײַך נאָכן עמוד האָבן עטלעכע טרעפּלעך אַרויפֿגעפֿירט צום אָרון־קודש. אויף די דאָזיקע טרעפּלעך פֿלעגן די פֿאָרשיידענע מגידים און בעל־דרשערס אײַנגעהילט אין אַ טלית האָלטן זייערע דרשות, וואָס פֿלעגן זיך אָלע מאָל ענדיקן מיטן פסוק: „ובא לציון גואל" און קדיש־יתום.

אויפֿן אָרון־קודש איז געהאָנגען אַ לאָנגער פּרוכת געמאַכט פֿון רויטן סאָמעט. דאָס דאָזיקע פּרוכת איז געווען אויסגעהאָפֿטן מיט פֿאַרשיידענע געמעלן, ווי אַ מגן־דוד מיט פֿישעלעך אונטער אים, און הירשעלעך מיט געדרייטע הערנער איבער אים, און בלימעלעך בײַ די זײַטן. די געמעלן זײַנען געווען אויסגענייט מיט שעכּפֿעדעם פֿון גאָלד־ און זילבער־קאָליר. איבערן פּרוכת איז געהאָנגען אַ לענגלעך שמאָל פֿאָרהאָנגל פֿון סאָמעט מיט בלימעלעך אויסגענייט פֿון שעכּפֿעדעם געמאַכט. דאָס דאָזיקע פֿאָרהאָנגל האָט זיך געפֿונען אַ געזימס מיט די עשׂרת הדיברות אויסגעקריצט אויף אים מיט גאָלדפֿאַרביקע אותיות. פֿאָרנדיקט האָט זיך דער געזימס פֿון אויבן משופּעדיק פֿון ביידע זײַטן מיט צוויי הירשן אויף די שיפֿועים, וואָס האָבן זיך אָנגעקוקט פּנים צו פּנים.

נאָך דעם לאָנגן טיש, וואָס איז געשטאַנען פֿון דער צפֿונדיקער זײַט פֿונעם אָרון־קודש לעבן דער מיזרח־וואָנט, איז געשטאַנען אָנגעשפּאַרט בײַ דער סאָמע צפֿון־וואָנט פֿון בית־מדרש אַ גרויסע אָפּענע שאָפֿע מיט פֿאָליצעס, וואָס האָט פֿאַרנומען דעם גאַנצן שטח וואָנט ביז דער אַרײַנגאַנגטיר, פֿונעם שטשיל ביז דער פֿאָדלאָגע. דאָ אין דער שאָפֿע זײַנען געווען אויסגעשטעלט עטלעכע געניג תּנכן מיט די פֿאָרשיידענע מפֿרשים, דערנאָך עטלעכע זאַצן משניותן און עין־יעקבֿס און גאַנצע קאָמפּלעטן שסּ, יורה דעות און אָנדערע ספֿרי־פּוסקים. דאָ האָט מען אויך געקענט געפֿינען קבלה־ספֿרים, מדרשים און סתּם ספֿרים מיט חידושי־תורה.

די בית־מדרש־בחורים האָבן געהאָט אַ ספּעציעלע חבֿרה מיטן נאָמען „תּיקון־ספֿרים", וואָס האָט געזאָרגט פֿאַרן אײַנקויפֿן נײַע ספֿרים און פֿאַרריכטן די אַלטע. די הכנסות פֿלעגט די דאָזיקע חבֿרה אַרײַנקריגן פֿון נדרים און נדבֿות ווי אויך פֿון דעם וואָס זיי פֿלעגן אַרויסשיקן יעדן פֿרײַטיק עטלעכע פֿאַרלעך חדר־ייִנגלעך מיט פּושקעס צו קלײַבן געלט פֿאַר תּיקון־ספֿרים איבער יידישע הײַזער.

די שיימעס פֿון אַלטע צעריסענע ספֿרים פֿלעגט מעכטלע שמשׁ צונויפֿקלײַבן און באַגראָבן אויפֿן בית־עולם. יעדער איינער וואָס פֿלעגט געפֿינען אַ שיימע זיך וואָלגערן פֿלעגט זי אויפֿהייבן, אַ קוש טאָן און אַוועקלייגן אויף איינעם פֿון די בית־מדרש־טישן, און מעכטלע שוואַרץ פֿלעגט זיי שוין שפּעטער צונויפֿזאַמלען און טאָן זייער רעכט.

אויף דער אַרטיגאַנגטיר אין דער צפון־וואַנט, וואָס נאָך דער ספֿרים־שאַפֿע, איז געהאַנגען אַ גרויסע שוואַרצע אינזערנע פושקע מיט אַ שלעסל אויף איר. אויף דער דאָזיקער פושקע איז געווען אָנגעשריבן מיט גרויסע געפּתיבֿהטע אותיות: „מתן־בסתר". אין דער פושקע אַרײַן פֿלעגן יידן אַרטיגווארפֿן נדבֿות פֿון קופּערנע מטבעות נאָך יעדן תּענית־ציבור. אויך יעדער יחיד, וואָס האָט געפֿאַסט אַ תּענית־חלום, פֿלעגט אַהער אַרטיגווארפֿן אַ נדבֿה נאָכן תּענית. אויך יעדער אייניער, וואָס איז געווען צו שוואַך צו פֿאַסטן וועלכן עס איז תּענית־ציבור פֿלעגט אַהער אַרטיגווארפֿן אַ נדבֿה פֿאַר פּדיון־נפֿש. דאָס זעלבע פֿלעגט טאָן יעדער אייניער וואָס איז ניצול געווארן פֿון אַן אומגליק, אַדער וואָס איז געהיילט געווארן פֿון אַן ערנצטער קראַנקייט. אַנדערע פֿלעגן מנדבֿ זײַן אַ געוויסע סומע פֿאַר דער צדקה־גדולה־פּושקע נאָך בשעת דער קראַנקייט אַדער בשעת אַן אשה פֿלעגט גיין שווער צו קינד.

דאָס געלט פֿון דער צדקה־גדולה־פּושקע פֿלעגט גיין אויסצוהאַלטן שטילע ארעמע־לײַט וואָס וועגן זיי האָבן געווסט נאָר די גבאים פֿון בית־מדרש און זיי פֿלעגן קיין מאָל ניט מגלה זײַן וועמען זיי שטיצן. קיין תּרעומות אויף דעם צו די גבאים האָט קיינער קיין מאָל ניט געהאַט.

אין סאָמע מיטן פֿון בית־מדרש איז געשטאַנען דער באַלעמער. דאָס איז געווען אַ מין ביגע אויף וועלכער עס האָבן אַרויפֿגעפֿירט עטלעכע טרעפּלעך פֿון צפון און פֿון דרום. אין בײדע זײַטן פֿון די טרעפּלעך פֿון מיזרח און מערב איז דער באַלעמער געווען אַרומגענומען מיט אַ צאַם אין דער פֿאַרעם פֿון צוויי אַנטקעגן זיך שטייענדיקע חיתן.

די פֿיסלעך פֿון די דאָזיקע חיתן זײַנען באַשטאַנען פֿון צוויי קײַלעכדיקע הילצערנע זײַלן געל געפֿאַרבט מיט שוואַרצע הילצערנע גאַלקעס איבער זיי. צוזאַמען זײַנען אַזוי אַרום געווען אַכט אַזעלכע זײַלן אין דער צאַם פֿונעם באַלעמער. די צאַם האָט זיך געפֿונען גדר. די זײַלן פֿון גדר זײַנען געווען באַהאַפֿטן צווישן זיך מיט הילצערנע וועגטלעך געפֿאַרבט אויף ברוין. אין די דאָזיקע וועגטלעך האָבן זיך געפֿונען אויסשניצונגען געמאַכט נאָך באַראָק־סטיל נאָך. אויפֿן באַלעמער איז געשטאַנען דער שולחן, אַ גרויסער הילצערנער טיש מיט שווערע שופֿלאָדן פֿון מערב־זײַט און אַ פֿירעקיקן גזוימס אַרום אים פֿון אויבן. דער גזוימס איז באַשטאַנען פֿון אַ רעמל מיט טאָפּלטע לײַסטלעך און קײַלעכדיקע שטעקעלעך צווישן זיי. דער גזוימס האָט דעריבער פֿאַרגעשטעלט מיט זיך אַ מין שטאַכעטל אַרום שולחן.

דער שולחן איז געווען איבערגעדעקט מיט אַ שווערן געפֿאַרבטן טישטעך פֿון לײַוונט, וואָס האָט זיך פֿאַרענדיקט מיט פֿראַנדזן און טראַלבעלעך בײַ די ברעגן. דער טישטעך איז געווען אויסגענייט מיט פֿאַרשיידענע צאַצקעס און געמעלן גע־מאַכט פֿון זילבערפֿאַרביקע און גאָלדפֿאַרביקע שעכפֿעדעס.

אין די שופֿלאָדן פֿונעם שולחן פֿלעגט דער שמש האַלטן טישטעכער, פֿרוכתן, מענטעלעך פֿאַר ספֿר־תּורות ווי אויך די ליכט, וואָס ער פֿלעגט אויסטיילן אין די ווינטערדיקע אָוונטן צו די וואָס האָבן געלערנט אין בית־מדרש.

דאָ אויפֿן שולחן פֿלעגט מען לייענען די תורה בײַ יעדער געלעגנהייט. לעבן דעם דאָזיקן שולחן פֿלעגן די פּני פֿון שטעטל אָנפֿירן די אַסיפֿות אין בית־מדרש. אויך אָלע איסורים און סתם מודעות פֿלעגט מען פֿון דאָנען צו וויסן געבן דעם גאַנצן שטעטל.

אויף די זײַלן פֿון באַלעמער פֿלעגן אויסגעקלעפּט ווערן די פֿאַרשיידענע געשריבענע מודעות און קול־קוראָס ווען הילף פֿאַר נשׂרפֿים, ווען תמיכה פֿאַר ישיבות און ווען חלוקה־געלט פֿאַר די פֿאַרשיידענע כּוללס אין ארץ־ישׂראל. אויך די מגידים פֿלעגן דאָ אויפֿקלעפּן זייערע מודעות ווען די דרשות וואָס זיי ווילן האַלטן.

אָ טייל בעל־דרשערס פֿלעגן אויך אויפֿהענגען זייערע מודעות אויף דער אַריינגאַנגטיר אונטער דער צדקה גדולה־פּושקע. דער נוסח פֿון אַזאַ מגידישער מודעה איז געווען אַזוי:

מודעה רבא לאוריתא

ביום פּלוני פּרשת... שנת... ובשבת הבע"ל ווערט דרשענען המגיד המפֿורסם [אַדער הבעל־דרשער המפֿורסם] מוהר"ר... נ"י בבית־מדרש דפּה ק"ק טישעוויץ ולהשומע ינעם ותבא עליו ברכת טוב.

דער מושל בכיפּה איבערן בית־מדרש איז געווען דער שטרענגער יאָשע שמש, וואָס האָט קיינעם ניט געשוינט. פֿון קיין נשׂיאת פּנים האָט יאָשע שמש ניט געווּסט און אין זײַן שאַלטעווען האָט ער ניט געווּסט קיין חילוק צווישן יונג און אַלט, רײַך און אָרעם. אַזוי ווי ער איז נאָך געווען אַ קברן אויך, נאָך דעם ווי דער אַלטער שואל באַגראָבער האָט מער ניט געטויגט צו דער מלאָכה, האָבן אָלע יידן סתם מורא געהאַט פֿאַר זײַן בליק. קיינער האָט זיך דעריבער ניט געוואָלט אָנהייבן מיטן בייזלעכן, שטרענגן שמש.

האָט יאָשע געפֿירט דאָס בית־מדרש מיט אַ שטאַרקער האַנט. ער פֿלעגט מוסרן די בית־מדרש־יינגלעך, זיי זאָלן ניט צו פֿיל קאָמאַנדעווען; ער פֿלעגט אויך אָנזאָגן די יינגערע בית־מדרשניקעס בײַם אויסטיילן זיי די ליכט, זיי זאָלן ניט באַלעמוטשען און טאָקע לערנען און אַכטונג געבן ניט צו פֿאַרטריפֿן די גמרות מיטן חלב פֿון די ליכט.

יאָשע שמש פֿלעגט אויך אַכטונג געבן, אַז דער שבת־גוי זאָל אָלע פֿרײַטיק אויסקערן דאָס בית־מדרש און אָפּקראַצן די בלאָטע מיט אַ לאָפּעטע. יאָשע פֿלעגט אויך אַכטונג געבן אַז אָלע ערבֿ־יום־טובֿ זאָל דער שבת־גוי מיט זײַן פֿלוניתע אָפּרײַבן די מעשענע מנורה און די הענגלײַכטער, אַראָפּקראַצן דעם חלב פֿונעם עמוד און אויסוואַשן די פּאַדלאָגע.

אין די ווינטערדיקע נעכט פֿלעגט יאָשע שמש האָבן צו טאָן מיט די בית־מדרש־יינגלעך, וואָס פֿלעגן לייגן קאַרטאָפֿליעס אין אויוון אַרײַן צו בראָטן אויף די קוילן. די דאָזיקע אָפּגעבראָטענע קאַרטאָפֿליעס, גוט אויסגעבאָקן מיט אַ האַרטער קנאַקעדיקער שאַלעכץ, האָבן די בית־מדרש־יינגלעך ממש פֿאַרצוקערט פֿאַר אַ גראָשן אָדער אַ צווייער אַ קאַרטאָפֿליע צווישן די רײַכע איידעמלעך אויף קעסט אָדער נגידישע חתנים, וואָס האָבן געלערנט אין בית־מדרש. פֿלעגט טאָקע יאָשע
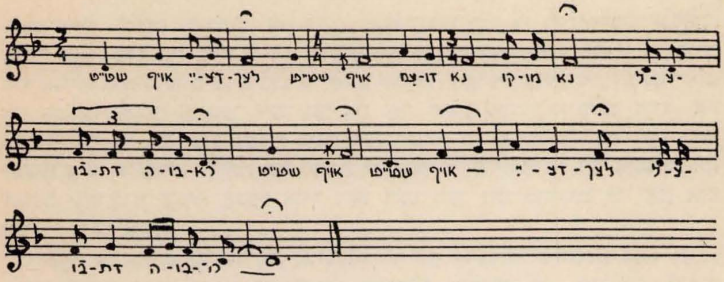
שמש זייער וויניק אויספֿירן אין זײַנע שפּאַרענישן מיט די בית־מדרש־יינגלעך, אָבער וואַרטשען און בייזערן זיך פֿלעגט ער. הינטער די אויגן פֿלעגן די בית־מדרשניקס אים רופֿן מיטן צונאָמען יאָשע קרעפֿל, וואָרעם אָחוץ זײַן הייזעריקייט און אונטערפֿאָנפֿען אונטער דער נאָז איז נאָך יאָשע געווען טויבלעך אויך, און אין אויער איז בײַ אים געווען צונויפֿגעקנייטשט ווי אַ קרעפֿל. אָט דאָס רופֿן יאָשען מיטן צונאָמען קרעפֿל איז געווען דער איינציקער וועג ווי זיך נוקם צו זײַן אינעם שטרענגן שמש. אָבער אויך דאָס האָט מען ניט געוואָגט צו זאָגן אים אין די אויגן אַרײַן.

פֿאָר אַן אַרויסהעלפֿער און אויספֿאָלגער פֿון אַלערליי שליחותן האָט יאָשע שמש געהאַט דעם שטילן גוטמוטיקן מעכעלע שוואַרץ. ער, מעכעלע, פֿלעגט אַרומגיין איבערן שטעטל צו פֿאַרבעטן מחותנים אויף יעדער יידישער שימחה, און ס׳זאָל ניט געדאַכט זײַן, בײַ אַ לוויה פֿלעגט ער נאָכטראָגן נאָך דער מיטה די צדקה גדולה־פּושקע צווישן די מלווים און אויסרופֿן: „צדקה תציל ממוות!״

סײַדן אַז מען האָט געדאַרפֿט פֿאַרבעטן ספּעציעל בפֿבֿודיקע געסט אָדער דער רבֿ פֿלעגט עמעצן מזמין זײַן לדין, פֿלעגט דעמאָלט יאָשע אַליין מטריח זײַן זײַן כּבֿוד און דורכפֿירן דאָס שליחות. אָבער צו רופֿן, וועקן און דערמאָנען בײַ יעדער געלעגנהייט גאָנץ קהל אָפּצוהיטן יידישקייט און קומען אין בית־מדרש אַרײַן דינען דעם אייבערשטן, אָט דאָס איז געווען איבערגעגעבן אין מעכעלעס הענט. אָלע פֿרײַטיק פֿאָר נאָכט פֿלעגט מעכעלע שמש דורכשפּאַנען דאָס שטעטל און אָנקלאָפּן מיטן שולקלאָפּער (אַ הילצערן העמערל, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַן אויסגעבויגן הענטל פֿון אַ שטעקן) דרײַ מאָל אין יעדער יידישער טיר, און דאָס גאָנצע שטעטל האָט געוווסט, אַז ס׳איז צײַט צו בענטשן ליכט. געוויסן האָט מען דאָס קלאָפּן אין שול אַרײַן. סליחות־צײַט פֿלעגט מעכעלע אַרומגיין איבער די פֿינצטערע געסלעך פֿון שטעטל און אויסשרײַען מיט זײַן תּחנונימדיק קול: „שטייט אויף, יידעלעך, צו סליחות!״

שבֿועות גאָנץ פֿרי פֿלעגט מעכעלע וועקן דאָס שטעטל מיט אַ פֿאַרכטיקער ציטערדיקער שטים: „שטייט אויף, יידעלעך, צו תהילים, דוד המלכ יאָרצײַט!״ מיט זײַן גאָנצער פּראַכט פֿלעגט מעכעלע זיך באַווײַזן אין די פֿאַרטאָגן נאָך די לאָנגע ווינטערנעכט. דעמאָלט פֿלעגט ער זיך אַוועקשטעלן אין מיטן מאָרק מיטן לאָמטערן אין איין האָנט און מיטן שטעקן אין דער צווייטער און אויסזינגען יאָמערלעך אינעם שטילן אויפֿדערנאַכט: „שטייט אויף, יידעלעך, שטייט אויף! עמדו נא, קומו נא, עורו נא, התעוררו נא, התיצבו נא, שטייט אויף יידעלעך לעבֿודת הבורא!״ באַלד פֿלעגן בעטן נעמען סקריפּען און טירן פֿלעגן דאָ און דאָרט זיך עפֿענען און מיט אַ זעץ צוריקפֿאַלן. און איינציקווײַז פֿלעגן זיך אַליין און שלײַכן ווי שאָטנס אין די פֿינצטערע געסלעך די לומדים, און דוד המלכס גוואַרדיע צום תהילים זאָגן.

דערנאָך פֿלעגן אָפּקלינגען איבערן שלאָפֿנדיקן שטעטל פֿונעם בית־מדרש אַרויס פֿאַרשיידענע גמרא־ניגונים און האַרציק צעצויגענע תהילים־געזאָנגען. און די קולות פֿלעגן איבערמישן זיך און איבערשרײַען איינס ס׳אַנדערע אַרום די

דער ניגון פֿון „שטייט אויף, יידעלעך...“

פֿאַרשיידענע בית־מדרש־טישן: „אוי, תנו רבנן... האָבן די רבנן געלערנט“, אַדער „אַרבעה אָבות נזיקין“; און די תהילים־זאָגערס פֿון זייער זײַט: „אַשרי האיש אַשר לא הלך בעצת רשעים...“, „מזמור לדוד“.

דאָס לערנען אין בית־מדרש

אָנקומען אין בית־מדרש אַרײַן לערנען פֿלעגן יינגלעך אין עלטער פֿון צוועלף־דרײַצן יאָר בערך, נאָך דעם ווי זיי האָבן דורכגעמאַכט אַ גמרא־חדר.

דאָס בית־מדרש איז געווען אָפֿן און פֿרײַ פֿאַר יעדערן. ווער עס האָט נאָר באַגערט צו לערנען איז געווען אַן אָנגענעמער גאַסט אין בית־מדרש. קיינער האָט ניט געפֿרעגט אויף קיינעמס ייחוס און קענטעניש. קיין ספּעציעלער לערער, רבי, מלמד, משגיח, וואָס איז אַ ממונה איבערן לערנען איז אין בית־מדרש ניט געווען. יעדער איינער, וואָס האָט געלערנט אין בית־מדרש איז געווען זײַן אייגענער בעל־הבית, און געלערנט האָט מען דאָ מיט חשק און התמדה, יעדער איינער האָט זיך אַליין אונטערגעטריבן צום לערנען. די תורה־סביבה פֿון בית־מדרש האָט פֿועל געווען מען זאָל לערנען.

די געווײַנטלעכע חובֿשי־בית־מדרש פֿלעגן דאָרט פֿאַרברענגען פֿון אָרום נײַן אַ זייגער אין דער פֿרי ביז אָרום נײַן־צען אַ זייגער אין אָוונט מיט איבעררײַסן אין מיטן צו גיין אַהיים עסן און זומערצײַט צו כאָפּן אַ שווים אין שטעטל־דיקן טײַך.

מתמידים, אַזוי אויך עלטערע יידן לומדים, וואָס זײַנען געווען פֿאַרנומען אַ גאַנצן טאָג מיט דאָגות פּרנסה פֿלעגן אויפֿשטיין פֿאַר טאָג און קומען אין בית־מדרש אַרײַן לערנען.

און געלערנט האָט אַ יינגל אין בית־מדרש פֿון זײַן אָנקומען אַהין ביז דער חתונה ווי אַ בחור, און נאָך דער חתונה ווי אַן איידעם אויף קעסט. שפּעטער, ווען ער איז שוין געווען אַ טאַטע פֿון קינדער און אַ פֿאַרנומענער אין זײַנע עסקים, פֿלעגט ער זיך אַרײַנכאָפּן אין בית־מדרש אַרײַן לערנען ווען נאָר ער האָט געהאָט אַ שטיקל פֿרײַע צײַט. בעסער געזאָגט: יעדער למדן פֿלעגט שוין קובֿע זײַן צײַט פֿאַר לערנען, ווי פֿאַרנומען ער זאָל ניט האָבן געווען.

על פּי רובֿ האָט מען אין בית־מדרש געלערנט גמרא. אין די נאָכמיטאָגן אָבער פֿלעגט מען אויך לערנען נך. פֿרייטיק און שבת פֿלעגט מען אויך דורכ־לערנען די סדרה פֿון דער וואָך מיט די פֿאַרשיידענע פּירושים. לומדים פֿלעגן דער עיקר לערנען דעם חומש מיט די פּירושים פֿונעם אבן־עזרא און אור־החיים הקדוש. אָחוץ דעם פֿלעגט יעדער בית־מדרשניק פֿרייטיק מעַביר־סדרה זײַן שנים מיקרא ואחד תּרגום. טייל בית־מדרש־ינגלעך פֿלעגן זיך אויך לערנען פֿון א תּיקונדל ווי צו לייענען מיטן טראָפּ דעם חומש־ אָדער מגילה־טעקסט אָן נקודות און אָן די פּסקי־טעמים. די דאָזיקע בחורים פֿלעגן מיט דער צייט ווערן בעל־קוראס.

עלטערע בחורים פֿלעגן אָחוץ גמרא אויך לערנען ספֿרי־פוסקים, באָזונדער די וואָס פֿלעגן זיך גרייטן צו קריגן א היתר־הוראה.

קיין געוואָלדיקער יחסן איז א בעל־הוראה בײַ אונדז אין בית־מדרש נישט געווען. אָדרבא, מען פֿלעגט קוקן א ביסל ביטולדיק אויף די וואָס פֿאַרלאָזן דאָס לערנען און גרייטן זיך צו הוראה און מאַכן דערמיט די תּורה פֿאַר א קרדום לחפּור בה. קענען לערנען האָט געמיינט קענען פֿרײַ זיך באָוועגן און זײַן ענינט אין גאַנץ שס. אויך א בעל־תּנך איז געווען זייער חשובֿ צווישן די בית־מדרשניקעס. פֿון דעסט ווענען איז יעדער בית־מדרש־ינגל געווען באַקאַנט מיטן שולחן־ערוך אורח חיים, על כל פּנים מיטן קיצור שולחן־ערוך. א ינגל וואָס פֿלעגט איבערגיין פֿונעם גמרא־חדר אין בית־מדרש אַרײַן פֿלעגט זיך אָפּזוכן א שותף צום לערנען. על פּי רובֿ איז דער שותף געווען זײַנס א חבֿר מיט ווען ער איז אין דער זעלביקער צײַט אַרײַנגעקומען פֿון דעם חדר אין בית־מדרש אַרײַן.

אָזא שותף האָט זיך גערופֿן בן־גיל. די דאָזיקע בני־גיל זײַנען שוין גע־בליבן על פּי רובֿ חבֿרים נאמנים און געטרײַע גוטע בריידער אָזוי לאַנג ווי זיי האָבן געלערנט אין בית־מדרש, און גאַנץ אָפֿט אויפֿן גאַנצן לעבן, אויב דער גורל האָט זיי ניט צעשיידט.

די דאָזיקע צוויי שותפֿים פֿלעגן זיך מפֿלפֿל זײַן און געבן צו פֿארשטיין אייגער דעם אַנדערן די גמרא וואָס זיי האָבן געלערנט בשותפֿות. אויב עמעצער האָט קיין פֿאַסיקן שותף ניט געקענט קריגן, פֿלעגט ער לערנען אַליין. די עלטערע בחורים אין בית־מדרש האָבן על פּי רובֿ געלערנט יעדערער פֿאַר זיך אַליין.

אויב עמעצן פֿון די לערנערס (אָלע בית־מדרשניקעס האָבן זיך געפֿרופֿן לערנערס) איז געווען עפּעס קשה פֿלעגט ער גיין פֿרעגן אָן עלטערן פֿון זיך, אָדער אָזא וואָס געשמט אין בית־מדרש פֿאַר א ווייסער (א באַשיידענער נאָמען פֿאַר א קענער אָדער למדן). אויב דעם וואָס מען האָט געפֿרעגט איז אויך געווען שוועך דער ענין, פֿלעגט ער זיך אָן שהיות ווענדן צו איינעם פֿון די באַווּסטע לומדים. גאַנץ אָפֿט פֿלעגן אָזוי אַרום אַרײַנגעמישט ווערן עטלעכע לומדים אין אָן ענין. זיי פֿלעגן אין איינעם זיך מפֿלפֿל זײַן ביז די זאַך פֿלעגט ווערן קלאָר.

עס איז געווען אָנגענומען, אַז אויב עמעצער פֿון די נײַ אָנגעקומענע ינגלעך איז צוגעגאַנגען פֿרעגן עמעצן פֿון די עלטערע בחורים, און יענער האָט געזען אַז דאָס ינגל אַריינטירט זיך ניט אין דער סוגיא וואָס ער לערנט, פֿלעגט דער

עלטערער בחור דורכּפֿערנען מיטן יינגל די גאַנצע סוגיא און דערנאָך אים לאָזן ווידער פֿרוון די אייגענע כּוחות.

פֿון צייט צו צייט פֿלעגט אַ נײַ אָנגעקומענער לכתחילה צוגיין צו אַן עלטערן בחור און בעטן אָפּצולערנען מיט אים אַ בלאַט גמרא. אָפּזאָגן איז דאָ ניט געווען שייך.

פֿלעגן טאָקע טייל עלטערע בחורים, וואָס האָבן ניט געוואָלט צו פֿיל גע־שטערט ווערן אין זייער אייגענעם לערנען, אַרויסכאָפּן זיך איינציקווײַז פֿון בית־מדרש און איבערגיין אינעם נאָענטן נישאָטינער שטיבל, ווו די צאָל לערנערס איז אין פֿאַרגלײַך מיטן בית־מדרש געווען אַ קלייניע. מיט זיי פֿלעגן מיטוואָנדערן עט־לעכע יינגערע בני־גיל, וואָס האָבן געדאַרפֿט אָנקומען נאָך הילף פֿון צייט צו צייט, וואָרעם בײַם לערנען פֿלעגן זיי זיך שוין קענען אַרויסהעלפֿן מיט די מפֿרשים און הגהות בײַ אַ שוועך שטיקל רשי אָדער תוספֿות.

אין בית־מדרש זײַנען אָבער שטענדיק געבליבן עטלעכע עלטערע בחורים צו וועמען די יינגערע זאָלן קענען אָנקומען נאָך הילף.

אויב אין בית־מדרש זײַנען געבליבן וויניק לומדים וועמען צו פֿרעגן פֿלעגט אַן עלטערער בחור ניט פֿאַרלאָזן דאָס בית־מדרש, ווען יינגערע יינגלעך האָבן געלערנט. דאָס איז געווען אַ מין שטילער אָפּמאַך אין בית־מדרש, וואָס יעדערער האָט אָנגענומען פֿון זיך אַליין, און קיינער האָט דעם מינהג ניט געבראָכן, כאָטש מען האָט קיין מאָל ניט געריידט וועגן דעם.

עס זײַנען געווען אין בית־מדרש בחורים, וואָס האָבן זיך געמאַכט אַ מינהג לכתחילה צונויפֿגענומען עטלעכע יינגלעך און לערנען מיט זיי עטלעכע מאָל אין וואָך עטלעכע שעה אַ טאָג.

אין מיטן יינגלשע יאָרן אין בית־מדרש פֿלעגט זיך אָזוי נוהג זײַן אַ בית־מדרש־בחור מיטן נאָמען חיים־הערש, וואָס האָט געשמט אין שטעטל פֿאַר אַ למדן און מתמיד. פֿאַר זיך אַליין פֿלעגט חיים־הערש לערנען אין די פֿאַרטאָגן, אָדער אַרײַנזיצן שפּעט אין דער נאַכט אַרײַן. אַ גאַנצן טאָג אָבער פֿלעגט ער לערנען מיט די בית־מדרש־יינגלעך. דאָ מיט איין גרופּע, דאָ מיט אַ צווייטער. און לערנען פֿלעגט ער מיט די בית־מדרש־יינגלעך ניט נאָר גמרא, נאָר אויך תנך.

ווען די בית־מדרש־יינגלעך פֿלעגן לערנען פֿאַר זיך פֿלעגט חיים־הערש אַרומגיין צווישן די טישן און אַרויסהעלפֿן דאָ איינעם דאָ אַ צווייטן. ער, חיים־הערש, פֿלעגט קיין מאָל ניט פֿאַרלאָזן דאָס בית־מדרש צו גיין לערנען פֿאַר זיך אין שטיבל אַרײַן. ער איז שטענדיק געווען גרייט אַרויסצוהעלפֿן און געוואָלט מיט אַ געטרײַ אויג אויף די „שוואָכע שוויימערס" אינעם ים־התלמוד. און אָזוי פֿלעגט חיים־הערש זאָגן: „כּדי אַ יינגל זאָל קענען אַליין שוויימען אינעם ים־התלמוד, דאַרפֿן אים פֿרײַער צוגרייטן גוטע שוויימערס און מאָכן גענוג אין אַלע טיפֿע ערטער, און פֿון צייט צו צייט דאַרף מען אים געבן אַ שטופּ פֿאַרויס, ער זאָל קענען אַליין שוויימען ווײַטער".

מיט זײַן שטענדיק גוטמוטיקן געלעכטער און חבֿרישער היימישקייט האָט

ער געקראָגן דעם צוטרוי פֿון די בית־מדרש־יינגלעך און קונה געווען זייער האַרץ, און אַפֿילו האָבן אים ליב געהאַט אהבת־נפֿש.

באַזונדער פֿלעגט חיים־הערש מקרב זיין די יינגלעך פֿון די פּשוטע בעלי־מלאָכות און דאַרפֿסגייערס. די פּראָסטע טאַטעס פֿון די דאָזיקע יינגלעך, וואָס זייער אייניציקער נחת אינעם אָרעמען פֿאַרהאָרעוועטן לעבן זיינען געווען זייערע קינדער אין בית־מדרש, האָבן חיים־הערשן פֿאַרגעטערט און געווונטשן אים דאָס אייביקע לעבן.

אַ בעל־מסביר איז חיים־הערש געווען אַן אויסטערלישער. דעם שוועכסטן ענין פֿלעגט ער מאַכן פּשוט און קלאָר, אַז די תלמידים זיינען פֿלעגן ממש אונטער־שפּרינגען פֿאַר שימחה.

זיין דרך אין לערנען איז געווען אַ פּשוטער און גלייכער. ער פֿלעגט זיך קיין מאָל ניט אַרייַנלאָזן אין פּילפּול און פּשטלעך, וואָס פֿאַרדרייען נאָר דעם קאָפּ, ווי ער פֿלעגט זיך אויסדריקן. אַז עס פֿלעגט אויפֿקומען אַ שווערער ענין אין בית־מדרש אין וועלכן אַ סך לומדים זיינען געווען פֿאַרמישט און טייל פֿלעגן אַנ־הייבן בויען פּשטלעך, פֿלעגט חיים־הערש ערשט אַרויסווייזן זיין בקיאות און חריפֿות. ממש מיט אַ מאָל מיט דער האָנט פֿלעגט ער צעלייגן אַלע קרומע איפּכא־מסתּבראדיקע סבֿרות און פּשטלעך און דערקלערן דעם ענין על פּי פּראָסטן פּשט. די בית־מדרשניקעס פֿלעגן אים טאַקע רופֿן פּשטן.

„יעך גייַ גלייַך — פֿלעגט חיים־הערש זאָגן — כ׳האָב פֿייַנט דריידלעך״. צו זיינע תּלמידים פֿלעגט ער זאָגן: „אַן ענין דאַרף מען תּופֿס זיין פּראָסט, אַן קונצן און ניט שלעפּן די קי אויפֿן בוידעם. דער עיקר טאָר מען זיך אַליין ניט נאַרן. מען דאַרף זיין זיכער, אַז מען פֿאַרשטייט דעם ענין גוט און אַלץ איז קלאָר. קענען לערנען, הייסט קענען לערנען פֿאַר זיך אַליין. לכתּחילה דאַרף מען לערנען אַ סך צו קריגן ענינטשאַפֿט. לעולם ילמוד אדם ואחר כך יהגה — זאָגט רבֿא. צו עמקות קומט מען שפּעטער. בקיאות קומט קודם כל, וואָרעם „סיני עדיף״. אַן בקיאות איז חריפֿות אַן אויסגעבלאָזן אין, אַ מין ביצה שלא נולדה ביום־טוב. סתּם געשפּאַלטן האָר אין דער וועלט אַרײַן״.
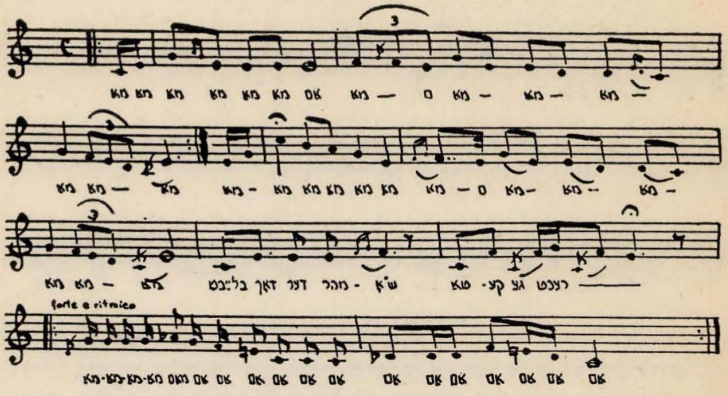
חיים־הערשס שטענדיקע מימרא צו די תלמידים זיינע, אַדער ווי ער פֿלעגט זיי רופֿן די „פֿרחי־כהונה״, איז געווען: „חוטר הבֿנה — חוסר הסברה״. און פֿאַרטיטשן פֿלעגט חיים־הערש דעם מאמר אַזוי: „אַז מען פֿאַרשטייט אַליין אַן ענין גרינטלעך, קען מען אים יענעם געבן צו פֿאַרשטיין און מאַכן פּשוט. דער כּוח פֿון הסברה ליגט אין הבֿנה תּחילה״. מיט יאָרן שפּעטער האָב איך געהערט פֿון „מוסרניקעס״ נאָכזאָגן דעם זעלבן מאמר פֿון ר׳ ישׂראל סאַלאַנטערס ווענן, דעם גרינדער פֿון די מוסר־ישיבֿות. אַזוי ווי איך האָב אָבער דעם זעלבן מאמר — אַ ביסעלע מיט אַנדערע ווערטער — געהערט פֿון מײַן רבין יאַנקעלע מאַטעלעס ז״ל לייגט זיך אויפֿן שׂכל, אַז דער מאמר איז געווען באַוווסט אין אַלע מקומות של תּורה און איז איבערגעגאַנגען בירושה ווי אַ טייל פֿון דער תּורת־חינוך שבעל פּה. (זען דאָס קאַפּיטל „דאָס גמרא־חדר״). נאָך אַ ווערטל איז געווען באַרימט אין בית־מדרש, און די יינגלעך, חיים־הערשס תּלמידים, פֿלעגן עס נאָכזאָגן בלשון הלצה:

„מרגלא בפומיה דחיים־הערש: אשרי יושבי ביתך". די מעשׂה איז געווען אזא: פון צייט צו צייט פלעגט חיים־הערש נעלם ווערן פון בית־מדרש אויף עטלעכע טעג. ער פלעגט דעמאלט אוועקפאָרן קיין זאמאשטש אדער טאמאשאוו (דער־ בייקע גרעסערע שטעט) אינצוקויפן סחורה פאר קרעמל פון זיינע עלטערן. אז עמעצער פלעגט אים פרעגן ווען ער איז צוריקגעקומען: „חיים־הערש, וואס הערט זיך אויף דער וועלט?" פלעגט חיים־הערש ענטפערן: „אשרי יושבי ביתך. דאס בעסטע ארט איז אין בית־מדרש".

אין בית־מדרש האט געגאלטן דער כלל: יעדער בית־מדרשניק האט זיך אליין אויסגעקליבן וואסער גמרא ער האט געוואלט לערנען. דער מינהג אבער איז געווען, אז יעדער נײַ אנגעקומענער אין בית־מדרש ארײַן פלעגט אנהייבן מיט די קלענערע מסכתות פון זרעים און מועד, אדער אזעלכע ווי סיגעפינען זיך אַ סך אגדתות, ווי למשל: ברכות, מגילה, חגיגה, מועד קטן, תענית וכדומה. שפע־ טער פלעגט ער איבערגיין צו די קלענערע מסכתות פון נשים, ווי: גטין, קדושין און דערנאך צו כתובות, וואס מען האט געוויסן אין בית־מדרש קליין שס. נאך דעם פלעגט ער שוין אנהייבן לערנען אויך גרעסערע און שווערערע גמרות, ווי די דרײַ בבאס, סנהדרין, יבמות, חולין און בינו לבינו, ווי אַ צוגאב, דורכלערנען עטלעכע קלענערע מסכתות, ווי: סוכה, יומא, עבודה זרה, סוטה. די לומדים פלעגן לערנען בײַ דער מדרגה: שבת, ערובין, פסחים, מנחות, נדרים מיטן רן, בכורות מיטן ריש"ט אלגזי. אַ גאנץ גרויסער טייל פון די בית־מדרשניקעס וואס האבן זיך געמוען שנעלדן אויף לומדים פלעגן לערנען שס לויטן סדר: אנהייבן מיט ברכות און פארענדיקן מיט בכורות. געווען אין בית־מדרש אזעלכע לומדים — אמת געציילטע — וואס פלעגן דורכלערנען שס יעדער יאר, לערנענדיק זיבן בלעטלעך גמרא אַ טאג.
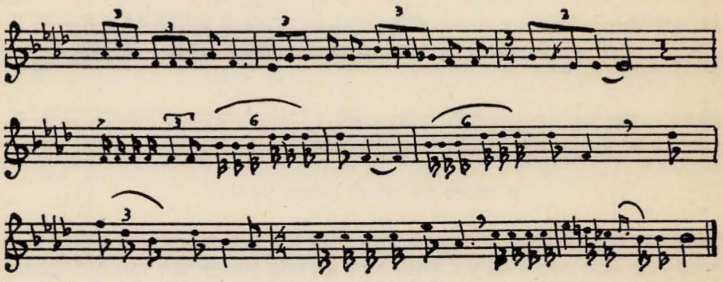
אין דער התחלה האט יעדער בית־מדרש־יינגל געלערנט בלויז פשוטע גמרא, דאס האט געהייסן לערנען דעם גמרא־טעקסט בלויז מיטן פירוש רשי. ביסלעכווײַז פלעגט אזא יינגל זיך צוגעווייגען לערנען פון צייט צו צייט אויף אַ שטיקל תוספות, און אלע מאל מער. די עלטערע בחורים האבן געלערנט על פי רובּ גמרא מיט תוס־ פות, וואס האט שוין ממילא געמיינט באנוצן זיך מיט אלע אנדערע מפרשים ווי דעם מהרשא, מהרם, די פארשיידענע הגהות וכדומה.

אַ סך פון די עלטערע בחורים פלעגן אויך לערנען תנך מיט די פארשיידענע מפרשים, דער עיקר מיטן מצודות. פארן גמרא לערנען זיינען געווען אנגענומען אין בית־מדרש עטלעכע ניגונים. באזונדער אינטערעסאנט איז דער ניגון באַ־ קאנט אונטערן נאמען: די קשיא. דעם ניגון פלעגט אַ בית־מדרש־בחור זיך צו־ זינגען אדער אונטערברומען, וועז ער האט זיך פארטיפט אין אן ענין און שטארק מעיין געווען אין דעם. דער דאזיקער ניגון פארענדיקט זיך מיט אַ פריילעכן צוזינג, וואס דריקט אויס דעם תענוג רוחני, די שימחה של תורה, וואס דער לערנער לעבט איבער, וועז דער ענין ווערט אים קלאר און פארשטענדלעך. פאר דעם דאזיקן פריילעכן צוזינג פלעגט געווינטלעך קומען אַ פריילעכער אויסגעשרי־ אויך מיט אַ ניגון: „בלייבט דאך דער מהרשא [אדער אן אנדער מפרש] טאקע

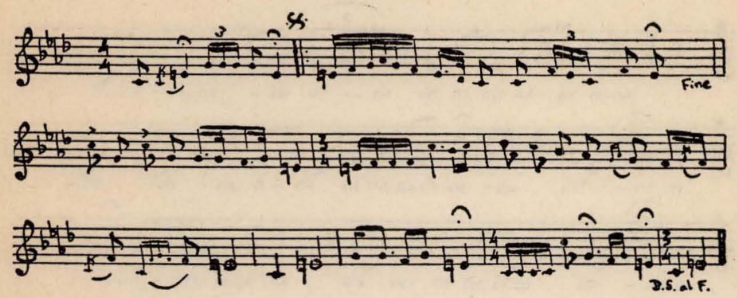
ניגון פֿון דער „קשיא"

געריכטן? אויך פֿאַרן תנך לערנען זינגען געווען אַנגענומען עטלעכע ניגונים. די ניגונים וואָס זינגען געווען אַנגענומען אין בית־מדרש סיי פֿאַרן לערנען, סיי פֿאַרן דאַוונען האָבן זיך געריכטן סיני־ניגונים, וואָס האָט געמיינט, אַז זיי זינגען אי־בערגעגאַנגען פֿון דור צו דור על פּי מסורה. מיט אַזעלכע סיני־ניגונים פֿלעגן אויך די בית־מדרשניקעס אויסזינגען צווישן איין סוגיא און דער צווייטער פֿאַר־שיידענע פּסוקים פֿון תנך און מאמרי־חז"ל. עֹל פּי רוב זינגען די דאָזיקע פּסוקים און מאמרים אויסגעזונגען געווארן אין אַריגינאַל צוזאַמען מיט אַ ירידישער אויס־רעדענישׂ.

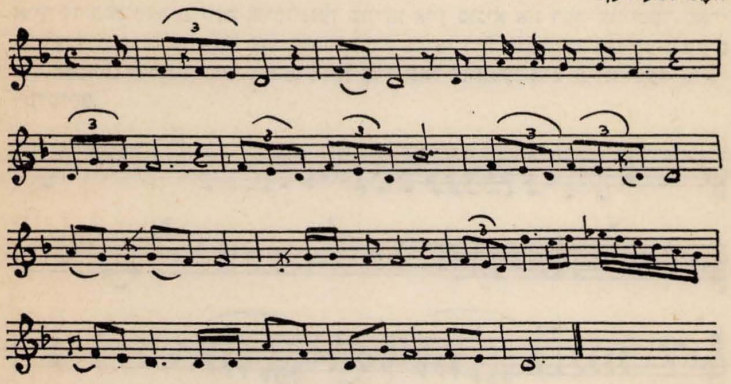
ניגון פֿון תנך לערנען אין בית־מדרש

לדוגמא וועל איך דאָ ברענגען עטלעכע געזאַנגען וואָס זינגען געווען שטאַרק געווויינט אינעם מויל פֿון די בית־מדרשניקעס. עֹל פּי רוב פֿלעגן די דאָזיקע גע־זאַנגען געהערט ווערן אין די נאַכמיטאָגן, ווען די בית־מדרש־בחורים זינגען

גמרא־ניגון אין בית־מדרש

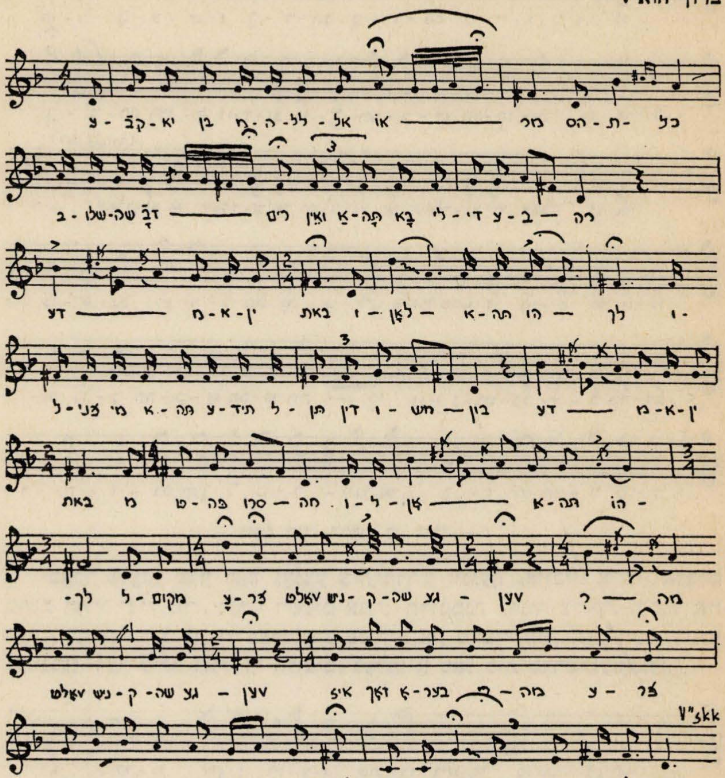
געווען מיט זיך אַליין און קיין מתפּללים זענען אין דער צייט אין בית־מדרש ניט געווען. פּלוצעם איין בית־מדרש־בחור זיך צעזינגען אַזוי אין מיטן לערנען: „אם אין אני לי, מי לי, וכשאני לעצמי מה אני, ואם לא עכשו אימתי, אימתי? אַז איך אַליין ניט, ווער זשע? און אַז איך אַליין, איז וואָס זשע? און אַז איך פֿאַר זיך, וואָס בין איך, וואָס בין איך, איך פֿאַר זיך? און אויב ניט איצטער, ווען זשע דען? און אַז איך אַליין ניט, ווער זשע דען? און אַז איך פֿאַר זיך, איז וואָס זשע דען, וואָס זשע דען?“

ניגון פֿון משניות לערנען אין בית־מדרש

פּלוצעם אַ צווייטער בית־מדרשניק אַנהייבן אַזוי: „עקביא בן מהללאל אומר: הסתכל בשלושה דברים ואין אתה בא לידי עברה. דע מאין באת ולאן אתה הולך, ולפני מי אתה עתיד לתן דין וחשבון. דע מאין באת מטפה סרוחה; ולאן אתה הולך — למקום עפר וואלט נישקשה געווען, רמה וואלט נישקשה געווען, איז דאך אבער רמה־עפר, עפר־רמה, רמה־עפר, און דערצו ותולעה; ולפני מי אתה עתיד לתן דין וחשבון, לפני מלך מלכי וואלט נישקשה געווען, לפני מלכי וואלט נישקשה

געווען איז דאָך אָבער מלך־מלכי, מלכי־המלכים, און דערצו הקדוש־ברוך־הוא".

ניגון פון „עקביא בן מהללאל..."

פֿלעגט אַ דריטער בית־מדרש־בחור אַריינפֿאַלן און אַנהייבן אויסזינגען פֿון אַן אַנדערן עק בית־מדרש: „הראני ד' חסדך, חסדך, וישעך תתן לנו, קומה, קומה, עזרתה לנו ופדנו למען חסדך. אוי געוואַלט, אוי געוואַלט, אוי געוואַלט, אוי געוואַלט, אוי געוואַלט, רבונו של עולם, דו זעסט דאָך אַליין, כי שחה לארץ נפשנו, דבקה לעפר בטננו, קומה, קומה, עזרתה לנו ופדנו למען חסדך".
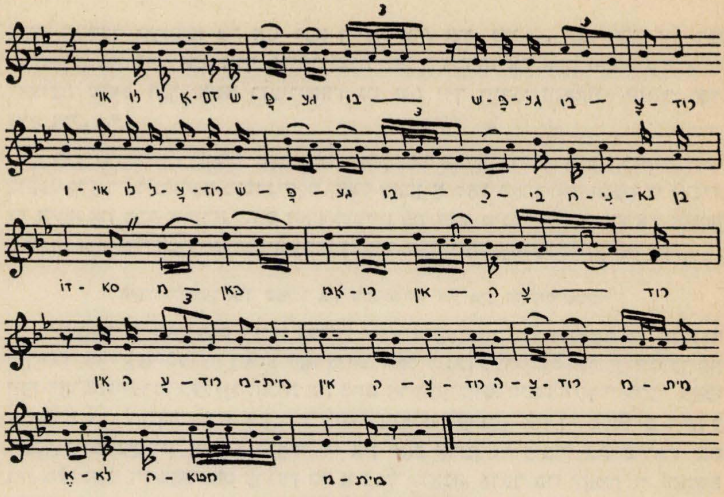
פֿלעגט אַן אַנדערער אַריינפֿאַלן אין מיטן מיט דעם באַרימטן „ברוך הוא אלוהינו שבראנו לכבודו והבדילנו מן התועים", וואָס איז געזונגען געוואָרן בײַ יעדער שימחה של מיצווה בײַ יידן, אָדער בײַ די שלוש סעודותן שבת פֿאַר נאַכט אין די שטיבלעך.

ניגון פֿון „הראני ד' חסדך...“

באַלד פֿלעגט שוין דאָס גאַנצע בית־מדרש זינגען: „אויביו, אויביו אלביש בושת ועליו יציץ נזרו, וקרני רשעים אגדע, תרוממנה קרנות צדיק“. (בכלל איז דער גרעסטער רובֿ פֿון די פֿאָפּולערע פּסוקים און מאמרי־חזל, וואָס ווערן הײַנט געזונגען, דער עיקר דורך די חלוצים, געווען אַ מאָל בית־מדרש־געזאַנגען.)

ניגון פֿון „אויביו אלביש בושת...“
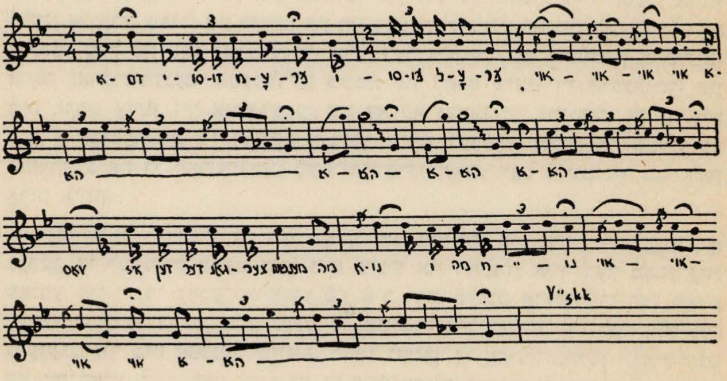
פֿון צײַט צו צײַט פֿלעגן צוקומען אין בית־מדרש אַרײַן אײַדעמלעך אויף קעסט פֿון די לײַטווישע מוסר־ישיבֿות און זיי פֿלעגן אַרײַנברענגען נײַע מוסר־געזאַנגען, וואָס די אַרטיקע בית־מדרש־בחורים האָבן מיט דער צײַט אײַבערגענומען און נאָכגעזונגען, ווי למשל: „אוי לו לאדם שפגע בו, שפגע בו ערוד, ואוי לערוד שפגע בו רבי חנינא בן דוסא. מכאן אמרו: אין הערוד, אין הערוד ממית, אין הערוד, הערוד ממית, אלא החטא ממית“. דערנאָך פֿלעגט אַזאָ מוסרניק צעוויגן

ניגון פֿון „אוי לו לאדם...“

זיך און אָנהייבן: „מה יתרון לאדם בכל עמלו, שיעמול תחת השמש — וואָס זשע האָט דען, האָט דען דער מענטש פֿון זײַן גאַנצער מי און אַרבעט, וואָס ער מיט זיך אונטער דער זון. תחת השמש אין יתרון, אין יתרון, אבל למעלה, למעלה מן השמש, אָבער דאָרטן למעלה מן השמש יש יתרון“.

צעוואָרעמט זיך אַזוי אין דיבֿרי־מוסר פֿלעגט דער מוסרניק זיך אויפֿשטעלן, אַרויסגיין פֿון הינטערן טיש און נעמען שפּאַצירן אַהין און צוריק אין בית־מדרש און צעזינגען זיך: „אדם יסודו מעפר, וסופו לעפר, אוי, אוי, אוי... וואָס איז דען

ניגון פֿון „אדם יסודו מעפר...“

דער גאַנצער מענטש? מה אנו ומה חיינו? אוי, אוי, אוי... וועך קען זיך דען באַהאַלטן פֿון דיר? אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אברח? אם אסק שמים שם אתה, ואציעה שאול הנך, אשא כנפי־שחר, גם שם ידך תנחני ותאחזני ימינך, אוי, אוי, אוי...״

קיין גרויס חבֿרשאַפֿט האָט ניט געהערשט צווישן די אַרטיקע בית־מדרש־ניקעס און די ליטווישע מוסרניקעס, וואָס האָבן אַ מאָל פֿאַרבאַנדזשעט צו אונדז. די אימה און מרה שחורה, וואָס האָט געווייט פֿון דעם מוסר זאָגן זייערן איז געווען פֿרעמד אונדזער חסידישן שטייגער און האָט דעריבער אַפּגעשטויסן פֿון זיך.

פֿאַרווילונגען און שפּילן אין בית־מדרש און אין חסידים־שטיבל

אויסער די לערנערס זיצנען געווען שטענדיקע בית־מדרשניקעס, די יינגלעך פֿון דער אַזוי גערופֿענער באַסע־קאַמאַנדע. דאָס זיצנען מערסטנס געווען יינגלעך פֿון יידן דאַרפֿגייערס, בעלי־מלאָכות און סתם אַרעמע־לייט. די דאָזיקע יינגלעך האָבן געהערט צו די וואָס האָבן אין חדר ניט געוואָלט לערנען, און די מלמדים זייערע האָבן קוים באַווייזן אַריינצוקלאַפּן זיי אין קאָפּ אַריין די עיבֿרי אין סידור. איז ביז מען האָט זיי באַשטאַט ערגעץ בײַ אַ בעל־מלאָכה, אַדער ביז וואָנען די טאַטעס זייערע פֿלעגן זיי אַנהייבן מיטנעמען אין די דערפֿער אַריין, זיצנען די דאָזיקע יינגלעך געווען בית־מדרשניקעס און צונויפֿגעשטעלט די באַסע־קאַמאַנדע, אַדער בית־מדרש־לאָבוסעס. מען פֿלעגט די דאָזיקע יינגלעך אויך רופֿן דופֿניק־שפּילערס, וואָרעם די באַליבטסטע און צום מערסטן פּאָפּולערע שפּיל בײַ דער באַסע־קאַמאַנדע איז געווען די שפּיל אין דופֿניק, אַדער פּעטשעלעך, ווי מען פֿלעגט די דאָזיקע שפּיל רופֿן אין וואַלין און אין ליטע.

זייער פֿלאַץ אין בית־מדרש איז געווען אַרום אויוון און הינטערן אויוון. אין די נאַכמיטאָגן און אין די אָוונטן נאָך מינחה־מעריב פֿלעגט די באַסע־קאַמאַנדע שפּילן אַרום אויוון אין יאָגעלעך און אין באַהעלטענישן. הינטערן אויוון פֿלעגן אַנדערע שפּילן אין קאַרטן און אין פּעטשעלעך. ווינטערצייט פֿלעגן זיי דעם גרעסטן טייל פֿון טאָג פֿאַרברענגען אויף דער גליטש, וואָס זיי פֿלעגן אויסרייבן אויפֿן פֿאַרפֿרוירענעם שטעטלדיקן טײַכל; פֿון דאָרט פֿלעגן זיי אַריינקומען אין בית־מדרש אַריין זיך אָנוואַרעמען און דאָ פֿאַרנעמען זיך הינטערן אויוון מיט זייערע שפּילערײַען. די דאָזיקע יינגלעך זיצנען דערפֿאַר געווען די שטענדיקע צוהערערס פֿון די פֿאַרשיידענע מעשׂיות־דערציילערס, וואָס פֿלעגן זיך וואַרעמען אַרום אויוון.

צווישן די לערנערס און דער באַסע־קאַמאַנדע איז קיין גרויס ליבשאַפֿט ניט געווען. די לערנערס פֿלעגן קוקן מיט ביטול און רחמנות אויף דער באַסע־קאַמאַנדע, און זי, די באַסע־קאַמאַנדע פֿון איר זײַט, פֿלעגט אַרויסרעדן דאָס וואָרט לערנערס, אַדער בלשון חוזק לעלערס, מיט אַזוי פֿיל גאַל, אַז עס האָט אַזוש געגרענעצט זיך מיט אַפֿענער שינאה. ס׳איז געווען די מחיצה צווישן תּלמיד־חכם און עם־הארץ, וואָס האָט צעטיילט די צוויי מחנות בית־מדרשניקעס. די דאָזיקע

מחיצה האָט גאָרניט געהאָט צו טאָן מיט וועלכער עס איז צעטיילונג צווישן אָרעם און רײַך, וואָרעם צווישן די לערנערס זײַנען געווען געבוג קינדער פֿון דאָרפֿס־גייערס, בעלי־מלאָכות און סתם אָרעמע־לײַט. אָזוי האָבן זיך געפֿונען צווישן דער באָסע־קאָמאַנדע אויך קינדער פֿון פֿאַרמעגלעכע עלטערן.

פֿון צײַט צו צײַט פֿלעגט די באָסע־קאָמאַנדע מאַכן אָנפֿאַלן אויף די לערנערס און דערגיין זיי די יאָרן, שלאָגן און פּאָטשן אויף וואָס די וועלט שטייט. אָ שרעק פֿלעגט אָנפֿאַלן דעמאָלט אויף די ייִנגערע לערנערס. דאָס פֿלעגט אָזוי לאַנג געדויערן ביז עמעצער פֿון די עלטערע בית־מדרש־בחורים פֿלעגט אָנגורטן זײַנע לענדן און מקיים פּסק זײַן דעם אָנפֿירער פֿון דער באָסע־קאָמאַנדע, און די חבֿרה פּעטשע־לעך־שפּילערס פֿלעגן זיך צוריקציען צום אויוון און אײַנשטילן זיך. אין „שלום־צײַט" פֿלעגט גאָנץ אָפֿט די מחיצה צווישן די צוויי צדדים אָוועקפֿאַלן און די צוויי מחנות פֿלעגן ווערן איינס.

אין בית־מדרש זײַנען אויך געווען אָזעלכע ייִנגלעך, וואָס האָבן געהערט צו ביידע צדדים. מערסטן טייל פֿלעגן די דאָזיקע ייִנגלעך טאָקע קאָמאַנדעווען און אָרומשטיפֿן צוואָמען מיט די וויסע חבֿרהניקעס, אָבער זיי פֿלעגן פֿון צײַט צו צײַט עפֿענען אָ גמרא און פֿרוון לערנען אויך. די דאָזיקע ייִנגלעך זײַנען עס געווען די פֿאָרמיטלערס צווישן די לערנערס און דער קאָמאַנדע. דורך זיי פֿלעגן גאָנץ אָפֿט די ייִנגערע בית־מדרשניקעס, די לערנערס, ווערן אָריענטירט אין די שפּילן פֿון די וויסע חבֿרהניקעס. די שפּילן פֿלעגן דעמאָלט פֿאָרקומען שוין אין מיטן בית־מדרש אָרום באָלעמער. דאָס פֿלעגט פֿאָרקומען על פּי רובֿ אין די ווינטערדיקע שבת־נאָכמיטאָגן, אָדער אין די נאָכמיטאָגן פֿון די יום־טובֿ־טעג.

אין די שבת־נאָכמיטאָגן פֿלעגט די שטעטלדיקע יוגנט שפּאַצירן הינ־טערן שטעטל אויף די קריניצע־בערג (די בערג טראָגן דעם נאָמען דערפֿאַר, וואָס פֿונעם צופֿוסנס פֿון די בערג קווילט אָרויס אָ קלאָר קרישטאָל ריין וואָסערל וואָס שאָפֿט אָ ליטער דורכזיכטיקע קריניצע און פֿליסנדיק ווײַטער גיסט זי זיך אָריין אינעם שטעטלדיקן טײַך אָריין), אָדער אויף די לאָנקעס פֿון אָרום דעם שטעטל. אָנדערע פֿלעגן זאָמלען זיך גרופּעסווײַז אין די סעדער, וואָס ייִדישע סאָדאָוניקעס פֿלעגן אָפּדינגען בײַ די פּויערים אָדער בײַם פּריץ אויף אָ גאַנצן זומער. אָנדערע פֿלעגן אָפֿילו פֿאָרגיין אין זייער שפּאַציר אין די זומערדיקע שבתים ביז צום סאָנאָוו וואַלד, וואָס האָט זיך געפֿונען צו מערב פֿון שטעטל.

די שפּילן אין בית־מדרש זײַנען באָשטאַנען אין פֿאָרמעסטונגען פֿון פֿאָרלעך, ווער וועט וועמען אָוועקלייגן אויף ביידע לאָפּאַטקעס. דאָס האָט מען גערופֿן בארען זיך. אָנדערע ייִנגלעך פֿלעגן קלעטערן אויף די זײַלן פֿון אָרום באָלעמער, אָדער אָנהענגען זיך מיט די הענט אויף די בעליקעס פֿונעם בית־מדרש־שטשיל (סופֿיט) און אָזוי דורכגיין די לענג פֿון בית־מדרש. אָנדערע פֿלעגן ווײַזן אָ קונץ און אָנהענגען זיך מיט די פֿיס אינעם בעליק און אָזוי הוידען זיך אין דער לופֿטן מיטן קאָפּ אַראָפּ, דערנאָך אונטערשפּרינגען און אָנכאָפּן זיך מיט די הענט אינעם בעליק און לאָזן הענגען די פֿיס אין דער לופֿטן. אָזוי פֿלעגט אָזאָ קונצן־מאַכער

כסדר איבערבייטן זײַן לאַגע: דאָ אַנכאַפּן זיך מיט די הענט אינעם בעליק און דאָ מיט די פֿיס. אַנדערע יינגלעך פֿלעגן זיך פֿאַרמעסטן און שפּרינגען פֿון איין טיש צום אַנדערן אָדער איבער זײ, אָדער איבער די בענק, אַנשפּאַרנדיק זיך דערבײַ מיט די הענט אָן דער פֿאַרענטשע. אַזוי פֿלעגט מען אויך זיך פֿאַרמעסטן ווער עס קען בעסער איבערקערן זיך קאָזשעליק אין דער לופֿטן אַנשפּאַרנדיק זיך מיט די הענט אָדער מיטן קאָפּ אין דער פֿאַדלאָגע, און דערנאָך אַרומשפּאַצירן אויף די הענט מיט די פֿיס אין דער הייך. מען פֿלעגט אויך אַנשפּאַרן די הענט אויף די טישן אין בית־מדרש און אַזוי מיט אויסגעשטרעקטע הענט און אויסגעצויגענע פֿיס צונויפֿגענומענערהייט זיך אָפּרײַסן פֿונעם באָדן און אַרויפֿצײַען זיך אין דער הייך. געבליבן הענגען אין דער לופֿטן צווישן צווײ טישן פֿלעגט מען זיך הוידען אַזוי מיט אַן אַנגעשטרײַפֿטן קערפּער אַהין און צוריק ווי אויף א הוידלקע. אין די דאָזיקע פֿאַרמעסטונגען זײַנען די לערנערס געווען ניט קיין קלענערע בריות פֿון די ווײַסע חבֿרהניקעס.

אָחוץ די דערמאָנטע נאַכמיטאָגן זײַנען אויך געווען נעכט ווען מען פֿלעגט זיך מער פֿאַרנעמען מיט שפּילן און ווײַזן קונצן ווי מיט לערנען.

אָהער געהערן די אַזוי גערופֿענע משמור־נעכט. אַזעלכע משמורים פֿלעגן געפֿראָווען ווערן פֿון צײַט צו צײַט אין די דאָנערשטיקדיקע בײַנאַכטן. ווען די בית־מדרשניקעס פֿלעגן זיך צונויפֿרעדן אויף צו זײַן א משמור איז שוין געווען ליהודים. געהייסן האָט עס פֿלומרשט וואָך זײַן א גאַנצע נאַכט צו לערנען, און אין א געוויסער מאָס איז עס טאַקע געווען אמת אויך; פֿאַקטיש אָבער, האָט מען אין אַזא נאַכט מער זיך פֿאַרנומען מיט שפּילערײַען און ווײַזן קונצן ווי מיט לער־נען. וועז מען פֿלעגט ווערן הונגעריק, פֿלעגט מען זיך צונויפֿלייגן צו גראָשנס און צו צווייערס און שיקן עטלעכע בית־מדרשניקעס צו א בעקער קויפֿן פֿרישע פֿלעצ־לעך און בייגל. דערנאָך פֿלעגט מען פֿראָווען בשותפֿות א סעודה. פֿון צײַט צו צײַט פֿלעגט עמעצער פֿון די בית־מדרשניקעס כאָפּן א דרימל אויף די האָרטע בענק און דערנאָך ווײַטער זיך נעמען צום לערנען, אָדער צו מאַכן קונצן.

אין אַזעלכע משמור־נעכט פֿלעגן אויך די שאַכשפּילערס קנייטשן די שטערנס און צוזינגען זיך אַרום די שאַכברעטלעך אויפֿן לאָנגן טיש, וואָס לעבן אויוון, און צוקוקערס פֿלעגן זיך אַרומשטעלן אין א רעדל און געבן עצות און חכמהנען זיך: „אַצ, ביסטו א יאָלד, אָן אמתער יאָקל בן פֿלעקל". „קענסט שפּילן אין שטעקעלעך, נישט אין שאָך". „מעגסט שוין שפּילן פֿידל". די אַלע ווערטלעך פֿלעגן גיין אויפֿן חשבון פֿון פֿאַרשפּילער. פֿאַרקערט, דעם געווינער פֿלעגט מען צוגעבן מוט: „רײַב אים אַרײַן א פּסוק מיט א מדרש", „ווײַז אים ווי אַזוי מען שפּילט שאָך". אויב עמעצער פֿון די זײַטיקע אונטערזאָגערס פֿלעגט עצהנען איינעם פֿון די שפּילערס און יענעם איז דער גאַנג ניט געפֿעלן, פֿלעגט ער אים ענטפֿערן: „שלאָף זיך אויס, וועסטו האָבן א לויטערן קאָפּ", אָדער: „מאַך זיך אַרײַן די נאָז, וועסטו האָבן א גלאַטיק פּנים", אָדער „מה הועילו חכמים בתקנתם, וואָס זשע האָסטו מתקן געווען מיט דעם גאַנג?" „א וואָזשנער איפֿעסקאָפּ" (א שאַרפֿער מוח — בלשון חוזק).

אין בית־מדרש פֿלעגט מען אויך שפּילן אין שאָך אין די חנוכה־נעכט, ווי אויך אין דער נאָכט פֿון ניטל. אין די חסידים־שטיבלעך פֿלעגט מען שפּילן שאָך אויך סתם אָזוי אין אַ מיטוואָך, וועו ס׳האָט זיך ניט געפֿערנט.

זיצנען טאָקע געווען בײַ אונדז אין שטעטל אַ סך גוטע שאָכשפּילערס, וואָס האָבן געקראָגן ידיעות און חכמת שאָך—מאָט אין בית־מדרש און אין די שטיבלעך. די פֿיגורן פֿונעם שאָך פֿלעגן די בית־מדרש־ייִנגלעך אַליין אויסשניצן פֿון האָלץ און אָפּפֿאַרבן זיי נאָך דעם אויף גלעזל און שוואַרץ. אויך די שאָכברעטלעך פֿלעגן די בית־מדרשניקעס אַליין צוגרייטן.

וווייניקסטנס איין מאָל אין יאָר פֿלעגט מען אין בית־מדרש צוגרייטן אַ טעאַטער־שפּיל. די עפֿנטלעכע פֿאַרשטעלונגען פֿלעגן פֿאַרקומען אין דער ווינטער־שער שול, וואָס איז געווען צוגעבויט צו דער גרויסער שטעטלדיקער שול. צו אַזאַ פֿאַרשטעלונג פֿלעגט קומען דאָס גאַנצע שטעטל ממש, קינד און קייט. נאָך דער פֿאַרשטעלונג פֿלעגט מען וואָכן שפּעטער רעדן און זאָגן מבֿינות וועגן דער אויפֿפֿירונג פֿון דער שפּיל, פֿאַרגלײַכנדיק די שפּילערס פֿון געגעבענעם יאָר מיט די שפּילערס פֿון די פֿריִערדיקע יאָרן. די פֿאַרשטעלונג פֿלעגט פֿאַרקומען פֿאַר פּסח און די הכנסה פֿלעגט גיין אויף מעות־חיטין.

פֿאַרשטעלן פֿלעגט מען געווײַנטלעך די באַרימטע פֿאָלקסשפּילן: מכירת־יוסף, דוד און גלית, אָדער אָחשוורוש־שפּיל. פֿון נאָך חנוכה אַן, וועו עס פֿלעגן זיך געווײַנטלעך אָנהייבן די רעפּעטיציעס אין בית־מדרש פֿלעגט שוין גאָנץ שטעטל נעמען זינגען די לידער און געזאָנגען פֿון דער שפּיל, וואָס וועלט אינעם גע־געבענעם יאָר געגרייט. אָלע האָבן שוין געקענט די לידער און ניגונים אויף אויסנווייניק. די בעלי־מלאָכות מיט די פּועלים פֿלעגן זינגען די לידער בײַ דער אַרבעט און די בעל־הבֿיתטעס בײַם פֿאַרען זיך אין שטוב, אָדער בײַם פֿליקן פֿעדערן, שטריקן זאָקן און הענטשקעס אין די לאַנגע ווינטערדיקע אָוונטן.

אָנטייל נעמען אין די שפּילן פֿלעגן סײַ די לערנערס און סײַ די ווײַסע חבֿרהניקעס פֿון דער קאָמאָנדע. דעמאָלט פֿלעגט אָפּגעווישט ווערן יעדער צווישן־שייד צווישן די צוויי מחנות בית־מדרשניקעס. מיט די ראָלעס פֿלעגט מען זיך אײַנטיילן לויט די פֿעיִקייטן.

אָזוי ווי די דערוואַקסענע בעלי־מלאָכות האָבן אויך געהאַט זייער אייגענע חבֿרה שפּילערס, וואָס פֿלעגן פֿורים אַרומגיין אין די היזער פֿון בכּבֿודיקע בעלי־בתים און פֿאַרשטעלן טיילן פֿון די דאָזיקע שפּילן, פֿלעגן די בית־מדרשניקעס און די בעלי־מלאָכות זיך אויסבײַטן מיט וויכטיקע שפּילערס. על פּי רוב פֿלעגט בײַ ביידע גרופּעס זײַן דער זעלבער פּאַיאַץ, אָדער מאַנדריש, אויך מיט די יוסף־פֿלעגט מען זיך אויסבײַטן.

בײַ די רעפּעטיציעס פֿלעגן עלטערע שפּילערס, וואָס אַליין פֿלעגן זיי שוין ניט אַרויסטרעטן, אַרויסהעלפֿן די נײַע ייִנגערע שפּילערס און אָנווײַזן זיי ווי דורך־צופֿירן זייערע ראָלעס. אַזאַ מין אָנווײַזער, אָדער רעזשיסיאָר — ווי מען וואָלט אים הײַנט גערופֿן — איז געווען אין מײַנע צײַטן אַשר פּאָק, אַ ייִד אַ שוסטער פֿון דער חבֿרה־תהילים, וואָס האָט אויך געשמט פֿאַרן גרעסטן שווימער אין שטעטל.

לערנענדיק די בית־מדרשניקעס פֿלעגט ער זיך צעלאַזן מתיקותדיק בײַ ראובֿנס ראַלע: „ברידערלעך, אל תשפכו דם, פֿאַרגיסט ניט קיין בלוט דעם אַלטן פֿאַטער יעקבֿ צו ליב. געדענקט, געדענקט אין לעבעדיקן גאָט, וואָס הימל און ערד באַשאַפֿן האָט".

טרערן פֿלעגן זיך שטעלן בײַם אַלטן אָשר פּאָק אין די אויגן וועָן ער פֿלעגט זיך צעזינגען אויף זײַן שוין דעמאָלט הייזעריקלעך שטימעלע, ווי יוסף בעט זיך בײַ זײַנע ברידער:

ברידערלעך, וואָס טוט איר אויף מיר אזוי לאַנג צערנען,
לאָזט מיך אהיים צו מײַן אַלטן פֿאָטער יעקבֿ תורה לערנען.

זײַן גאַנצע האַרציקייט פֿלעגט אָשר פּאָק אַרײַנלייגן אינעם געבעט פֿון יוספֿן אויף דער מוטער רחלס קבֿר:

מוטער, מוטער, מוטער, טו צו גאָט שוועבן.
טו טאָן בעטן פֿאַר מײַן יונג לעבן.
טו פֿרעגן אויב ס׳איז אזוי רעכט,
אז איין ברודער דעם אַנדערן זאָל פֿאַרקויפֿן פֿאַר א קנעכט.
ווי שלעכט איז נעבעך מיר, ווי ביטער איז נעבעך מיר,
כ׳בין יונגערהייט אוועקגעריסן נעוואָרן פֿון דיר.

ספּעציעלע פֿײַערונגען פֿלעגן פֿאַרקומען אין בית־מדרש אַדער אין די חסי־דים־שטיבלעך, וועָן די חבֿרה תיקון־ספֿרים פֿלעגט אײַנקויפֿן א שס, צי א זאַץ משניותן אַדער עין־יעקבֿס. די ספֿרים פֿלעגט מען דעמאָלט ברענגען אין בית־מדרש אַרײַן (אַדער אין שטיבל אַרײַן) פֿונעם אײַנבינדער — וואָס איז אויך געווען א מוכר־ספֿרים — מיט גרויס פּאַראַד און קלעזמער פֿלעגן צושפּילן ווי אויף א חתונה דעם גאַנצן וועג, ווי אויך אין בית־מדרש גופֿא אַדער אין שטיבל. דער־נאָך פֿלעגט מען פֿראָווען א סעודה אין וועלכער עס פֿלעגן אָנטייל נעמען די פּני פֿון בית־מדרש צוזאַמען מיט די בית־מדרש־בחורים. אויב אַזאַ שימחה פֿלעגט פֿאַר־קומען אין שטיבל, פֿלעגט דאָס גאַנצע שטיבל אָנטייל נעמען אין דער חגיגה. (תי־קון־ספֿרים־חבֿרות האָבן עקסיסטירט אין בית־מדרש באַזונדער.)

מיט גרויס פֿײַערלעכקייט פֿלעגן אין די חסידים־שטיבלעך געפֿראָווט ווערן די שלוש־סעודותן יעדן שבת פֿאַר נאַכט. אַזעלכע שלוש־סעודותן פֿלעגן זיך פֿאַר־צײַען ביז ס׳פֿלעגט ווערן שטאָק פֿינצטער. אינעם טונקעלן בין־השמשות פֿלעגט מען אַנהייבן עסן די סעודה פֿון קאַלטע פֿיש און קוילעטש, וואָס יעדער חסיד פֿלעגט מיטברענגען פֿון דער היים. אַדער פֿון הערינג מיט חלה און ביר צום פֿאַרטרינקען, וואָס מען פֿלעגט אײַנקויפֿן אויף בארג על חשבון הגבֿיר (די רײַכערע חסידים פֿלעגן פֿאַר יעדן שלוש־סעודות צושטײַער געבן משקה און צובײַסן) בײַ חיה־נע־שען אין גאַרקיכל. וועָן פֿינצטערניש פֿלעגט אײַנפֿאַלן דאָס שטיבל, פֿלעגן זיך אַנהייבן די זמירות. איינער א מנגן פֿלעגט אַנהייבן און דאָס גאַנצע שטיבל, יונג און אַלט, פֿלעגט מיטזינגען. עפּעס א געהיימער פּחד פֿלעגט באַהערשן דאָס שטיבל וואָס איז געווען אײַנגעהילט אין חושך. חדר־ייִנגלעך פֿלעגן זיך צוטוליען צו זייערע טאַטעס און זינגענדיק פּרווון פֿאַרשרײַען די מורא. די שטיבל־בחורים פֿלעגן שטיין ארום די בענק אַנגעשפּאַרט אין די פּאַרענטעזעס און העלפֿן מיטזינגען די עלטערע

חסידים וואָס זײַנען געזעסן אַרום די טישן. מיט אַ מאָל פֿלעגט דאָס שרײַענדיקע געזאַנג איבערגעריסן ווערן און דער בעל־מנגן פֿלעגט אַליין ציקלען זיך און פֿרעגן קשיות דורך די ניגונים, וואָס האָבן געווײַנט אויף גלות־השכינה און אויפֿן אייגענעם נעבעכדיקן לעבן. די עלטערע חסידים פֿלעגן ביסלעכווײַז זיך אַרײַנפֿלעכטן אינעם געזאַנג און באַמײַן זיך מיט אַלע כּוחות אײַנצוהאַלטן דעם שבת וואָס רוקט זיך אָוועק. זיי האָבן געווּסט וואָס עס דערווארט זיי אין דער גראָער דלותדיקער וואָך. באַזונדער אונטערקרעכצן בײַם שלוש־סעודות פֿלעגן די דאָרפֿסגייערס וואָס פֿלעגן פֿאַרשוואַרצט ווערן אַ גאַנצע וואָך אין די דערפֿער און איבערטראָגן דאָרט אַלערליי בזיונות. נאָכן בענטשן פֿלעגט מען בשותפֿות אויפֿזינגען אַ פֿריילעך מאַרש און דאָס גאַנצע זינגענדיקע שטיבל פֿלעגט פֿאַרגעסן אינעם ביטערן גלות ווי אויך אין דעם אייגענעם פּחד, וואָס האָט באַהערשט יעדערן אינעם חושך, און דאָס געזאַנג פֿלעגט אַרויסהילכן פֿון שטיבל אַרויס מיט פֿרייד אין די אַרומיקע געסלעך אַרײַן. דאָס געזאַנג פֿלעגט מיט אַ מאָל איבערגעריסן ווערן, ווען דער שבת־גוי פֿלעגט זיך באַווײַזן און אָנצינדן ליכט און דערמיט האָסטיק ווי מיט געוואָלט אַרײַנשטעלן דאָס גאַנצע שטיבל מיט אַ מאָל אין דער פֿראָסטער וואָכטעריקייט אַרײַן. דער מוצאי־שבתדיקער מערבֿ פֿלעגט שוין דעמאָלט אָפּגעדאָוונט ווערן אויף דער גיך און אין עצבות, גלײַך ווי מען וואָלט זיך אינעווײניק אין זיך געפֿילט אויסגעלײידיקט און פֿאַרלאָזן צוליב דער נשמה יתרה וואָס איז אָוועק. דערפֿאַר פֿלעגט מען זיך שטאַרקן שפּעטער בחבֿרותא, ווען מען פֿלעגט פֿראָווען די מלווה־מלכה שוין אין אַ הויז פֿון אײַנעם פֿון די רײַכע חסידים. ווען אַ מעמדות־ייִד (אַ מעמדות־ייִד האָט עהייסן דער וואָס פֿלעגט אַרומפֿאָרן איבער די שטעטלעך צו־נויפֿצוקלײַבן יערלעכן אָפּצאָל פֿאַר רבינס וועגן. דער דאָזיקער אָפּצאָל האָט זיך גערופֿן מעמדות) פֿלעגט קומען אין שטעטל אַרײַן, פֿלעגט די מלווה־מלכה געפֿרא־ווען וועט ווערן אין שטיבל על חשבון הקהל והגבֿירים. אַלע לאָמפּן פֿלעגן דעמאָלט ברע־נען אין שטיבל, און די ניגונים זינגען געווען על פּי רובֿ פֿריילעכע. צווישן איין ני־גון און דעם צווייטן פֿלעגט עמעצער פֿון די עלטערע חסידים נאָכזאָגן אַ חסידישן מאמר, אַדער דערציילן אַ מעשׂה. דער ראָש המדברים פֿלעגט אָבער זײַן דעמאָלט דער מעמדות־ייִד גופֿא, וועמען אַלע פֿלעגן קוקן אין מויל אַרײַן נאָך אַ נײַעם מאמר פֿון רבין אַדער אַ נײַעם ניגון. די מלווה־מלכה פֿלעגן זיך פֿאַרענדיקן אַלע מאָל מיט חסידישע טענץ, וואָס פֿלעגן אויסגעטאַנצט ווערן בחבֿרותא.

גאָר געהויבענע יום־טובֿים אין שטיבל זײַנען געווען די יאָרצײַטן פֿון די חסידישע רביים, צו וועמענס הויף דאָס שטיבל האָט געהערט. אַלע שטיבל־בחורים זײַנען מיט טעג פֿריִער געווען פֿאַרנומען בײַ דער צוגרייטונג צו אַזאַ יאָרצײַט־פֿײַערונג. די עלטערע בחורים פֿלעגן אָנשרײַבן מיט גרויסע געכתיבֿהטע אותיות דעם נוסח פֿון דער הלולא אויף אַ גרויסן קאָרטאָנענעם טאָוול. די אותיות פֿלעגן זיי דערנאָך אויסשניידן און אונטערקלעפּן מיט פּאַפּיר פֿון פֿאַרשיידענע קאָליִרן, און דערנאָך אויפֿהענגען די פֿאַרטיקע הלולא אויף אַ פֿענצטער אין דער מיזרח־וואָנט פֿונעם שטיבל. אין דער נאָכט פֿון יאָרצײַט פֿלעגט מען אָנידערשטעלן אויפֿן פֿענצטער הינטער דער הלולא אָנגעצונדענע ליכט, וואָס פֿלעגן דעמאָלט פֿינקלען מיט אַלערליי קאָליִרן און פֿאַרשפֿרייטן יום־טובֿדיקייט איבערן גאַנצן שטיבל.

דער אויסזען פֿון דער הלוֹא איז געווען אזא:

אין דער פֿאַרעם פֿון אַ האַלבן קרײַז זײַנען געווען אויסגעשניטן די אותיות פֿונעם וואָרט הלוֹא ווי אַ קעפּל צום טעקסט. פֿון ביידע זײַטן פֿונעם וואָרט זײַנען געווען אויסגעשניטן צוויי מנורות. אונטער דעם דאָזיקן האַלבן קרײַז און די צוויי מנורות איז געגאַנגען דער טעקסט אין דער פֿאַרעם פֿון אַ גראָדעקיקן פֿירעק. דער טעקסט האָט זיך געלייענט אזוי: „כקש״ת בוצינא דקדושה אדמו״ר הצדיק... [דאָ איז געקומען דער נאָמען פֿונעם רבין וואָס זײַן יאָרצײַט איז געפֿײַערט געוואָרן] נפטר ביום ... לחודש ... בשנת ...״ און דאָ זײַנען געגאַנגען אַ גאַנצע רײַ מליצות ווי: „נטלה עטרת ראשנו״, „נפל ארז בישראל״, „אדער „רכב ישראל ופרשיו עלה לרקיע״. אדער „אראלים ומצוקים אחזו בארון הקודש, נצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקודש״. אנשטאָט „נפטר״ פֿלעגט מען אויך שרײַבן „נסתלק״ אדער גאָר אַ גאַנצע מליצה ווי: „עלה למרום לשמש בקודש״, אדער „נתבקש בישיבה של מעלה״. פֿאַרענדיקן פֿלעגט זיך אזא הלוֹא מיטן געווײַנטלעכן תנצב״ה.

בײַ דער צוגרייטונג צו דער עליה (אזא יאָרצײַט האָט אויך געהייסן עלֿיה צוליב דער עלֿית־נשמה, וואָס דער ניפֿטר קריגט אין דעם טאָג לויט דער מסורה) זײַנען אויך געווען שטאַרק באַשעפֿטיקט די יינגערע שטיבליינגלעך. זיי פֿלעגן עס אַרגאַניזירן די חדר־יינגלעך אין פֿאַרלעך און ארויסשיקן זיי איבערן שטעטל צו־נויפֿקלײַבן ליכט פֿאַר דער יאָרצײַט־פֿײַערונג. די חדר־יינגלעך פֿלעגן אַרײַנקו־מענדיק אין אַ הויז אויסרופֿן: „דעם ריזשענערס יאָרצײַט״, אדער „דעם נישאָטינער רבינס יאָרצײַט״ (אדער אַ נאָמען פֿון אַן אַנדערן רבין).

די יינגערע שטיבליינגלעך פֿלעגן צונויפֿברענגען אין שטיבל אַרײַן לאַנגע ברעטלעך פֿון אייער־קעסטלעך, וואָס זיי פֿלעגן אויסבעטן בײַ אייער־סוחרים. די דאָזיקע ברעטלעך פֿלעגן זיי צונויפֿקלאָפּן מיט טשוועקעס אין דער פֿאַרעם פֿון אַ מגן־דוד און אויפֿהענגען אויפֿן שטשיל אין מיטן שטיבל איבערן באַלעמער. דער־נאָך פֿלעגן זיי אויסשטעלן ליכט אויף יעדן שפּיץ פֿונעם מגן־דוד, ווי אויך אויף די שנײַדפֿונקטן פֿון צוויי ברעטער. די חדר־יינגלעך פֿלעגן אויסשטעלן די ליכט אויף אַלע פֿענצטער פֿון שטיבל און דער שמש פֿלעגט אָנצינדן אַלע לאָמפּן פֿון שטיבל. צו מינחה־מעריב פֿון דער יאָרצײַטנאָכט איז דאָס שטיבל געווען פֿול מיט ליכט פֿון ברעג צו ברעג.

נאָר מינחה־מעריב איז געפֿראַווען געוואָרן אַ סעודה אין שטיבל ברוב פּאַר. אין מיטן דער סעודה פֿלעגן עלטערע חסידים דערצײַלן חסידישע מעשׂיות און נאָכזאָגן מאמרים פֿונעם רבינס וועגן, וואָס זײַן יאָרצײַט איז געפֿראַווען געוואָרן. צווישן איין מעשׂה און דער צווייטער פֿלעגט מען זינגען באַשטאָנען פֿון זיבעדן חסידישע ניגו־נים מיט און אָן וואָרטער. די וואָרטער זײַנען באַשטאָנען פֿון פּסוקים פֿון תּנך, אדער מאמרי חז״ל און שטיקלעך תּפֿילות. נאָכן בענטשן איבער אַ כּוס של ברכה פֿלעגט מען אויפֿזינגען אַ חסידיש ריקודל אדער אַ מאַרש און דער גאַנצער עולם פֿלעגט זיך אָוועקקלאָזן אין אַ טאַנץ. עטלעכע חסידים פֿלעגן זיך צונויפֿ־שליסן אין אַ רעדלּ אַנהאַלטנדיק זיך איינער אין דעם צווייטנס גאָרטל און אזוי

טאָנצן אָרום שולחן. וועז די התלהבות פֿלעגט איבערגיין אין פֿאַרמוחטער דבֿקות פֿלעגט דאָס רעדל יידן זיך דרייען אָרום שולחן טאָנצנדיק צום טאָקט פֿון פֿרייַער אָנגעהויבענעם ריקודל. קיין געזאָנג האָט מען ניט געדאַרפֿט, פֿאַרקערט, יעדער נגינה וואָלט געווען צו פֿיל גשמיות כּלפֿי דער שטומער דבֿקות. באַוועגנדיק זיך מיט פֿאַרמאַכטע אויגן און פֿאַרריסענע קעפּ זינגען שוין די טאָנצנדיקע געווען ניט הי, נאָר ערגעץ אין די עולמות. דאָס האָט געהייסן אויף חסידישן הויך־לשון זיין בגילופֿין. אין אַזא יאָרצייט־אָוונט פֿלעגן די חדר־ייִנגלעך נעמען ברענעדיקע ליכט פֿון שטיבל און אָנטרייַבן זיי אויף שינדלען אָדער סתּם אויף גלאָטע שמאָלע ברעטלעך און מאַרשירנדיק מיט געזאַנג זיך לאָזן צום נאָענטן טיכל, וואָס האָט אָרומגענומען דאָס שטעטל ווי אַ רייף. דאָ פֿלעגן זיי די שינדלען מיט די ברענענ־דיקע ליכט אָוועקלאָזן שוויסען אויפֿן שטילן וואַסערל. די שווימענדיקע פֿייערלעך האָבן אויסגעזען ווי לייכטנדיקע נשמות, וואָס וואַנדערן אין דער ווייטער וועלט אַרײַן און פֿירן מיט זיך סודות פֿון ערגעץ וויַיט, וואָס זיינען דאָך אַזוי נאָענט און אייגן. דאָס אָוועקלאָזן די ליכטלעך אויפֿן טיַיך האָט געהערט צו די טיפֿסטע, ממש מיסטעריעזע איבערלעבונגען, וואָס די חדר־ייִנגלעך האָבן געהאַט אין זייער קינדהייט.

אויפֿן זעלבן אופֿן ווי די רבישע יאָרצייטן פֿלעגט אויך געפֿייערט ווערן ר׳ שמעון בן יוחאיס יאָרצייט לג בעומר. מיט דעם חילוק, וואָס דער דאָזיקער יאָר־צייט איז געפֿייערט געוואָרן פֿון אַלע חסידים־שטיבלעך גלייכצייטיק און אַפֿילו דאָס בית־מדרש איז געווען באַלויכטן מפּה אל פּה. הלואי פֿלעגט מען אָבער אויפֿהענגען בלויז אין די שטיבלעך. דער נוסח פֿון דער דאָזיקער הלולא איז געווען דער זעלביקער וואָס בײַ אַלע אַנדערע הלולאָס. מערניט אַנשטאָט דעם וואָרט אדמו״ר האָט מען אַנידערגעשטעלט התּנא האלוקי.

צו די יום־טובֿדיקע מאָמענטן, וואָס האָבן אַרײַנגעטראָגן דערהויבנקייט אין שטיבל אַרײַן, דאַרף מען אויך צורעכענען דאָס מאָכן דעם באַרג סיני פֿאַר שבֿועות. און געמאַכט פֿלעגט ער ווערן אַזוי:

פֿיר לאָנגע, גראָבע שטריק פֿלעגן צונויפֿגעבונדן ווערן אין איינעם אין אַ קנופּ, וואָס מען פֿלעגט אויפֿהענגען אויף אַ האָקן אין מיטן שטשיל פֿונעם שטיבל איבערן שולחן. דעם צווייטן פֿרייַען עק פֿון יעדן שטריק האָט מען צוגעבונדן שטייף אָנגעצויגן צו אַ האָקן, וואָס איז געווען אײַנגעשרויפֿט אינעם שטשיל אין יעדן ווינקל פֿון שטיבל. אָרום די דאָזיקע פֿיר שטריק, וואָס האָבן זיך געצויגן פֿונעם מיטן שטיבל צו די פֿיר ווינקלען פֿונעם שטיבל, האָט מען אָרומגעפֿלאָכטן מיט דינעם שפּאָגאַט אַ קרײַז, אַ קאָנוספֿאָרמיקע נעץ, ווי אַ מין שפּינוועבס. אָנגעהויבן האָט מען דעם געפֿלעכט פֿונעם קנופּ אויפֿן האָקן און אַזוי האָט מען זיך אַראָפּ־געלאָזט אַלע מאָל נידעריקער ביז צו אַ שטח וואָס פֿאַרדעקט דעם שולחן (אין שטיבל איז דער באַלעמער באַשטאַנען פֿון בלויז אַ שולחן). וועז דער באַרג סיני איז געווען פֿאַרטיק האָט מען אים באַדעקט מיט שאָוואר (לאָנגע פֿלאָכע גע־וויקסן וואָס זענען אויס ווי שווערדן) און אונטער אים אין די פֿיר ווינקלען פֿונעם שולחן האָט מען אָוועקגעשטעלט פֿיר גרויסע צווייגן פֿון אַ בעזבוים. אויף די

שויבן פֿונעם שטיבל פֿלעגט מען אויסקלעפּן רייזעלעך לכּבֿוד שבּועות. אויך די פֿאַדלאָגע פֿלעגט באַדעקט ווערן מיט גרינע לאָנגע שאָווערן.

דעם באַרג סיני פֿלעגן אויספֿלעכטן די עלטערע בחורים פֿון שטיבל. די צוויגן צום שולחן פֿלעגן ברענגען צו טראָגן פֿון הינטערן שטעטל די יינגערע שטיבליינגלעך. זיי פֿלעגן אויך צוגרייטן רייזעלעך פֿאַר די שויבן. די שאָווערן פֿלעגן ברענגען די חדר־יינגלעך. די גאַנצע יוגנט פֿלעגט אַזוי אַרום נעמען אָנטייל אין דער עבֿודה פֿון אויספּוצן דאָס שטיבל לכּבֿוד שבּועות.

אין די גרויסע זומערדיקע נאָכמיטאָגן פֿון נאָך ספֿירה־טעג אָן פֿלעגן די בית־מדרשניקעס און שטיבליינגלעך פֿאַרברענגען שעהען גאַנצע אין און לעבן שטעטל־דיקן טײַך. די עלטערע בחורים פֿלעגן לערנען די יינגערע שווימען און ווײַזן זיי צו מאַכן פֿאַרשיידענע קונצן אין וואַסער, ווי מאַכן נורקעס (אונטערטונקען זיך אין וואַסער מיטן קאָפּ אַראָפּ און דערגרייכן דעם גרונט), שווימען שטילוואַסער (לייגן קלאַפּטער מיט אויסגעשטרעקטע הענט און ניט פֿאַרשפּריצן בײַם בײַטן די הענט אויפֿן וואַסער), גיין טריטוואַסער (גיין אין וואַסער שטייענדיק, ווי מען גייט אויף דער יבשה) אָדער שווימען זיצנדיק (אויסבייגן דעם קערפּער ווי אַ שטול, זיצנדיק מיט אַ האַלבן קערפּער אין וואַסער און שווימענדיק אַזוי וואַשן זיך מיט די הענט פֿרײַען אייבערשטן האַלבן קערפּער וואָס מחוצן וואַסער).

דער אויבן דערמאָנטער אַשר פֿאַק האָט זיך געמאַכט אַ מינהג צו היטן די בית־מדרש־און חדר־יינגלעך, וואָס באַדן זיך אין טײַך, אַז עמעצער זאָל זיך חלילה ניט דערטרינקען. פֿלעגט אַשר פֿאַק זיך אַוועקלייגן אויפֿן וואַסער נאָזלדיק (אויפֿן רוקן) מיטן פּנים אַרויף און אַנשפּאַרן דעם קאָפּ אויף די הענט, און אַזוי רוענדיק אויפֿן וואַסער אַכטונג געבן אויף די שווימענדיקע יינגלעך. ניט איין מאָל האָט דער דאָזיקער אַשר פֿאַק אַרויסגעטאָוועט אַ יינגל, וואָס האָט זיך אַרײַנגעדרייט אין אַ קעסלגרוב, אָדער זיך אָנגעהויבן טרינקען צוליב פֿאַרמאַטערטקייט. האָט טאָקע דער גרעסטער טייל פֿון די בית־מדרש־און חדר־יינגלעך געקענט שווימען. ניט קענען שווימען האָט זיך געריכטן פֿאַר אַ בושה.

נאָכן באַדן זיך פֿלעגן די לערנערס צוריק קומען אין בית־מדרש אָדער אין שטיבל אַרײַן און מיט יונגער פֿרישקייט זיך לאָזן שווימען אין ים התּלמוד, אָדער מיט גדולה און מונטערקייט אויסזינגען די רייד פֿון די נביאים.

צו די געהויבענע פֿאַרוויילונגען אין שטיבל, וואָס פֿלעגן אַריבערטראָגן די אַנטייל־נעמערס ממש אין העכערע וועלטן און געבן זיי גיסטיקן כּוח צו קענען אָנגיין מיטן טאָג־טעגלעכן לעבן, געהערן די אַזוי גערופֿענע חסידישע מסיבות. פֿאַרקומען פֿלעגן די דאָזיקע מסיבות על פּי רוב אין ווינטערדיקע אָוונטן. בײַ אַ מנין חסידים פֿלעגן זיך צונויפֿקומען אין שטיבל אָוונט, נאָך דעם ווי יעדער איינער פֿלעגט פֿאַרטיק ווערן מיט זײַן באַשעפֿטיקונג פֿון אַ גאַנצן טאָג. צו אַזאַ מסיבה פֿלעגט יעדער אַנטייל־נעמער מיטברענגען זײַן וועטשערע פֿון דער היים און אין שטיבל פֿלעגט מען מאַכן אַ שותפֿות פֿון אַלע וועטשערעס און די געקאָכטסן אָנווארעמען אינעם שטיבל־אויוון. פֿאַרן וואַשן זיך צום עסן פֿלעגט מען זיך צונויפֿלייגן צו גראָשנס און צווייערס און שיקן איינעם אַרײַנצוברענגען פֿון חיה־נעשעס גאָר־

קיכל אַ האַלב קוואַטירל בראָנפֿן (אַן אַכטל שטאָף) מיט עטלעכע געזאַלצענע מאָנ־קיכלעך. יעדער חסיד פֿלעגט קריגן אַן עוקץ (אַ ביסעלע) בראָנפֿן אויפֿן דנאָ פֿון אַ גלאָזעלע און אַ ברעקל קיכל צו פֿאַרבייסן. דאָס ביסעלע בראָנפֿן איז געגוג געווען צו קענעןווינטשן זיך לחיים און אַרײַנצופֿירן אַלעמען אין אַ געהויבענער שטימונג. צווישן איין מאכל און דעם צווייטן פֿלעגט מען וויטער טועם זײַן צו טראָפּנס משקה און וויידער אַ מאָל זיך ווינטשן לחיים און דעמאָלט פֿלעגן זיך אָנהייבן די מעשׂיות.

דער אַרי שבחבֿורה איז געווען ר׳ עליע, אַ יונג אַ ליכטציער, אַ למדן און אַ מקובֿל. פֿלעגט רבי עליע אָנהייבן ציילן ווערטער און ריידן רמזים נאָכאָגנדיק מאמרים פֿון צדיקים און דערנאָך פֿלעגט מען אַריבערגיין צום דערציילן מעשׂיות: ווי אַזוי רבי שלום־יוסף ז״ל, דעם ריזשינערס פֿאָטער, האָט געוואָלט ברענגען די גאולה, ווי אַזוי דער ריזשינער ז״ל איז געווען תּפוס און פֿון אַ דאָך־באָשלאָגער האָט דער דעמאָלט זיך אויסגעלערנט אַ ניגון, וואָס די ערשטע צוויי פֿאַלן זײַנען זינגט מען פֿון דעמאָלט אָן בײַ יעדער יום־טובֿדיקער געלעגנהייט אין די הויפֿן פֿונעם ריזשינערס יורשים, און דעם דריטן פֿאַל וועט מען זינגען ווען משיח וועט קומען. געציילטע יחידי סגולה קענען דעם דריטן פֿאַל פֿונעם ניגון, אָבער זיי גיבן אים איבער נאָר צו יחידים בסוד. נאָר מאריך זײַן פֿלעגט ר׳ עליע בײַ דער מעשׂה ווי דער ריזשינער מיטן טשערנאָבילער האָבן צוזאַמען געפֿאָנגען דעם קיסר, צאָר ני־קאָלײַ דעם ערשטן, און געוואָלט אים אומברענגען, כדי מקיים צו זײַן דעם פּסוק „מחה תּמחה את זכר עמלק״. ס׳האָט זיך אָבער ניט אײַנגעגעבן, ווײַל ער, ניקאָלײַ ימח שמו, איז געווען אַזוי גרויס אין דער טומאה להבדיל ווי זיי אין דער קדושה. געפּועלט האָבן זיי אָבער בטל צו מאַכן די גזרה פֿון די קאָנטאָניסטן. אין מיטן דערציילן פֿלעגט ר׳ עליע זיך פֿאַרמוחן, פֿאַרשאָרצן דעם שטערן, פֿאַררוקן דעם ספּאָדיק אויפֿן הינטערשטן טייל פֿונעם קאָפּ און מיט דער רויטער פֿאָטשיילע ווישן די טראָפּנס שוויים פֿון שטערן. ווען בײַ ר׳ עליען פֿלעגט נעמען שוויצן דער שטערן, האָבן אַלע שוין געוווסט אַז ער איז פֿאַרטראָגן אין די עולמות. דער עולם צוהע־רערס, די חסידים און שטיבליינגלעך, האָט געוואָרט מיט אומגעדולד און שפּאָנונג און נישט געוואָגט איבערצורײַסן די הענגענדיקע שטילקייט. שלום זעליקס דער דאַרפֿסגייער, אַ יונג בעל־תּפילה און בעל־קורא, פֿלעגט דרייען איין פּאָפּירָאָסל מאָכאָרקע נאָכן אָנדערן און ניט אַראָפּלאָזן די אויגן פֿון רבי עליען. שלום דינטש, דער בעקער, פֿלעגט אַלע מאָל אַרויסלאָזן אַ זיפֿץ: „אוי, שכינתא בגלותא״. דאָס פֿלעגט אַזוי לאַנג געדויערן ביז דער לאַנגער נחום, דער מאַנטשעער (אַ מעל־קרע־מער), וואָס האָט שטענדיק געהאַלטן די הענט צונויפֿגעלייגט ווי אַ בייגל אַרײַנ־שטעקנדיק איין האָנט אינעם אָרבל פֿון דער צווייטער האָנט, פֿלעגט אַ טאָרקע טאָן ר׳ עליען מיטן עלנבויגן: „נו, עליע, צי נישט אַרויס די עצמות, וואָס איז געווארן דער סוף?״ ר׳ עליע פֿלעגט זיך דעמאָלט ווי אויפֿכאָפּן פֿון שלאָף און אָנהייבן וויטער דערציילן. צום סוף פֿון אַ מעשׂה פֿלעגט נחום אַרײַנפֿאָלן אין התּפעלות און אויסשרײַען: „פֿלאי־פֿלאים!״ און שלום זעליק פֿלעגט אים אונטערהאַלטן: „זייערע דרכים, ס׳איז דען צו פֿאַרשטיין?״ און לייב בער קאָלענבערג, דער שניטקרעמער,

פֿלעגט זיך גלעטן דאָס קאָזשעבערדל און צוזיפֿצן שטילערהייט: „מה נאמר ומה נדבר, זייערע וועגן, וועט קען זיך מישן?" דער הויכער רבי שלמהלע, דער שטענדיקער בעל־קורא פֿון שטיבל, וואָס פֿלעגט נעבעך ווי אַ דאַרפֿסגייער פֿאַר־שוואַרצט ווערן אין די דערפֿער און מוטשען זיך אויף דער טאַרבע ברויט — ווי ער פֿלעגט זאָגן — איז שטענדיק פֿול געווען מיט תרעומות. נאָך רבי עליעס אַ מעשׂה פֿלעגט ער זיך איבערשאָקלען אין זײַן גאַנצער גרייס אין די מלבושים זײַנע, אַ הייב טאָן מיט די אַקסלען און אַרויסוואַרפֿן זײַנע גרויסע טענות: „פֿאַר וואָס טאָקע האָבן אַזעלכע צדיקים ניט געבראַכט די גאולה? נאָך ווייניק יסורים?"

איבערריסן די אָנגעצויגענקייט פֿלעגט פּנחס חיים איטשעס, דער שטענדיקער בעל־מנגן. ער פֿלעגט פֿאַרצײַן אַ ניגון פֿרײַער טרויעריק און פֿאַמעלעך און דער־נאָך לעבעדיקער און פֿריילעכער ביז דער עולם פֿלעגט אים אונטערכאַפּן און ביסלעכווײַז זיך אויפֿשטעלן פֿון אָרום טיש און אַוועקגיין אין אַ טאַנץ מיט הת־להבות ביז שפּעט אין דער נאַכט אַרײַן.

אויפֿגערוימט יום־טובֿדיק פֿלעגט ווערן אין נישאַטינער שטיבל, ווען עס פֿלעגט קומען צו פֿאָרן נאָך מעמדות ר׳ כאַסקלס אוכאַנער (פֿון שטעטל אוכאַן), אַ הויכער ייִד מיט אַ לאַנגער זילבערנער באָרד און אַ ליולקע־ציבעק אין מויל. פֿיפֿקענדיק פֿון ליולקע־ציבעק פֿלעגט ר׳ כאַסקל אָרומשפּאַנען איבערן שטיבל אַהין און צוריק פֿאַרטיפֿט אין מחשבות און אײַנהילן זיך אין רויך בבחינת כהן־גדול וואָס איז מקטיר קטורת.

די שטיבליינגלעך פֿלעגן אים נאָכגיין מיט די אויגן מיט פֿאַרכטיקייט און יִראת הכּבֿוד, ווי זיי וואָלטן געגאָרט אַרויסצוקריגן פֿון זײַן שפּאַנען די סודות, וואָס דער דאָזיקער גרויסער למדן און מקובל וווייסט און ווײל ניט מגלה זײַן.

פֿון צײַט צו צײַט פֿלעגט ר׳ כאַסקל זיך אָפּשטעלן לעבן אַ שטיבליינגל׳ן און פֿאַרפֿירן מיט אים אַ שמועס וועגן דער סוגיא וואָס יענער לערנט און אַריינוואַרפֿן דערווײַל אַ חסידיש וווערטל אָדער סתם אַ מיקּתא דבדיחותא. און אַז גרשון מלמד פֿלעגט נאָך מינחה־מעריב זיך אַוועקזעצן בײַם טיש לעבן אויוון און אָנהייבן זיפֿצן, פֿלעגט ר׳ כאַסקל אים אויסמוסרן: „עצבות גאָר, דו מיינסט, גרשון, אַז ביסט אַ בן־יחיד בײַם רבונו של עולם? נאָר דו האָסט אַ טאַכטער חתונה צו מאַכן? וואָסי? תּלמידים האָסטו, דײַן מלאכת הקודש טוסטו באמונה, יידישע קינדער לערנסטו אויס עיבֿרי, צו וואָס זשע דאָס עצבות? דו מיינסט אַז צו זײַן אַ מלמד בײַ ייִדן איז אַ קלייניע זכיה?"

און באַלד פֿלעגט ר׳ כאַסקל פֿאַרצײַן אַ זמרל, וואָס ער האָט מיטגעבראַכט פֿונעם רביז; דער עולם פֿלעגט אים מיטהאַלטן און דאָס עצבות פֿלעגט פֿאַרשווינדן. „פֿאַר עצבות דאַרף מען זיך היטן ווי פֿאַר פּײַער — פֿלעגט ר׳ כאַסקל זאָגן — וואָרעם דער בעל דבר קוקט נאָר אויס אויף דעם..."

פֿאַר יחידי־סגולה פֿלעגט ר׳ כאַסקל איבערגעבן אַ מאָל אַ מאמר, וואָס איינער פֿלעגט דערנאָך איבערזאָגן דעם אַנדערן מפּה לאוזן: „כ׳האָב געהערט פֿון ר׳ כאַסקלען".

בײַ די מסיבות איז שוין דעמאָלט דער ראָש המדברים געווען ר׳ כאַסקל אָליין, און דערצייַלן אַ מעשׂה פֿלעגט ער מיט אַלע פּרטים, מיט רמזים און סודות. דאָס ניט דערזאָגטע איז אַלע מאָל געווען בײַ אים מער ווי דאָס געזאָגטע. די שאַרפֿע חסידים, וואָס האָבן געכאַפּט דעם טיפֿן מיין פֿון זײַנע מעשׂיות, פֿלעגן אונטער־ שפּרינגען און אויסרופֿן: „מתוק מדבש, ממש פּערל״.

מבֿאר זײַן פֿלעגט ר׳ כאַסקל קיין מאָל ניט. האָט מען תּופֿס געווען איז גוט, אַניט פֿלעגט ער צושווײַגן און דער עולם מיט אים ביז די מנגנים, זעליק דער גמרא־מלמד און פּנחס חיים איטשעס, פֿלעגן אָנהייבן אַ פֿרייליכן ניגון און דער עולם פֿלעגט אָנווען אין אַ ריקודל. ר׳ כאַסקל פֿלעגט דעמאָלט זיך פֿאַרמוחן און צו־ קלאַפּן מיט דעם ליולקע־ציבעק צום טאַקט פֿון די טאַנצנדיקע. איבערפֿרעגן ר׳ כאַסקלען איז געווען ניט שייך, ס׳איז געווען אַ זכיה, אַז ער האָט בכלל עפּעס מגלה געווען. על פּי רוב פֿלעגט ער אָליין צוגעבן: „דאָס איז בבֿחינת ליבא לפּומא לא גליא״. בײַ אַן ענין, וואָס ער איז געווען זיכער, אַז ס׳לאָזט זיך דערקלערן על פּי שׂכל פֿלעגט ער צוגעבן: „דאָס ווייסן דאָך אַפֿילו די חוקרים״.

וואָכן שפּעטער נאָך ר׳ כאַסקלס אָנווקפֿאָרן פֿלעגן די עלטערע חסידים אויף די מסיבות זיך געבן צו פֿאַרשטיין ר׳ כאַסקלס מעשׂיות און מאמרים.

די שטיבליינגלעך און אַפֿילו עלטערע בחורים פֿלעגן קיין מאָל ניט וואָגן זיך אַרײַנצומישן אין אַזעלכע שמועסן. מיט גרויס התּמדה אָבער פֿלעגן זיי זיך צוהערן און אײַנזאַפֿן די מעשׂיות און מאמרים, וואָס זײַנען געזאָגט און דערציילט געוואָרן אויף די מסיבות. פֿון זיי פֿלעגן די שטיבליינגלעך צוקריגן כּוח הנפֿש און באַנײַטע גבֿורה צו קענען אויפֿשטיין אין די פֿאַרטאָגן און קענען גיין אין בית־ מדרש אַרײַן אָדער אין שטיבל אַרײַן לערנען מיט חשק און התּמדה.

די פֿאַרשרײַבערס פֿון די נאָטן וואָס זײַנען געדרוקט אין דער דאָזיקער אַרבעט זײַנען:

ישׂראל ראָבינאָוויטש: ניגון פֿון לערנען עיבֿרי אין דרדקי־חדר (ז׳ 13); „ואני בבואי מפּדן ארם״ (ז׳ 18); שיר השירים (ז׳ 52); אקדמות (ז׳ 53).

נ. מענדלסאָן: גמרא־ניגון אין איבערזעץ־חדר (ז 40); די „קשיא״ (ז׳ 109); תּנך־ ניגון אין בית־מדרש (ז׳ 109); גמרא־ניגון אין בית־מדרש (ז׳ 110); משניות־ניגון (ז׳ 110).

עמנואל באָך: „וועך עס וועקט פֿון פֿאַנײַן באַפֿרײַט״ (זז׳ 70־71); „כּי מחפּים...״ (ז׳ 89); „שטייט אויף, יידעלעך...״ (ז׳ 104); „עקביא בן מהללאל...״ (ז׳ 111); „הראני ד׳ חסדך״ (ז׳ 112); „אויבינו אלביש בושת״ (ז׳ 112); „אוי לו לאדם...״ (ז׳ 113); „אדם יסודו מעפר...״ (ז׳ 113).

די אַלע ניגונים האָט פֿאַרגעזונגען יחיאל שטערן, דער מחבר פֿון בוך.

הוספות

צו זז׳ 55—59:

צו די רויקע שפילן אין איבערזעץ־חדר דאַרף מען אויך צוריקענען די אַזוי גערופענע שפּיל אין פּאַרבן וואָס איז געווען באַקאַנט אין אַ סך געגנטן אין פּויל־ן אויך אונטערן נאָמען: שפּיל אין מלאָכים, אָדער שדים־שפּיל.

איך וויל דאָ באַשרײַבן אײַן וואַריאַנט פון דער שפּיל וואָס איז געווען פאַר־שפרייט אין טאַרנאָפּאָלער געגנט, מיזרח־גאַליציע.

דאָס אויסוואַרפענעס איז דאָ דער גאַנצער פסוק „המלאך הגואל" ביז „הארץ", און פאַרענדיקט זיך מיטן וואָרט „אמן".

די ראָלעס זײַנען: מלאך, שד, פּאַרקויפּער, פּאַרבן. דער מלאך און דער שד גייען אַוועק (אויב די שפּיל קומט פאַר אין אַ צימער גייען זיי אַרויס פון צימער וווּ די שפּילערס געפֿינען זיך). דער פּאַרקויפּער צעטיילט די קינדער שטיקלעך פאַפּיר פון פּאַרשיידענע קאָלירן (אָדער קאָלירטע קרײַדלעך), אײַן קאָליר צו אַ קינד. די קינדער זיצן רויק און אויפֿמערקזאם. יעדערער באַהאַלט זײַן קאָליר.

דער פּאַרקויפּער רופט אויס: קומט אַרײַן! דער מלאך און שד קומען צו. דער מלאך קלאַפּט אָן אין טיר (אויב אין דרויסן, קלאַפּט ער אין אַ פּלייצע פון אַ קינד).

פּאַרקויפּער: ווער איז דאָרט?
מלאך: איך, דער מלאך.
פּאַרקויפּער: קום אַרײַן.
מלאך: גוט מאָרגן.
פּאַרקויפּער: א גוט יאָר, וואָס ווילסטו?
מלאך: א פּאַרב.
פּאַרקויפּער: א וואָסערע פּאַרב?
מלאך: א גרינע (אָדער אַן אַנדער פּאַרב).

דאָס קינד וואָס האָט די דאָזיקע פּאַרב נעמט זי אַרויס פון באַהעלטענישׂ, ווײַזט זיי אַלעמען, שטעלט זיך בײַ דער זײַט פון מלאך און ווערט אַליין אַ מלאך.

דערנאָך קומט די ריי אויפן שד, ער פֿירט אויך אַדורך מיטן פּאַרקויפּער דעם זעלביקן שמועס. די קינדער וואָס האָבן די קאָלירן וואָס ער רופט אָן, שטעלן זיך בײַ זײַן זײַט און הייסן שדים. אַזוי בײַטן זיך דער מלאך מיטן שד כסדר ביז אַלע קינדער זײַנען אײַנגעטיילט אין שדים און מלאָכים.

אויב אײַנער פון די צוויי, דער שד אָדער דער מלאך, רופט אָן אַ קאָליר וואָס קיינער פון די קינדער האָט נישט, פאַרלירט ער און דער צווייטער נעמט איבער די פאַרהאַנדלונגען מיטן פּאַרקויפּער.

צום סוף פאַרמעסטן זיך ביידע צדדים אַריבערצוגעווינען וואָס מער קינדער, יעדערער אויף זײַן זײַט. דער מלאך מיטן שד נעמען זיך אָן פאַר די הענט און יעדער קינד דאַרף לויפֿן דורכריסן זיך דורך זייערע הענט וואָס ווערן פעסט

געהאַלטן. יעדער קינד האָט רעכט צו לויפֿן דרײַ מאָל. אויב אַ קינד רײַסט זיך דורך, ווערט עס אַ מלאך, אַנישט — ווערט עס אַ שד.

דאָס פֿאַרמעסטן זיך פֿון די צדדים פֿלעגט אויך פֿאַרקומען אויף אַזאַ אופֿן: דער מלאך מיטן שד מאַכן אַ בענקעלע פֿון זייערע הענט און יעדער פֿון די קינדער זעצט זיך אויפֿן בענקעלע. דאָס קינד וואָס זיי קענען אַזוי אויפֿהייבן ווערט אַ מלאך, אַנישט — ווערט עס אַ שד. די קינדער וואָס בליבן שדים שטעלן זיך לעבן שד און די מלאכים שרײַען צו זיי: שדים, שדים! דערמיט ענדיקט זיך די שפּיל.

צו זז׳ 60—61:

צו דער שפּיל אין מישפּט איז כדאַי צוצוגעבן אַ וואַריאַנט וואָס איז געווען באַקאַנט אין פּאָלעסיע. די שפּיל הייבט זיך אָן מיט אַן אויסוואַרפֿענעש, אַדער ציילענעש, געגומען פֿון „אל אדון" אין שבתדיקן דאַוונען:

פּאר וכבוד נותנים לשמו,
צהלה ורנה לזכר מלכותו.
קרא לשמש ויזרח אור,
ראה והתקין צורת הלבנה.

דערבײַ ווערט דאָס וואָרט פֿון יעדן סוף־פּסוק, וואָס פֿאַלט אויף איינעם פֿון די אַנטיי־נעמערס, געגנטש ווי אַ גורל־אויסווארפֿענעש צו באַשטימען די ראָלע פֿונעם דאָזיקן קינד אין דער שפּיל.

די ראָלעס אין דער שפּיל זײַנען: קעניג, ריכטערס, באַשולדיקערס, פֿאַרטיידיקערס, פֿאָליציאַנטן, צוויי גנבֿים. די גנבֿים באַהאַלטן זיך. די פֿאָליציאַנטן קוקן זיי נאָך. איינער פֿון די פֿאָליציאַנטן קומט מסרן פֿאַרן קעניג אויף די גנבֿים. דערבײַ קומט פֿאָר אַ שמועס צווישן די פֿאָליציאַנטן און דעם קעניג. דער שמועס איז אויסגעשטעלט לויטן אַלף־בית:

פֿאָליציאַנטן: אדוני קעניג, א — אַוועק, ב — בערל.
קעניג: וואָס?
פֿאָליציאַנטן: ג — געגנבֿעט.
קעניג: בײַ וועמען?
פֿאָליציאַנטן: ד — בײַ דודן.
קעניג: וואָס?
פֿאָליציאַנטן: ה — א העקעלע.
קעניג: ו — א וואָסערע?
פֿאָליציאַנטן: ז — א זילבערנע.
קעניג: ח — חאפֿט אים; ט — טאפֿט אים; י — יאָגט אים; ש — שלאָגט אים.

די פֿאָליציאַנטן לאָזן זיך אַרויס געפֿינען די גנבֿים און ברענגען זיי צום קעניג. די ריכטערס וואָס זיצן לעבן קעניג הייבן אָן דעם מישפּט. זיי הערן אויס די באַשולדיקערס און פֿאַרטיידיקערס און גיבן אַרויס זייער פּסק. דעמאָלט הייבן אָן די גנבֿים זיך בעטן בײַם קעניג ער זאָל זיי באַפֿרײַען. דאָס ווײַטערדיקע קומט פֿאָר ווי שוין באַשריבן.

אויב די גרופּע שפּילערס איז אַ גרויסע נוצט מען בײַ דער גורל־אויס־וואַרפֿענעש אַן אויסצוג פֿון וואָכעדיקן דאַוונען. דאָס איז די שטעלע פֿון „המאיר לארץ" וואָס ווערט אויך געגעבן לויטן אַלף־בית. מען הייבט אָן מיט „אל ברוך" און מען ענדיקט מיט „וקדושתו".

צו דער גרופּע כאָפּעלעך דאַרף מען אויך צוגעבן אַ שפּיל וואָס איז באַקאַנט געווען אין שטעטל קויל, אין גרויס־פוילן. אין דער דאָזיקער שפּיל ווערט אַרײַנ־געבראַכט אַ גילגול פֿון דעם מעשׂהלע מיט דער שוואַרצער קאַניע (זען ז׳ 58), נאָר אַנשטאָט וואָס דאַרט קוילעט מען אַ חזיר ווערט דאָ אַלץ פֿאַריידישט — מען קויעט אַ געגדזעלע. דערבײַ קומט פֿאָר אַ דיאַלאָג צווישן די קינדער וואָס שפּילן און דעם הויפּטשפּילער, וואָס מען רופֿט אים „קנײַפּעלע־קניפּיקל״. דער הויפּטשפּילער שאַרפֿט אַ קניפּיקל אויף אַ שטיינדל און די קינדער שטייען אַרום און פֿרעגן אים:

קינדער: יינגעלע, וואָס שלײַפֿסטו?
קנײַפּעלע־קניפּיקל: איך שלײַף אַ מעסערל.
קינדער: צו וואָס דאַרפֿסטו אַ מעסערל?
קנײַפּעלע־קניפּיקל: צו שעכטן אַ גענדזעלע.
קינדער: וווּ וועסטו נעמען אַ גענדזעלע?
קנײַפּעלע־קניפּיקל: כ׳וועל מיר כאָפּן.
קינדער: נו, לאָמיר זען.

קנײַפּעלע־קניפּיקל לויפֿט כאָפּן איינס פֿון די קינדער און די קינדער צע־לויפֿן זיך. וועָן ער כאָפּט עמעצן פֿון די קינדער פֿירט ער עס צו דער „שחיטה״, ד״ה, צום פּלאָץ וווּ ער האָט פֿריִער געשאַרפֿט דאָס מעסערל. דאָס געכאָפּטע קינד הייסט דאָס גענדזעלע. וועָן דאָס גענדזעלע ווערט צוגעפֿירט צום שחיטה־פּלאָץ רײַסט עס זיך אַרויס און אַנטלויפֿט. אַלע קינדער יאָגן נאָך. וווּער עס כאָפּט עס, אַדער רירט עס אָן דער ערשטער ווערט קנײַפּעלע־קניפּיקל.

יִידישער ווִיסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט — יִיוואָ
YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE—YIVO
535 West 123rd Street
New York 27, N. Y.